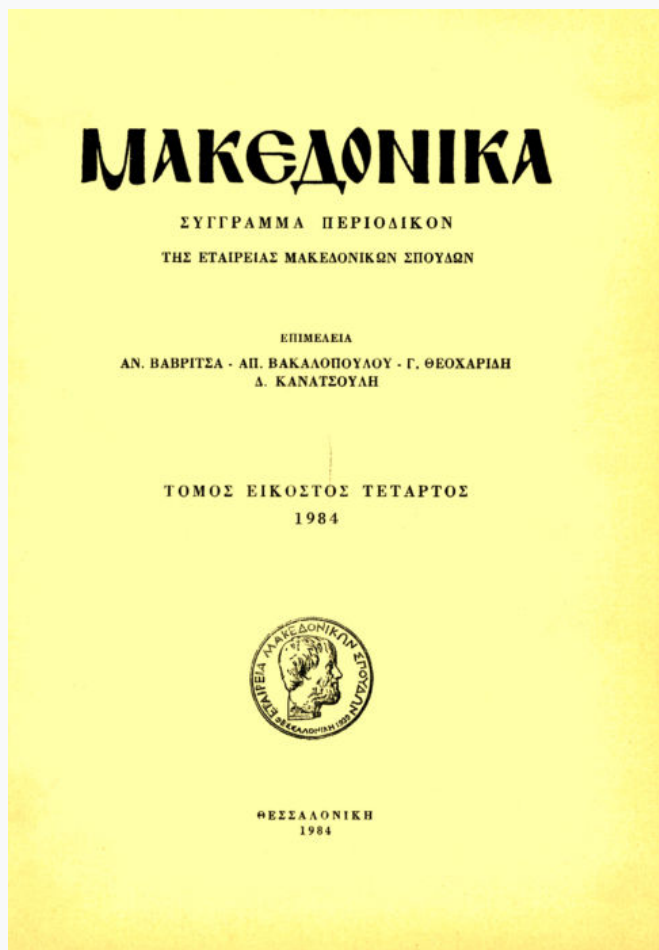

Μακεδονικά

Τόμ. 24, Αρ. 1 (1984)

Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία

Γιώργος Χ. Χιονίδης

doi: [10.12681/makedonika.261](https://doi.org/10.12681/makedonika.261)

Copyright © 2014, Γιώργος Χ. Χιονίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χιονίδης Γ. Χ. (1984). Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία. *Μακεδονικά*, 24(1), 36-98. <https://doi.org/10.12681/makedonika.261>

ΟΙ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΙΩΤΗ (ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ) ΝΑΟΥΜ
ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΒΛΑΧΟΥΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ
ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1878 ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

1. Τα χειρόγραφα του πρωτοτύπου και της μεταφράσεως του κειμένου και οι συντάκτες τους

Οί «Αναμνήσεις από την ταλαιπωρημένη ζωή των Βλάχων», που δημοσιεύονται πιο κάτω, γράφτηκαν στο πρωτότυπό τους (στη ρουμανική γλώσσα) από τον Βλάχο Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ το 1954, όταν ήταν κιόλας 80 ετών.

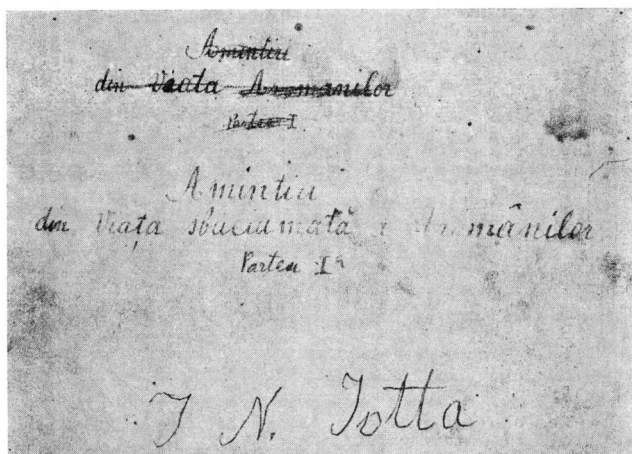
Ο συγγραφέας τους γεννήθηκε στη Βέροια το έτος 1874 και ύστερα σε ηλικία 46 χρόνων, δηλαδή το 1920, έφυγε και εγκαταστάθηκε στη Ρουμανία, όπου άσκησε το επάγγελμα του καθηγητή της Μ. Εκπαιδεύσεως. Πέθανε στο Βουκουρέστι το 1966, όταν ήταν 92 χρόνων. Δεν έγιναν γνωστές άλλες σημαντικές πληροφορίες για τουτόν, πέραν από όσες γράφει ο ίδιος στο κείμενό του για τη συγγένειά του με τους επικεφαλής πρωταγωνιστές των γεγονότων που εξιστορεί σε αυτές.

Το χειρόγραφο (εικ. 1, 2) παρέδωσε ο Γ. Ναούμ στον (Βλάχο της Βέροιας) Γεώργιο 'Αδ. Καπρίνη, σε μία από τις πολλές συναντήσεις τους, που έγιναν στα άλλαπλληλα, αμοιβαία ταξίδια τους. Είναι γραμμένο με μελάνι στις μονές σελίδες (που ή καθεμία της έχει 33 τυπωμένες σειρές) ενός τετραδίου, που αποτελείται από 39 γραμμένες σελίδες μεγάλου σχήματος (διαστάσεων 0,20×0,34), το οποίο έχει απ' έξω τον τίτλο που αναφέρθηκε στην αρχή (βλ. και τις 1η και 2η εικόνες). Βρίσκεται τουτό στα χέρια της κόρης του Γ.Α. Καπρίνη, δ. Βιργινίας Καπρίνη, ανώτερης υπαλλήλου του δήμου της Βέροιας.

Ο Γεώργιος Καπρίνης του 'Αδάμ γεννήθηκε (1895), έζησε και πέθανε (1971) στη Βέροια και ήταν άνεψιός του συγγραφέα και συγκεκριμένα παιδί πρώτης εξαδέλφης του. Μαθήτευσε στη Βέροια και στα Βιτώλια (Μοναστήρι) και ήξερε να γράφει και να όμιλεί στα ρουμανικά και στα ελληνικά.

Η μετάφρασή του έγινε το 1967 και είναι γραμμένη με μολύβι σε 56 σελίδες (που καθεμία έχει 30 τυπωμένες σειρές) ενός ειδικά κατασκευασμένου τετραδίου, από συνηθισμένες κόλλες (διαστάσεων 0,20×0,30), οι όποιες χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, μονάχα από τη μονή (μπροστινή) πλευρά. Το

κείμενο της μεταφράσεως (εικ. 3) έχει πάρα πολλά ὀρθογραφικά λάθη ἀλλὰ καὶ συντακτικά, μερικά ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀφείλονται στὶς γνωστὲς ἑκφραστικὲς ἰδιорρυθμίες, πού παρατηροῦνται στὴν ἀπόδοση ὀρισμένων λέξεων καὶ φράσεων τῆς νεοελληνικῆς στὴν καθομιλούμενη λαλιὰ τῶν Βλάχων. Ὁ μεταφραστὴς—ὅπως συμπεραίνεται—εἶχε ἐπίγνωση αὐτῶν τῶν ἀδυναμιῶν καὶ γι' αὐτὸ παρέδωσε τὸ κείμενο τῆς μεταφράσεώς του στὸν πατριώτη του καὶ λόγιο δικηγόρο τῆς Βέροιας κ. Ἀλέξανδρο Παπαβασιλείου, ὁ ὁποῖος διόρθωσε τὰ ὀρθογραφικά καὶ τὰ συντακτικά λάθη τῆς καὶ ἔτσι δόθηκε, τελικά, τὸ κείμενο γιὰ δακτυλογράφηση.

Εικ. 1. Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ χειρογράφου τοῦ Π. Ναούμ (στὰ ρουμανικά).

Τὸ δακτυλογραφημένο κείμενο πιάνει 51 συνηθισμένες σελίδες γραφομηχανῆς. Ἀπ' ἐξω μῆκαν οἱ ἐξῆς ἐνδείξεις-τίτλος: «ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ (ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ) ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΛΑΙΠΩΡΗΜΕΝΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΒΕΡΟΙΑΣ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ἡ ΓΙΩΤΗΣ ΝΑΟΥΜ: ΕΓΓΡΑΨΕ/Μετάφρασις: Γεωργίου Καπρίνη/Ἐπιμέλεια: Ἀλεξ. Παπαβασιλείου/Βέροια 1967». Προτάχθηκε τὸ ἐξῆς κείμενο:

«Πρόλογος τοῦ ἐκδότη»

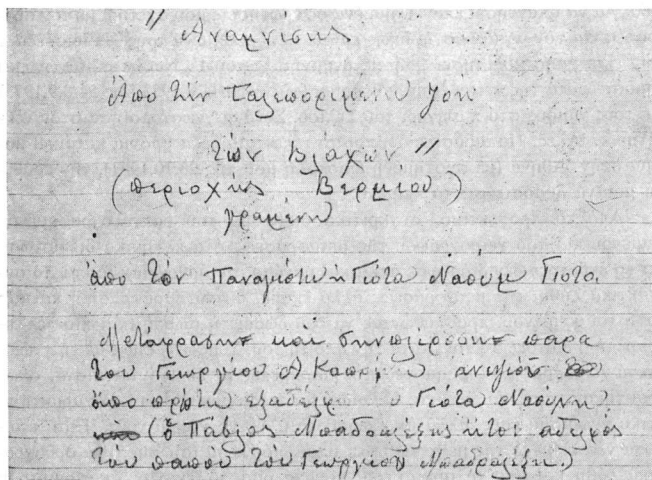
Ὁ Παναγιώτης ἡ Γιώτης Ναούμ, γεννήθηκε στὴ Βέροια τὸ ἔτος 1874 καὶ σὲ ἡλικία 46 ἐτῶν μετανάστευσε στὴ Ρουμανία, ὅπου καὶ ἤσκησε τὸ

ἐπάγγελμα τοῦ καθηγητοῦ, ἀπεβίωσε δὲ τὸ 1966 στὸ Βουκουρέστι, σὲ ἡλικία 92 ἐτῶν. Ὁ ἀνωτέρω συγγραφεὺς τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων τῶν Βλάχων περιφερείας Βεροίας, ἀνεψιὸς ἀπὸ μητέρα τοῦ Δημήτρη Μπαδραλέξη καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Παύλου Μπαδραλέξη, πρωταγωνιστοῦ τῆς ἐπανάστασεως τοῦ Κολινδρουῦ, τίς ἱστοροῦμενες ἀναμνήσεις τίς πληροφορήθηκε ἀπευθείας ἀπὸ τοὺς πρωτοστατήσαντας, κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Κολινδρουῦ τὸ 1878, θεῖους αὐτοῦ καὶ λοιποὺς συγγενεῖς του. Τὸ παρὸν πόνημα εἶναι χρονικὸν τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου, ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὸ ὄρος Βέρμιον καὶ οἱ σημερινοὶ ἀπόγονοι αὐτῶν μποροῦν νὰ βροῦνε τὸ γενεολογικὸ δένδρο τους ἀπὸ τῆς πέμπτης πρὸ τῆς σημερινῆς γενεᾶς τῶν.

Ὁ Ἐκδότης».

Εἰκ. 3. Τὸ ἐσόφυλλο τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ κειμένου τοῦ Π. Ναοῦμ ἀπὸ τὸν Γ. Κατρίνη.

Ἀντίγραφο τοῦ (δακτυλογραφημένου) κειμένου ἀπέκτησα χάρις σὲ δανεισμό του ἀπὸ τὸν συνάδελφο δικηγόρο τῆς Βέροιας κ. Νικόλαο Δημ. Τζίμα. Μὲ τὴν ἄδεια τοῦ κ. Ἀλ. Παπαβασιλείου καὶ τοῦ Γ. Κατρίνη (ποὺ ζοῦσε, ἀκόμα) δημοσίευσα (1970) τίς σελ. 43 μέχρι 51 τοῦ δακτυλογραφημένου κειμένου, δηλαδὴ ὅσα ἀναφέρονται στὴν ἐπανάστασι τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας-Νάουσας καὶ τῆς Κατερίνης στὰ 1878.

Ἀπὸ τότε πίστευα ὅτι ἔπρεπε νὰ δημοσιευθοῦν ὁλόκληρες οἱ ἀναμνήσεις αὐτὲς σὲ εἰδικὴ αὐτοτελὴ ἐκδοσὴ, εἴτε, στὴν ἀνάγκη, σὰν μελέτη σὲ ἱστορικὸ περιοδικό. Περίμενα λοιπὸν τὴ δημοσίευσή τους ἀπὸ τὸν μεταφραστὴ ἢ ἀπὸ τὸν «ἐκδότη», ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔγινε καὶ τὸ ὁλικὸ κείμενο ἔμεινε ἀνέκδοτο. Ὁ «ἐκδότης» τοῦ ὅμως εἶχε δημοσιεύσει εὐρεία περίληψη τοῦ κειμένου αὐτοῦ σὲ βιβλίο τοῦ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐτυμολογίας, ἱστορίας κ.λ. τῶν Βλάχων.

Τελευταῖα ἀνανεώθηκε ἡ ἐπιθυμία μου νὰ ἐκδοθοῦν ἡ ἀναμνήσεις τοῦ Ναοῦμ. Σὲ συζήτηση ποὺ εἶχα μὲ τὴ δ. Βιργινία Γ. Καπρίνη πληροφορήθηκα ὅτι ἔχει στὸ σπίτι της τὸ πρωτότυπο χειρόγραφο καὶ τὴν ἑλληνικὴ μετάφρασή του. Δέχτηκε, μάλιστα, εὐχαρίστως νὰ τὰ θέσει στὴ διάθεσή μου καὶ γιὰ τοῦτο τὴν εὐχαριστῶ καὶ ἀπ' ἐδῶ, ὅπως καὶ γιὰ τὸν πολὺν κόπο ποὺ κατέβαλε γιὰ νὰ ἀπαντήσει ἐπανειλημμένα σὲ ἐρωτήσεις μου σχετικὰ μὲ τὸν συγγραφέα καὶ τὸν μεταφραστὴ, ὅπως καὶ μὲ τὰ δύο κείμενά τους. Ἡ ἴδια, ἐξάλλου, εἶχε χρησιμοποιήσει ἤδη τὶς ἀναμνήσεις τοῦ Γ. Ναοῦμ σὲ (ἀνώνυμα) δημοσιεύματά της, στὴν ἐφημ. «Βέροια» (φύλλ. 50/11.8.1973 ἕως 54/8.9.1973) γιὰ τοὺς γάμους στὸ πανηγύρι τοῦ Σελίου. Συνάμα γνωστοποίησα στὸν «ἐκδότη» κ. Ἀλέξ. Παπαβασιλείου, ποὺ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια κατοικεῖ μόνημα στὴν Ἀθήνα (μὲ συστημένη ἐπιστολή μου τῆς 23.10.1981), τὴν πρόθεσή μου νὰ δημοσιεύω τὸ κείμενο.

Ἀπὸ τὸ προσεκτικὸ, συγκριτικὸ διάβασμα τοῦ δακτυλογραφημένου κειμένου καὶ τοῦ χειρογράφου τῆς μεταφράσεως στὰ ἑλληνικὰ διεπίστωσα ὅτι «ὁ ἐκδότης» δὲν διόρθωσε ἀπλὰ καὶ μονάχα τὰ ὀρθογραφικὰ καὶ τὰ συντακτικὰ λάθη τῆς μεταφράσεως ἀλλὰ ἔκαμε, συχνά, παράφραση ἢ καὶ ἀλλαγὴ τοῦ κειμένου, προσπαθώντας νὰ τοῦ δώσει τὴ σωστή (καὶ πῶς «ἐλληνοπρεπὴ») διατύπωσή του, κατὰ τὴν ἀποψή του. Συμφωνῶ ὅμως μὲ τὴ γνώμη ὅτι τὰ χειρόγραφα ἀπομνημονεύματα κ.λ. πρέπει νὰ ἐκδίδονται πιστά, ὅπως γράφτηκαν, γιατί, ἀλλιῶτικα, ἀλλοιώνεται ἡ ἰδιορρυθμία καὶ τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμά τους, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τὸ ἀληθινὸ νόημά τους. Ἔτσι, ἐτοίμασα νέο κείμενο τῆς μεταφράσεως, ὅπου διόρθωσα (σιωπηρὰ) τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη καὶ ἀπὸ τὰ συντακτικὰ μονάχα ὅσα τὸ ἔκαναν ἀκατανόητο ἢ πολὺ δυσνόητο. Ἐλάχιστες φορὲς ἔβαλα σὲ παρένθεση ὅποια ἐπεξήγηση χρειάζοταν ὅπωςδήποτε, πράγμα ποὺ εἶχε κάμει προηγουμένα καὶ ὁ «ἐκδότης», ὁ ὁποῖος εἶχε διαιρέσει τὸ κείμενο τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως σὲ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ὑποδιαίρεσε σὲ μέρη, ποὺ δὲν ὑπῆρχαν στὸ χειρόγραφο. Στὰ κεφάλαια καὶ στὰ μέρη ἔβαλε καὶ τίτλους. Ἀντὶ τούτων, διαίρεσα τὸ κείμενο τῆς μεταφράσεως σὲ δύο μέρη καὶ τοῦτα πάλι σὲ ἐνῆνθημα κεφάλαια. Σὲ ὅλα ἔβαλα τίτλους. Εἶναι ἄλλωστε ἡ μόνη, ἄξιοσημείωτη παρέμβασή μου στὸ κείμενο, ποὺ νομίζω ὅτι δὲν τὸ ἀλλοιώνει, ἀλλὰ ἀντίθετα κάνει εὐκολότερο τὸ διάβασμά του καὶ μεγαλύτερη τὴ χρηστικότητά του.

2. Τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ ἀξία τῶν ἀναμνήσεων τοῦ Γιώτη Ναοῦμ

Σκοπὸς τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀναμνήσεων τοῦ Γιώτη Ναοῦμ δὲν εἶναι ἡ κριτικὴ ἐκδόσή τους, γιατί κάτι τέτοιο θὰ ἀπαιτοῦσε νὰ γραφεῖ ἓνα μεγαλύτερο εἰσαγωγικὸ κείμενο, μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ συμπληρωθοῦν, νὰ ἀξιολογηθοῦν ἀναλυτικὰ καὶ νὰ διορθωθοῦν σχολαστικὰ τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ συγγραφέας, ὅπως καὶ νὰ γίνουν, σὲ ὑποσημειούμενους πίνακες, οἱ ἀπαραίτητες διορθώσεις ἢ ἡ ἀναφορὰ τῶν λαθῶν τοῦ χειρογράφου, ἀκόμα δὲ καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς πιστότητας τῆς μεταφράσεως. Ἀλλ' ὥστε, φοβήθηκα ὅτι θὰ ἐπιβράδυνε ἢ θὰ ματαίωνε τελικὰ τὴ δημοσίευσή τους καὶ ἡ ἐπιδίωξη πραγματοποιήσεως τῆς ἐπιθυμίας μου νὰ ἐκδοθοῦν αὐτὲς σὲ αὐτοτελὲς βιβλίο, ἀφοῦ ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲν καρποφόρησε μιὰ ὀλόκληρη δεκαπενταετία (1967-1983).

Ἔτσι, ἀπεφάσισα τελικὰ νὰ σχολιάσω τὸ κείμενο μονάχα ὅπου τοῦτο εἶναι τελείως ἀπαραίτητο καὶ τοῦτο μάλιστα τὸ κάμνω μὲ τὴ μορφή ὑποσημειώσεων, ποὺ δημοσιεύονται στὸ ἀντίστοιχο σημεῖο του, ὅπου γίνεται ἡ σχετικὴ ἀξιολόγηση καὶ ἡ κριτικὴ τῶν σπουδαιότερων δεδομένων πληροφοριῶν καὶ καταχωρίζεται καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ὁ συγγραφέας στηρίζεται στὴν προφορικὴ (στοματικὴ) παράδοση καὶ καταγράφει ὅσα ἄκουσε νὰ διηγῶνται συμπατριῶτες του, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐξιστορεῖ. Ἔτσι, οἱ «ἀναμνήσεις» του δὲν εἶναι προσωπικὲς, ἀποκλειστικὰ δικές του, ἀλλὰ ἐκείνων, ποὺ ὑπῆρξαν πρωταγωνιστὲς ἢ συμμέτοχοι στὰ διαδραματισθέντα ἢ ἄμεσων συγγενῶν καὶ συναγωνιστῶν-συμπatriotῶν τους. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ μὴ σημειώσουμε τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀναφερόμενοι ὡς πρωταθλητὲς τῶν γεγονότων αὐτῶν ἦσαν συνήθως κοντινοὶ συγγενεῖς τοῦ Γιώτη Ναοῦμ. Τοῦτο παρουσιάζει τὸ πλεονέκτημα τῆς δυνατότητας μεγαλύτερης ἀκρίβειας (ἀφοῦ ὁ συγγραφέας εἶχε τὴν εὐχέρεια νὰ ἀκούσει τὰ σχετικὰ ἀπὸ εὐκολοπλησίαστους ἀνθρώπους τῆς στενῆς ἢ τῆς εὐρύτερης οἰκογένειάς του, μὲ τοὺς ὁποῖους συγγροσιζόταν), ἀλλὰ καὶ τὸ ταυτόχρονο καὶ συνακόλουθο μειονέκτημα καὶ τὸν κίνδυνο τῆς ἀλλοιώσεως τῶν διαδραματισθέντων ἀπὸ τοὺς συνομιλητὲς του ἢ ἀπὸ τὸν ἴδιο, μὲ σκοπὸ νὰ ὑπερτονισθεῖ ἡ σπουδαιότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν συγγενῶν ἢ, ἀντίθετα, γιὰ νὰ μειωθεῖ ἡ σημασία τῶν ὁποίωνδῃποτε, τυχόν, λαθῶν τους. Καὶ ἂς σημειωθεῖ ὅτι, σὲ μερικὰ άτομα, ἡ λατρεία πρὸς τὴν ὑπαρκτὴ ἢ ἀνύπαρκτη δόξα τῆς οἰκογένειάς τους εἶναι θερμότερη ἀπὸ τὸν θαυμασμό ποὺ τρέφουν γιὰ τὴν προσωπικὴ τους συμβολὴ καὶ ἀξία. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε ποιὰ εἶναι, τελικὰ, ἡ ἀλήθεια στὴν ἐξεταζόμενη περίπτωσι, ἀφοῦ δὲν γνωρίζομε καὶ δὲν ἔχομε δεδομένη τὴ συγκεκριμένη ψυχολογικὴ θέση τοῦ συγγραφέα. Ἔτσι καὶ οἱ ἀναμνήσεις αὐτὲς πρέπει νὰ ἀξιολογηθοῦν μὲ καλὴ πίστι καὶ ἀντικειμενικὴ διάθεση, χωρὶς προκατάληψη μὰ καὶ μὲ

μεγάλη προσοχή και με κάποια επιφύλαξη, μιὰ και φαίνεται, πώς ό προαναφερμένος κίνδυνος, τής οικογενειολατρείας, υπήρχε και στόν Γιώτη-Ναούμ. Άρκει νά σημειωθεί ότι ό συγγραφέας θεωρεί τόν συγγενή του Παύλο Δ. Μπαδραλέξη (Πατραλέξη) ως τήν κινητήρια δύναμη και σάν τόν πρωταγωνιστή τής επαναστάσεως τοῦ 1878 τών Μακεδόνων στόν Κολινδρό, ένω τό σωστό είναι ότι τοῦτος ήταν άπλως ένας άπό τούς αξιόλογους και περισσότερους πρωτεργάτες και συντελεστές της, όπως θά δοῦμε στίς ύποσημειώσεις τής σχετικής παραγράφου.

Πάντως, είναι όποσδήποτε αξιοσημείωτες οί αναλυτικές περιγραφές και οί πληροφορίες, που δίνει ό Γιώτης Ναούμ γιά τήν ποιμενική (άτομική και οικογενειακή) ζωή, γιά τις γιορτές, γιά τις συνήθειες, γιά τή σύνθεση τών ομάδων, γιά τά ήθη και γιά τά έθιμα, γιά τήν οικονομία και γιά τις άλλεπάλληλες και τις συνεχείς μετακινήσεις τοῦ βλάχικου στοιχείου άπό τήν Ήπειρο σέ πολλές περιφέρειες τής Μακεδονίας. Ίδιαίτερη αξία έχουν οί εϊδήσεις τοῦ συγγραφέα γιά τήν κατάσταση τών όρεινών και τών πεδινών περιοχών, κυρίως τής Ήπειρου και τής Μακεδονίας, στά χρόνια τής έικυριαρχίας (και σ' αυτές) τοῦ Άλῆ πασά τών Ίωαννίνων, γιατί τοῦτες στηρίζονται στήν έντονα διατηρούμενη τότε νωπή άνάμνηση ανθρώπων, που έξησαν και «ψέσθησαν» τά σχετικά προβλήματα, ώστε νά καταλήγουν τοῦτες νά είναι σάν πληροφορίες ανθρώπου, γνώστη «άπό πρώτο χέρι». Καί τό σημαντικό είναι ότι οί πιό πάνω πληροφορίες δέν σχετίζονται μονάχα με τά πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα, αλλά και με τά ήθη-έθιμα, με τήν άτομική και τήν οικογενειακή ζωή, με τήν οικονομία, με τήν τοπογραφία, με τή ληστεία, με τόν τρόπο άπονομής τής δικαιοσύνης, με τόν κλεφταρματολισμό, με τή διοίκηση, τήν αυτοδιοίκηση, τά επαγγέλματα, τις ασχολίες κ.λ. τών ραγιάδων εκείνης τής εποχής.

Τέλος, ό Γιώτης Ναούμ προσπαθεί νά πλουτίσει τή διήγησή του και με πληροφορίες γιά τά ιστορικοπολιτικά γεγονότα τοῦ ευρύτερου χώρου τής «καταρρέουσας» όθωμανικής αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα στα Βαλκάνια, και τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους και τοῦτο γιά νά προλειάνει τό έδαφος γιά τόν άκατατόπιστο άναγνώστη τοῦ κειμένου του, τό όποιο στό σημείο αυτό—όπως είναι φυσικό—δέν μπορεί νά παρουσιάζει τήν πρέπουσα πληρότητα, πρωτοτυπία και τήν ακρίβεια γιά τόν ειδικό μελετητή του. Δέν νομίζω, άλλωστε, ότι κάτι τέτοιο ήταν στίς επιδιώξεις ή, πιθανό, και στίς δυνατότητες τοῦ συγγραφέα, ό όποιος επεδίωξε κυρίως νά περισώσει γραπτά όσες πληροφορίες μάζεψε γιά τό βλάχικο στοιχείο και τήν οικογένειά του, ώστε νά δημοσιευθοῦν και έτσι νά διαιωνισθοῦν τοῦτες, με τό νά διαβάζονται άπό τούς άναγνώστες τους χωρίς κόπο και εὔχόριστα, γι' αυτό και διανθίζει τό κείμενό του και με μερικά, χαρακτηριστικά άνέκδοτα και παραδείγματα. Έξάλλου, δέν κρύβει, ό Γ. Ναούμ, τις προθέσεις του τοῦτες ή τουλάχιστο

δὲν ἐπιθυμεῖ (ἢ, ἴσως, καὶ δὲν μπορεῖ) νὰ παρακάμψει μιὰ ἀπλουστευτικὴ καὶ ἀπλοϊκὴ, συχνά, ἀφηγηματικὴ ἔφεσή του, τοῦτο ὅμως εἶναι δυνατό νὰ θεωρηθεῖ καὶ προτέρημα, ἀπὸ μιὰ ἄποψη.

Πάντως, ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, οἱ ἀναμνήσεις, ποὺ δημοσιεύονται πὸς κάτω, θὰ χρησιμεύουν ὅπωςδῆποτε στοὺς εἰδικούς μελετητὲς τῆς ἱστορίας κ.λ. γιὰ νὰ διασταυρώσουν ἢ γιὰ νὰ πλουτίσουν τὶς πληροφορίες, ποὺ ἔχουν καὶ ὑπὸ ἄλλες πηγές, ἢ, ἀκόμα, γιὰ νὰ φωτίσουν καλύτερα ὀρισμένα γεγονότα καὶ ἄλλα προβλήματα τους, ἐνῶ γιὰ τοὺς ἄλλους, τοὺς ἀπλοὺς καὶ ὀλιγαρκεῖς ἀναγνώστες τους, θὰ εἶναι ἓνα εὐχάριστο καὶ συχνὰ ὠφέλιμο κείμενο. Τὸ πιστεύω τοῦτο. Ἄλλωστε ἔτσι θὰ δικαιωθεῖ ὁ συγγραφέας τους γιὰ τὸν κόπο ποὺ ἔκαμε, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, ποὺ συνέβαλαν ποικιλότροπα γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῆς προσπάθειάς του τούτης, ὅπως προαναφέρθηκε...

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΩΝ ΑΝΑΜΝΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΓΙΩΤΗ ΝΑΟΥΜ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ. Η ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ
ΚΑΙ Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

1. Οἱ ρωσοτουρκικὲς σχέσεις στὰ 1806-1812

Στὰ χρόνια 1806-1812 ἡ Τουρκία βρισκόταν σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση μὲ τὴ ρωσικὴ αὐτοκρατορία. Ἐπιδίωξη τῆς Ρωσίας ἦταν νὰ κυριαρχεῖ στὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο καὶ νὰ ἐλέγχει τὴν Κωνσταντινούπολη, ὥστε νὰ πραγματοποιήσει ἔτσι τὴν ἐπιθυμία τοῦ Μεγάλου Πέτρου. Εἶχε καταλάβει ἤδη τὰ ρουμανικὰ πριγκιπάτα καὶ δὲν σκόπευε φυσικὰ νὰ τὰ ἐγκαταλείψει, οἱ Τοῦρκοι ὅμως (ποὺ εἶχαν ἐκεῖ τεράστια οἰκονομικὰ συμφέροντα) κρατοῦσαν καλὰ τὴ δεξιὰ ὀχθὴ τοῦ Δούναβη. Ἐντὼμεταξὺ ἔγινε ἀνακωχὴ μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο παρατάξεων συγκεντρώθηκαν στὸ Βουκουρέστι γιὰ νὰ συζητήσουν τοὺς ὁρους τῆς εἰρήνης. Οἱ Ρῶσοι ὅμως πρόβαλαν ἀπαιτήσεις καὶ γιὰ τὰ δύο αὐτὰ πριγκιπάτα καὶ πρότειναν νὰ ὀρισθεῖ σὰν μελλοντικὸ σύνορό τους ὁ Δούναβης ποταμός. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ὑποχωροῦσαν καὶ παραχωροῦσαν μόνο τὴ Βεσσαραβία. Στὴ διάρκεια τῶν συζητήσεων τῶν δύο ἀντιπροσωπειῶν ἐπισυνέβηκε ἓνα νέο γεγονός. Δὲν εἶναι δυνατό νὰ ξέρει κανένας ποιά θὰ ἦταν ἡ τύχη τῆς Ρουμανίας, ἂν δὲν συνέβαινε τοῦτο, ἂν τὰ ρουμανικὰ πριγκιπάτα δὲν θὰ εἶχαν ἀπὸ τότε τὴν τύχη τῆς Βεσσαραβίας μέχρι τὴν ἔνωση καὶ ἂν ἀκόμα ἡ μεγάλῃ ἐνοποίηση τοῦ ρουμανικοῦ κράτους (στὰ χρόνια μας) θὰ γινόταν τόσο εὐκόλα. Ὁ μέγας Ναπολέοντας, αὐτοκράτορας τῆς Γαλλίας, κήρυξε τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ρωσίας καὶ ἀπέστειλε γράμμα στὸν Τοῦρκο μέγало βεζύρη, μὲ τὸ ὅποιο τοῦ συνηστοῦσε νὰ μὴ κλείσει εἰρήνη μὲ τοὺς Ρώσους. Ὅμως, ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ

ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ τότε μεγάλου δραγουμάνου (διερμηνέα) τῆς τουρκικῆς αὐλῆς Μουρούζη, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀδελφός ἦταν ἀντιπρόσωπος στοῦ Βουκουρέστι. Ὁ Μουρούζης, ἀντὶ νὰ παραδώσει τὴν ἐπιστολὴ στοὺν μεγάλο βεζύρη, τὴν ἔστειλε στοὺν ἀδελφό του στοῦ Βουκουρέστι καὶ αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του πρόδωσε τὸ μυστικὸ στοὺς Ρώσους, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν νὰ κλείσουν εἰρήνη. Μάλιστα ἦσαν καὶ εὐχαριστημένοι μὲ μόνη τὴν παραχώρηση τῆς Βεσσαραβίας. Ὅταν ὁ σουλτάνος καὶ ὁ μέγας βεζύρης πληροφορήθηκαν γιὰ τὴν προδοσίαν, δόθηκε διαταγὴ καὶ ἀποκεφαλίστηκαν καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Μουρούζη.

2. Οἱ Γενίτσαροι

Οἱ Τοῦρκοι, ἀπὸ τότε ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἀποβιβάσθηκαν στὴν Εὐρώπη, κατόρθωσαν νὰ πηγαίνουν ἀπὸ νίκη σὲ νίκη ὁλόκληρους αἰῶνες καὶ νὰ φθάσουν μέχρι τὰ τεῖχη τῆς Βιέννης, κυρίως χάρις στοῦ σώματος τῶν γενιτσάρων, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὸ παιδομάζωμα, ἀπὸ παιδιά χριστιανῶν, ποὺ μεγάλωναν μὲ τὰ κελεύσματα τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας, ἐνῶ σὰν πατέρας τοὺς γνώριζαν τὸν σουλτάνο. Ὅσο καιρὸ οἱ γενίτσαροι ἦσαν ἀληθινοὶ στρατιῶτες (καλόγεροι), ἡ αὐτοκρατορία δὲν εἶχε νὰ φοβηθεῖ ἀπὸ τίποτε, ὅταν ὅμως ἄρχισαν νὰ αἰσθάνονται τὴ γεύση μιᾶς ζωῆς πιο ἄνετης, νὰ πανιρεύονται καὶ νὰ ἀποκοτοῦν οἰκογένεια, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἄρχισε καὶ ἡ παρακμὴ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ γενίτσαροι κατάντησαν τελευταῖα ἕνας μέγας κίνδυνος γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἐκθρόνιζαν τοὺς σουλτάνους καὶ ἀνέβριζαν στοὺν θρόνον ὅποιον ἤθελαν αὐτοί, ὅπως ἀκριβῶς ἔκαναν καὶ οἱ πραιτωριανοὶ στὴ Ρώμη. Οἱ συχνὲς (στάσεις καὶ) ἐπαναστάσεις τῶν γενιτσάρων τὴν εἶχαν τραντάξει ἀπὸ θεμέλια.

3. Ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων

Εἶχαν ἀρχίσει νὰ σχηματίζονται ἀνταρτικὲς συμμορίες ἀπὸ χριστιανοὺς ἐπαναστάτες σὲ ὅλες τὶς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Εὐρώπης, μὲ σκοπὸ τὴν ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Στὶς σημερινὲς περιοχὲς τῆς Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας, Μαυροβουνίου, Μακεδονίας, Παλαιᾶς Ἑλλάδος, Θεσσαλίας, Ἡπείρου καὶ πιο κάτω, ὀρισμένοι Τοῦρκοι πασάδες, διοικητὲς μερικῶν ἐπαρχιῶν, εἶχαν ἐπαναστατήσῃ ἐναντίον τοῦ σουλτάνου. Μεταξύ τους ἦταν καὶ ὁ Ἀλῆ πασᾶς Τεπελενλῆς (ἀλβανικῆς καταγωγῆς), ὁ μέγας σατράπης τῆς Ἡπείρου, ἔχοντας τὴν πρωτεύουσά του στὴν πόλιν Γιάννενα. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα, ὁ Ἀλῆ πασᾶς διορίστηκε πασᾶς τῶν Τρικάλων, πρωτεύουσας τότε τῆς Θεσσαλίας. Αὐτὸς πέτυχε ὕστερα νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν πασᾶ ἀπὸ τὰ Γιάννενα, ὅπου ὑπῆρχαν τὰ μεγαλύτερα συμφέροντα,

γιατί ἔτσι βρισκόταν σέ στενότερες σχέσεις μὲ τοὺς παντοδύναμους μπέηδες τῆς νότιας Ἀλβανίας. Μετὰ πολλὲς μάχες κατόρθωσε νὰ κυριεύσει τὸ Δέλβινο καὶ νὰ ὑποτάξει τελείως τοὺς Σουλιώτες καὶ τὰ ἐπτὰ χωριά τοῦ Σουλίου, πού εἶχαν ἀντισταθεῖ μέχρι τὸ 1803. Ἡ Πύλη τοῦ ἀνεγνώρισε ὅλες αὐτὲς τὶς κατακτήσεις.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὁ πασάς τῆς Θεσσαλονίκης ὑπήχθηκε στὶς διαταγές του¹. Τὰ παιδιὰ τοῦ Ἀλῆ ἔλαβαν μέρος στὶς μάχες τοῦ 1806-1812. Τὸ ἓνα ἀπ' αὐτά, στὴν ἐπιστροφή, κατέκτησε μιὰ περιοχὴ στὴν παραλία τῆς Ἀδριατικῆς, στὸν Αὐλῶνα καὶ στὸ Μπεράτι. Ὁ Μοριάς καὶ ἡ Θεσσαλία εἶχαν παραχωρηθεῖ στὴν οἰκογένεια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔτσι ὅλες οἱ ἐπαρχίες, πού κατοικοῦνταν ἀπὸ Γραικοὺς καὶ Βλάχους, εἶχαν πέσει στὰ χέρια τοῦ δυνάστη πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων.

Ἡ Ἠπειρος ἦταν μιὰ ἐπαρχία, πού τὴν κατοικοῦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ Βλάχοι, μόνον δὲ πρὸς τὸν βορρᾶ εἶχε μερικά χωριά Ἀλβανῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα ἦσαν χριστιανικά καὶ ἄλλα μωχαμεδάνικα (μουσουλμανικά).

4. Οἱ Βλάχοι τῆς Ἠπείρου καὶ οἱ διώξεις τους ἀπὸ τὸν Τεπελενλή

Στὴν Ἠπειρο εἶχαν ἀκμάσει ἀπὸ αἰῶνες τὰ Βλαχοχώρια, ὅπως τὸ Μέτισοβο, τὸ Συρράκο, ἡ Σαμαρίνα, τὸ Περιβόλι, ἡ Σμίξη, ἡ Βοβούσα, ἡ Λάϊστα, ἡ Τούρια, ἡ Λάκκα καὶ ἄλλα, χάρι στὰ προνόμια καὶ στὴ λευτεριά, πού εἶχαν ἀπὸ αἰῶνες². Κάθε χωριὸ ὅμως ἔστειλε ἓνα χρονιάτικο δῶρο στὴ Βα-

1. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀλῆ πασάς τῶν Ἰωαννίνων ἀσκούσε τὴ δικαιοδοσία του καὶ στὴν Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία. Ὁ συγγραφέας ὁμοῦ γράφει πῶς κάτω ὅτι ὁ Βαρδάρης (Ἀξιός) ἦταν τὸ σύνορο τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Τεπελενλή. Ἐτοιμάζω (ἀπὸ τὸ 1971) μελέτη γιὰ τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στὴν Κεντροδυτικὴ Μακεδονία μὲ βάση ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο του καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Γιὰ τὰ χωριά Ἀβδέλλα, Σαμαρίνα, Περιβόλι, Σμίξη καὶ Γράμμοστα βλ. τὸ πάντοτε ἀξιόλογο βιβλίον τῶν A. J. B. W a s c e καὶ M. S. T h o m p s o n, *The Nomads of the Balkans*, Λονδίνο 1914 (καὶ ἀνατύπωση τοῦ 1972), 39 κ.έ., 60 κ.έ., 144 κ.έ., 173 κ.έ., 210 κ.έ., 275 κ.έ. καὶ 281 κ.έ. Ἐκλαϊκευμένη ἀπόδοση τμημάτων τοῦ πῶς πάνω βιβλίου δημοσίευσε ὁ Φώτης Πέτσας, στὶς κυριακάτικες «Περιηγήσεις στὸν Ἑλληνικὸ Βορρᾶ», στὴν ὁμώνυμη ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ συγκεκριμένα στὸ φύλλο τῆς 24.7.1977 κ.έ. Πρβλ. ἀκόμα F. C. H. L. P o u q u e v i l l e, *Voyage de la Grèce*, 2η ἐκδ., Παρίσι 1826, τ. 1, 232-223, καὶ 264, τ. 2, 389-391, 396, 504-514 καὶ 516, τ. 3, Παρίσι 1824, 98 καὶ 100-104 καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση (μὲ εἰσαγωγή καὶ σχόλια) τοῦ Γιά ν ν η Τ σ ἄ ρ α, Ταξίδι στὴ Δυτικὴ Μακεδονία [Ἀνοίξει τὸ 1806], Θεσσαλονίκη [1983], 31, 41, 75, 95, 99, 100, 101, 111 καὶ 119, καὶ W. M. L e a k e, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο 1835, τ. 1, 304, 317, 322, 334, καὶ 425, τ. 3, 333, καὶ τ. 4, 111. Μὲ τὸ ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκε (1891) διεξοδικὰ καὶ ὁ γνωστὸς ποιητὴς Κώστας Κρυστάλλης. Βλ. τὸ μελέτημά του «Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου», πού (ἀνα-) δημοσιεύτηκε καὶ στὰ «Ἀπαντα Κρυστάλλης», μὲ πρόλογο, εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα, Ἀθήνα 1959 (.), 457-657 καὶ κυρίως 473-504. Βλ. ἐπίσης N. G. L. H a m m o n d,

λιδέ χανοῦμ (μητέρα τοῦ σουλτάνου) στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὑπῆρχαν χωριά ποὺ εἶχαν 150.000 πρόβατα. Τὸν χειμῶνα τὰ κοπάδια κατέκλυζαν ὅλη

στὴ συλλογικὴ ἔκδοση «Μακεδονία», τῆς «Α. Ε. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν», Ἀθήνα 1982, 77-78, ὅπου γίνεται παραλληλισμὸς τῆς νομαδικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων καὶ τῶν Βλάχων τῆς Σαμαρίνας, τῆς Ἀβδέλλας καὶ τοῦ Περιβολιοῦ, καὶ τοῦ Ἰδίου. Τὰ προβλήματα καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν μεγάλων Μακεδόνων Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, Θεσσαλονικὴ 1982, 6 (ὅπου παραλληλισμὸς μὲ τοὺς σύγχρονους Σαρακατσάνους) καὶ 8. Πρβλ. καὶ Νικ. Σβορώνο, τὸ ἴδιο βιβλίο, 355, 358-359, 371 καὶ 383 (354-385) γιὰ τὶς ἐγκαταστάσεις, μετακινήσεις κ.λ. τῶν πληθυσμῶν σ' αὐτὸν τὸν χώρο, καὶ Ἄποστολόου Ε. Βακαλόπουλόου, Ἱστορικαὶ ἐρευναι ἐν Σαμαρίνῃ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, «Γρηγόριος Παλαμῆς» 21 (1937) 316-323, 363-369 καὶ 424-438 (καὶ σὲ ἀνάτυπο, Θεσσαλονικὴ 1937). Ἡ μελέτη αὐτὴ συμπεριλαμβάνεται καὶ στὴ συλλογὴ τοῦ «Παγκάρπια μακεδονικῆς γῆς», Θεσσαλονικὴ 1980, 449-473. Ὁ Ἰδίου γράφει σχετικὰ καὶ σὲ πολλὰς ἐστίδες τοῦ βιβλίου του: Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354-1833, Θεσσαλονικὴ 1969. Πρβλ. ἀκόμα Νικολάου Κασομούλη (ἐπιμέλεια κ.λ. Γιάννη Βλαχογιάννη), Ἐνθυμήματα στρατιωτικὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, 1821-1833, τ. 1, Ἀθήναι 1939, 103-107, Ἀγγελικῆς Χατζήμιχαλῆ, Σαρακατσάνοι, τ. 1, μέρος Α', Ἀθήναι 1957, ξα'-β', σημ. 11 καὶ 1 καὶ πγ', Χρήστου Μ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά τῆς Σηπλίου-Γρεβενά-Σαμαρίνα, Ἀθήναι 1951, καὶ κυρίως τ. σ. 84 κ.ἐ. Ἀπὸ τὴν ξένη βιβλιογραφία πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Ν. Hăciu, Aromăni, comerț, industrie, expansiune, civilizație, Focșani 1936, 82-100, ὅπως καὶ ἡ νεώτερη μελέτη τοῦ M. Sivinon, Les pasteurs du Pind septentrional, Λυὼν 1968. Ὁ Σέρβος ἱστορικὸς Dušan J. Popović στὸ βιβλίο του γιὰ τὸν Κουτσόβλαχου (O cincarima. Prilozi pitanju postanka našeg gradtjanskog društva) δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὴ μετακίνησιν τῶν Κουτσόβλαχων στὴν περιοχὴ τῆς Βέροιας-Νάουσας, οὔτε στὴν πρώτη ἔκδοση τῆς ἐργασίας του (Βελιγράδι 1927), οὔτε στὴ δευτέρη (Βελιγράδι 1937), ὅπου γράφει διεξοδικὰ γιὰ τὸ θέμα τῶν μετοικησέων τους (19 κ.ἐ. καὶ 34 κ.ἐ., ἀντίστοιχα). Τὴν πληροφορία αὐτὴ ὀφείλω στὸν ἐπιστημονικὸ συνεργάτη τοῦ Ι.Μ.Χ.Α. Δρ. φιλολογίας κ. Γιάννη Παπανδριανό, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ καὶ ἀπ' ἐδῶ. Πρβλ. ἀκόμα, γιὰ τὰ χωριά αὐτὰ καὶ τοὺς Βλάχους τῆς Πίνδου, καὶ στοῦ Κυριακοῦ Σιμπούλου, Ἐννοί ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα, τ. Γ' (1800-1810), Ἀθήναι 1975, 409-410, καὶ Γ' (1810-1821), 335 καὶ 343-349, καὶ Νικολάου Θ. Σελινῆ, Ὀδοιπορικὰ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἡπείρου, νέας ὁροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Ἀθήναι 1886 (φυλλ. Α-Β), κδ', λη', μβ' καὶ 6, 7, 57, 72, 115, 122, 215, 216, 218 καὶ 223. Γιὰ τὸ ἐπιγραφικὸ ὕλκο, ποὺ σχετίζεται (ἐμμεσα) καὶ μὲ τοὺς Κουτσόβλαχους βλ. M. Hatzopoulos, Colonie romaine en Thessalie et les destines de la latine epirote, B.S., 21³, 97-105, ὅπου γιὰ τὶς λατινικὲς ἐπιγραφὰς τῆς Βέροιας (99, σημ. 4), πρβλ. δὲ τελευτοῖα καὶ ὅσα γράφει σὲ ἐργασία του ὁ D. Feissel μὲ τίτλο: Recueil des inscriptions, chretiennes de Macédoine du III au VI siècle, Paris 1983, ὁ ὁποῖος δημοσιεύει καὶ σχετικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Βέροια, τοῦ 5-6ου σλ. (α/α 74, σ. 76-77). Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω στὸν κ. Μ. Χατζόπουλο, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ. Γιὰ τὰ γλωσσολογικὰ ζητήματα ἀβλ. τώρα στοῦ Ἀχιλλέως Γ. Λαζάρου, Ἡ ἀρωμανικὴ καὶ αἰ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς, Ἀθήναι 1976, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία, στὴν ὁποία πρόσθεσε καὶ τὶς μεταγενέστερες διδακτορικὰς διατριβὰς τοῦ Νικολάου Ἀθ. Κασσάνη, Ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις στὰ Κουτσόβλαχικά, Θεσσαλονικὴ 1977, καὶ Ἀντωνίου Δ. Μποσμπούκη, Τὸ ρῆμα τῆς Ἀρωμανικῆς, Ἀθήναι 1982. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐτομολογίαν τοῦ τοπωνύμιου Σαμαρίνα βλ. τὴ σχετικὴ μελέτη τοῦ Χαρ. Π. Συμεωνίδου στὰ «Μακεδονικά» 7(1966-1967) 200-209, ὅπου καὶ οἱ παλιότερες γνώμες. Πρβλ. ἀκόμα Κωνστ.

τῇ Θεσσαλίᾳ, ὅπου ὁ χειμώνας ἦταν ἥπιος, καὶ τὰ πρόβατα δὲν εἶχαν ἀνάγκη ὅπῃ εἰδικὴ τροφή, γιατί τρεφόντουσαν μὲ τὸ χλωρὸ χορτάρι τῆς γῆς. Τὸ καλοκαίρι ἔβγαιναν (οἱ Βλάχοι κτηνοτρόφοι) στὰ βουνὰ τῆς Πίνδου, ποὺ εἶχαν ἀρκετὴ ἔκταση γιὰ τὴ βοσκὴ τῶν κοπαδιῶν τους.

Ὁ ἐρχομὸς αὐτοῦ τοῦ σατράπη ἐπικεφαλῆς στὸ βιλαέτι τῶν Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποῖου ἡ κυριαρχία ἐπεκτεινόταν μέχρι καὶ τὸν Βαρδάρη (Ἄξιό) ποταμὸ (ἀφ’ οὗ καὶ ὁ πασὰς τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν στὶς διαταγές του), ἔφερε μίαν μεγάλη ἀναταραχὴ στὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν Βλάχων αὐτῶν τῶν μερῶν. Πρὶν τὸν ἐρχομὸ τοῦ ἡ φύλαξη τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν διαβάσεων τῶν δερβενιῶν γινόταν ἀπὸ τοὺς ἀρματολούς, ποὺ ἦσαν νέοι, στρατευμένοι ἀπὸ αὐτὰ τὰ χωριά. Ὁ Ἀλὴ πασὰς διέλυσε τὶς μονάδες τῶν Βλάχων ἀρματολῶν καὶ τοὺς ἀντικατέστησε μὲ Τουρκαλβανούς¹. Ἐβαλε διοικητὴ τους σπαθιά τους, βγήκαν στὰ βουνὰ καὶ σχημάτισαν πολλὰς ὁμάδες ἀπὸ κλέφτες, ποὺ πολέμουσαν συνεχῶς ἐναντίον τὸν σατράπη καὶ στὶς ὁμάδες τῶν Ἀλβανῶν. Ὁ πιὸ ἱκανοστὸς κλέφτης ἦταν ὁ Κατσαντώνης², ποὺ ἐξεχίμαζε στὸ νησί τῆς Ἁγίας Μαύρας (Λευκάδας) τοῦ Ἰονίου Πελάγους, ποὺ ἀνῆκε στὴν ἐξουσία τῆς Ἀγγλίας. Τὴν ἀνοιξὴ ἀποβιβαζόταν στὴ στεριά καὶ ἔβγαине μὲ τὴ συμμορία τοῦ στὰ βουνὰ τῆς Πίνδου, πολέμώντας ἀκατάπαυστα (μὲ τὰ παλικάρια του, ποὺ ἦσαν πάνω ἀπὸ ὀγδόντα) ἐναντίον τῶν ὁμάδων τοῦ Βελή Γκέγκα. Σὲ μίαν μάχη πολέμησαν στήθος μὲ στήθος μὲ τὸν Κατσαντώνη, ὁ ὁποῖος καὶ σκότωσε τὸν Βελή Γκέγκα. Ἡ κατάσταση αὐτὴ δὲν ἦταν ἀνεκτὴ

Δ. Ντίνα, Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Σαμαρίνας Γρεβενῶν, «Μακεδονικά» 20 (1980) 305-341, Σωκρ. Ν. Λιάκου, Σύντομη ἐπισκόπησι τῆς ἱστορίας τῶν Ἀρμενταριῶν τῆς Μικρερῶπης, Θεσσαλονικὴ 1974, 30-31, καὶ Τάσου Χρυσόχοου, Ταξίδια στὴ Σαμαρίνα, Τὰ παλιὰ χρόνια καὶ τώρα, «Ἐλμειακά» τχ. 4 (Μάρτης 1983) 56-60. Γιὰ τὸ Περιβόλι βλ. Θεόδωρου Κ. Π. Σαράντη, Τὸ χωριὸ Περιβόλι Γρεβενῶν (Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ ἀρματολικίου τῆς Πίνδου), Ἀθήνα 1977. Γιὰ τὴ Σμῖξη βλ. Γρηγορίου Ἀθ. Νασίκα, Ἡ Σμῖξη, Ἀθήνα 1971. Μία πρόσφατη δημοσιογραφικὴ περιήγησι στὰ χωριά Ἀβδέλλα, Περιβόλι, Σμῖξη καὶ Σαμαρίνα βλ. στοὺ Κώστα Μπίρκα, Ἀβδέλλα, Ἀθήνα 1978, 277-324. Γιὰ τὴν αὐτοδιοίκησι ποὺ εἶχαν τὰ «Βλαχοχώρια» βλ. Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκδ. 6η, τ. 5, μέρ. Βον, 123-125. Πρβλ. καὶ Χρήστου Π. Κλειώση, Ἱστορία τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, Ἀθήνα 1977, 183-184.

1. Βλ. στοὺ Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμού, τ. Δ', Θεσσαλονικὴ 1983, 728-734.

2. Βλ. Δημήτρη Σταμέλου, Κατσαντώνης, ἱστορικὲς διαστάσεις τοῦ θρύλου του, Ἀθήνα 1972, ὅπου καὶ βιβλιογραφία, καὶ τοῦ Ἰδίου, Κατσαντώνης, ἡ ἀποθῶσις τῆς παλικάριᾶς. Μυθιστορηματικὴ βιογραφία, ἱστορικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ τεκμηριωμένη, Ἀθήνα 1980, Πρβλ. ἀκόμα καὶ Κώστα Δ. Κωτσοκάλη, Ὁ Κατσαντώνης τῆς Ρωμοσύνης. Νέα θεώρησις τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ θρύλου του, Ἀθήνα 1977.

στὸν βλάχικο πληθυσμὸ τῆς Πίνδου (ποὺ προηγούμενα κυριαρχοῦσε σχεδὸν στὰ βουνὰ τῆς περιοχῆς), γιατί οἱ συμμορίες τοῦ Βελή Γκέγκα γυρνοῦσαν ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ, λεηλατώντας καὶ τυραννώντας τὸν πληθυσμὸ.

Ὁ Ἀλῆ πασάς ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ πονηροὺς καὶ διεφθαρμένους, ποὺ ἔδωσε ἡ ἀλβανικὴ φυλὴ. Ἦταν ὁ πιὸ θρησκοόληπτος ὅσο ἀναφορὰ στὴ συζυγικὴ ἠθικὴ. Προσπάθησε νὰ περάσει κατὰ πολὺ καὶ τὸν Μωχάμετ νομοθέτη ὁκόμα. Δὲν ἦταν δυνατό νὰ εἶναι ἱκανοποιημένος μόνο μὲ λίγες γυναῖκες. Τὸ χαρέμι τοῦ ἀριθμοῦσε περισσότερες ἀπὸ σαράντα γυναῖκες, ποὺ ἦσαν κυρίως κορίτσια χριστιανῶν, ποὺ ἄρπαζε μὲ τὴ βία ἀπὸ τὶς ἀγκαλιὰς τῶν οἰκογενειῶν. Κατασκόπευε (μὲ ἀνθρώπους τοῦ) ὅλα τὰ χωριά καὶ μόλις ἀνακάλυπτε κανένα ὁμορφο κορίτσι, ἀμέσως ἔστελνε ἀπεσταλμένους τοῦ μὲ ἰσχυρὴ ὁμάδα Ἀλβανῶν καὶ τὸ ἔφερναν στὸ χαρέμι τοῦ.

5. *Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στὴ Γράμμουστα καὶ ἡ φυγὴ τῶν Βλάχων στὴ Μακεδονία*

Κάποτε ἀνακάλυψε ὁ Ἀλῆ πασάς, ὅτι ὁ τσέλιγκας Χατζηστέργιος, κάτοικος τοῦ χωριοῦ Γράμμουστα¹ (ποὺ ἦταν ὀρεινὴ κομόπολη μὲ τρεῖς χιλιάδες σπιτία) εἶχε ἕνα πολὺ ὁμορφο κορίτσι, ποὺ ὀνομαζόταν Τάνα. Ὁ Ἀλῆ πασάς παρουσιάστηκε ὁ ἴδιος στὴ Γράμμουστα, ἐπικεφαλῆς πολυἀριθμῆς ὁμάδας Ἀλβανῶν. Ὁ Χατζηστέργιος καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι τσελιγκάδες, ὅπως καὶ ὁ ἄρσενικός πληθυσμὸς τοῦ οἰκισμοῦ, βγήκαν νὰ τὸν προῦπαντήσουν καὶ νὰ τὸν ὑποδεχθοῦν, σὲ μεγάλῃ παράταξη. Μόλις κατέλυσε ὁ Ἀλῆ πασάς, ἄρχισαν νὰ φθάνουν κριάρια, τὰ ὁποῖα ἔβαζαν στὴ σούβλα γιὰ νὰ φιλοξενήσουν τὸν ὑψηλὸ μουσαφίρη τους. Τρεῖς μέρες συνεχίστηκε ἡ διασκέδαση καὶ τέλος ὁ Ἀλῆ παίρνει κατὰ μέρος τὸν Χατζηστέργιο καὶ τοῦ λέει: «Ἐχω ἀκούσει ὅτι ἔχεις ἕνα ὁμορφο κορίτσι καὶ θέλω νὰ τὸ πάρω στὸ χαρέμι μου. Πιστεύω πὼς ἡ πράξη μου αὐτὴ σὲ κάμνει τιμὴ». Ὁ Χατζηστέργιος, ἂν καὶ ἡ καρδιά τοῦ τραυματίσθηκε βαθιὰ μὲ ὅσα ἄκουσε, δὲν ἔχασε τὴν ψυχραιμία

1. Τὸ τοπωνύμιον ἐμφανίζεται καὶ μὲ τὴ γραφὴ Γράμμουστα. Βλ. καὶ Σωκρ. Ν. Λιάνκου, δ.π., 9 καὶ 29. Ὁ Ἰδίου, δ.π., 10-22 καὶ 35-40 (σημειώσεις) δίνει πολλὰς πληροφορίες καὶ γιὰ τὴν ὀργάνωση, τὴν οἰκονομία καὶ τὴ ζωὴ τῶν «φαλκαριῶν» (κοπαδιῶν-ὀμάδων). Ἡ Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη, Σαρακατσάνοι, δ.π., σ. 1, γράφει γιὰ τὴν περιέργη ἐκδοχὴ μερικῶν Σαρακατσάνων τῆς Μακεδονίας, οἱ ὁποῖοι «φαλκαρί» ὀνομάζουν τὴ στάση. Τούτῃ ἡ ἄποψη μόνο σάν ἀλληγορία μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ. Ἀπὸ τὴν παλιότερη βιβλιογραφία, γιὰ τὸ θέμα τῶν φαλκαριῶν, βλ. Κ. Δ. Καραβίδα, Ἀγροτικά, Ἀθῆναι 1931, 351 κ.ε., καὶ Δ. η.μ. Λουκοπούλου, Ποιμενικά τῆς Ρούμελης, Ἀθῆναι 1930. Τὸ βιβλίο τοῦ Καραβίδα ἐπανακυκλοφόρησε (1978) σὲ φωτοαναστατικὴ ἀνατύπωση, μὲ πρόλογο τοῦ Ἰω. Πεσμαζόγλου καὶ εἰσαγωγὴ τοῦ Ν. Μουζέλη, στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεων Παπαζῆση.

του και ύποκριθηκε ότι δεν περίμενε τέτοια μεγάλη τιμή από το μέρος του πασά και απήντησε ότι αποδεχόταν με μεγάλη χαρά την πρόταση, πρόσθεσε όμως ότι, επειδή υπήρχε ή διαφορά της θρησκείας και ο κόσμος της κωμοπόλεως ήταν πολύ θρησκόληπτος, αν και ο ίδιος δεν έδινε σημασία σε τούτα, παρακαλεί τον πασά να μη βιασθεί και ότι στο διάστημα των έρχομένων τριών ημερών, μετά την αναχώρησή του, θα έπαιρνε το κορίτσι του (χωρίς να το ξέρει κανένας) και θα το έφερνε στο χαρέμι του. Του μίλησε τόσο πειστικά, ώστε ο πασάς τα έλαψε, τον πίστεψε και έμεινε κατενθουσιασμένος.

Ο Χατζηστεργίος δεν περίμενε να περάσει ούτε μία μέρα από την αναχώρηση του πασά και έδωσε διαταγή μόλις βραδιάσει να ξεκινήσουν κρυφά τα κοπάδια με κατεύθυνση τα Βιτώλια (Μοναστήρι) διά μέσου των βουνών του Βιτισίου, αφού φορτώσουν να υπάρχουντά τους στά μουλάρια. Τα χαράματα τα κοπάδια και οι οικογένειες βρίσκονταν στον δρόμο μακριά από την κωμόπολη. Έπρεπε να περάσουν από τέτοια μονοπάτια και δάση, ώστε να μη βρεί ίχνη ο Άλή πασάς. Μετά πολλές περιπέτειες στά βουνά του Βιτισίου (γιατί ήταν δύσκολη ή διάβαση) έφθασαν στο Πισοδέρι. Ύστερα κατέβηκαν στη Φλώρινα. Από εκεί ανηφόρισαν προς τη δεξιά όχθη του ποταμού Τσέρνα, που διασχίζει τον κάμπο των Βιτωλίων και, αφού πέρασαν από τον Περλεπέ, έφθασαν στο Νεράτσικο, στην όχθη του ποταμού Βαρδάρη. Από εκεί πήραν τον κατήφορο του ποταμού και (αφού κατέλυσαν σε πολλούς τόπους) έφθασαν στη Γευγελή, όπου και πέρασαν τον Άξιο στην άριστη όχθη του. Αργότερα, εγκαταστάθηκαν στο χωριό Λιβάδια, κοντά στη Γευγελή. Έτσι κατόρθωσαν να γλιτώσουν την οικογενειακή τιμή τους και να διατηρήσουν καθαρή την ψυχική γαλήνη της καμένης της Τάνας. Ο Άλή με τους κατασκόπους που είχε παντού πληροφορήθηκε, ούδε τη δεύτερη μέρα, την αναχώρηση της ομάδας. Πολλές ομάδες καβαλαραίων Άλβανών (που ήταν όπλισμένοι μέχρι τα δόντια) είχαν σταλεί προς όλες τις κατευθύνσεις, από όπου μπορούσε να υποθεθεί ότι ήταν δυνατό να περάσει ο Χατζηστεργίος, αλλά μονάχα προς το Βίτσι δεν πήγαν, γιατί κανένας δεν πίστευε ότι ήταν πιθανό να χρησιμοποιηθεί αυτός ο δρόμος.

Όλα αυτά μου τα διηγήθηκε ο ένενηντάρης Μιχάλης Παπάζης, ο οποίος είχε λάβει μέρος σ' αυτή την ανεπάντεχη περιπλάνηση, όταν ήταν έφθα χρόνων¹.

1. Ο γέροντας τσέλιγκας Μιχάλης Παπάζης αναφέρεται και πιο κάτω (βλ. στο τέλος της 11ης παραγράφου) ως πληροφοριοδότης του συγγραφέα. Η περιπλάνηση των Βλάχων, και συνεπώς και του Μιχάλη Παπάζη, πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά πριν τον Δεκαπενταύγουστο του 1819, όταν ήταν τούτος 7 χρόνων. Συνεπώς, γεννήθηκε (1819-7) γύρω στο 1812. Όταν διηγόταν τα γεγονότα ήταν 90 χρόνων, όπως γράφει (δύο φορές) ο Παναγιώτης Ναούμ. Επομένως, η εξιστόρησή τους θα έγινε στα πρώτα χρόνια του 20ού αϊ. και συγκεκριμένα (1812 συν 90) κοντά στο 1902. Σύμφωνα με πληροφoρία της δ. Βιργινίας Γ.

Τò βλάχικο στοιχείο μπορούσε νά υποφέρει, τι άρπαγές και όποια τυραννία, μόνο όμως όταν πρόκειται για τήν οικογενειακή τιμή δέν συμβιβάζοταν με κανένα τρόπο και έπειδή ό σατράπης δέν κρατιόταν καθόλου στο νά κυβερνάει τούς ύποδούλους του με άπάνθρωπα μέσα, οί Βλάχοι δέν μπορούσαν νά τò υποφέρουν τούτο και έτοιμάστηκαν νά φύγουν.

6. *‘Η συγκέντρωση τών Βλάχων τσελιγκάδων στην ‘Αβδέλλα (1819) και ή εγκατάστασή τους στη Μακεδονία*

Ήταν τò έτος 1819, Αύγούστου 15, ήμέρα τής Παναγίας, ήμέρα πανηγύρεως και μεγάλης γιορτής για τò χωριό ‘Αβδέλλα¹ τής Πίνδου, ήμέρα τών γάμων και γλεντιού... Με τήν ευκαιρία αútής τής γιορτής συγκεντρώθηκαν σ’ αútην οί τσελιγκάδες από τὰ άλλα χωριά, όπως από τή Σαμαρίνα, τò Περιβόλι, τή Σμίξη, τή Βοβούσα και άλλα, με τήν πρόφαση τού πανηγυριού, αλλά με κύριο σκοπό νά κάνουν μυστικό συμβούλιο με τούς τσελιγκάδες τής ‘Αβδέλλας, σχετικά με τήν κρίσιμη κατάσταση, στην όποία βρίσκονταν εξαιτίας τού σατράπη ‘Αλή πασά, ό όποιος τούς άφαίρεσε όλα τὰ προνόμια, πού είχαν άποκτήσει από αΐδνες και τούς κατάντησε σέ άθλια κατάσταση.

Στò συμβούλιο αútò πήραν μέρος πολλοί τσελιγκάδες αλλά οί κυριό-

---

Καπρίνη τò κείμενό του έγραψε ό Παναγιώτης (Γιώτης) Ναούμ τò 1954 και ή μετάφρασή του (άπό τόν πατέρα της, Γ. Καπρίνη) έγινε τò 1967. Σέ ποίημα, πού δημοσίεψε ή Έ ύ γ ν ί α Πα πα ρ ο υ σ ο π ο ύ λ ο υ στò «Μακεδονικόν ‘Ημερολόγιον» Σφενδόνη, 1983, 234-236, με τίτλο «Σιάνα και τò κάψιμο τής Γράμμιστας» και υπότιτλο: «‘Από μεθοδική συλλογή στοιχείων ζωντανών άναμνήσεων, αιωνόβιων τού λαού μας», όνομάζει τήν κόρη τού Χατζή-Στέργιου Σιάνα, παραδίνει τήν έκδοχή, ότι σκοτώθηκε στην πολύχρονη μάχη πού έγινε και ότι για έκδίκηση ό ‘Αλή πασάς πυρπόλησε τή Γράμμιστα, πού είχε 10.000 σπίτια(!). Για τò τραγούδι τής Σιάνας βλ. Ζ ω ή ς Πα πα ζ ή σ η - Πα πα θ ε ο δ ό ρ ο υ, Τά τραγούδια τών Βλάχων, ‘Αθήνα 1985, σ. 177-178.

1. Για τὰ πανηγύρια τών Βλάχων τής Πίνδου βλ. σò βιβλίο τών Α. J. B. W a c e - M. S. T h o m p s o n, δ.π., 129 κ.έ. (Για τούς γάμους τους κ.λ. βλ. στην ίδια μελέτη και συγκεκριμένα τί: σ. 100 κ.έ. και 277 κ.έ.). Πρβλ. άκόμα Κ ώ σ τ α Κ ρ υ σ τ ά λ λ η, δ.π., 468 κ.έ. και κυρίες 483-493, όπου δημοσιεύονται πληροφορίες για τή γιορτή τής («Μεγάλης») Παναγίας τής Σαμαρίνας και για τούς γάμους τού Δεκαπενταύγουστου. Για τή γιορτή τού ‘Αγίου Δημητρίου βλ. F. P o u q u e n i l l e, δ.π., τ.2, 389, και Κ υ ρ . Σ ι μ ό π ο υ λ ο υ, δ.π., τ. Γ*, 347. Για τή γιορτή τής Παναγίας («St. Marias») στò Σέλι από τούς Βλάχους βλ. Σ τ έ λ ι ο υ Σ β α ρ ν ό π ο υ λ ο υ, Στή γιορτή τής Παναγίας, έφημ. «Βέροια», φύλλ. τής 20.8. 1982. Για τήν άναβίωση-άναπαράσταση (1982) τής γιορτής πού γινόταν παλιότερα στò Σέλι από τούς Βλάχους και για τούς ομαδικούς γάμους, όπως και για τò γλέντι τού Δεκαπενταύγουστου βλ. στò ίδιο φύλλο τής έφημερίδας πού προαναφέρθηκε, όπου δημοσιεύεται άναλυτικό ρεπορτάζ και σχετική φωτογραφία. Η ίδια γιορτή έπαναλήφθηκε και τò 1984 με τή συμμετοχή Βλάχων από όλη τή χώρα. Οί γάμοι γινόντουσαν σέ ηλικία 17-18 χρόνων. Βλ. σχετικά τή διδακτορική διατριβή τού Γ ι ώ ρ γ ο υ Θ α ν ά τ σ η, ‘Αρραβώνες και γάμοι μικρής ηλικίας, ‘Αθήνα 1983, 21-22 κ.έ., 31 κ.έ.

τεροι ήσαν: 'Από την 'Αβδέλλα οί 'Εξάρχου, Καραγιάννης, Παπαχατζής, 'Αλέξης Βάδρας ή Μπάδρας¹ (πού μετονομάστηκε ύστερα σέ Μπαδραλέξης)

1. Ίσως ό άρχικός τύπος νά ήταν Μπάδρας και όχι Μπάδρας. Πραγματικά, ό Κ. Κ ρ υ - σ τ ά λ λ η ς, ό.π., 467, άναφέρει τά καλύβια ή τή στάνη του Μπάρδα. 'Ο Θ ε ό φ ρ α σ τ ο ς Γ ε ω ρ γ ι ά δ η ς, Μοσχόπολις, 'Αθήναι 1975, 90, γράφει γιά έναν ξενητευμένο Μοσχόπολίτη, ό όποιος είχε τó παρόνομα Μπάρδας. Τό επώνυμο τούτου σάζεται άκόμα, όπως, ι.χ., στόν Βόλο. Μπαδραλέξη αλλά και Μαρδαλέξη όνομάζει τήν οίκογένεια και ή 'Ϊφι- γ έ ν ε ι α Δ ι δ α σ κ ά λ ο υ σέ μελέτημά της στό περ. «Μακεδονική ζωή», τχ. 207 (Αθού- στου 1983) 32-35, με τίτλο «Τά Αθουστιάτικα πανηγύρια και ό «Δρίμερ», όπου δίνονται και πληροφορίες γιά τούς γάμους στήν Παναγιά τής Σαμαρίνας και τού Σελίου (33-34), όπως και γιά τόν 'Αλή πασά και τόν τσελιγκα Χατζήστέργιο κ.λ. 'Άλλον τύπο («Μπαντραλέξη») χρησιμοποιεί ό Μ ι χ ι . 'Α θ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η ς στό βιβλίό του, 'Ο βίος τής κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1982, 157, όπου γράφεται ότι (σύμφωνα με τίς άναμνήσεις του Κ. Σαμαρά) ό 'Αλή πασάς ήθελε τήν κόρη τούτου και όχι τού Χατζήστέρ- γιου. 'Υπάρχει, εξάλλου, διάβαση αλχένα στή Γράμμοστα, πού όνομάζεται «Μπάδδρα». Βλ. σημείωση του Σωκρ. Ν. Λιάκου, στό βιβλίό τής Μ. Α. W a l k e r (μετάφραση του Κων/νου Πύρζα και επιμέλεια του Σωκρ. Λιάκου), Διά τής Μακεδονίας ως τ.ς άλβανικές λίμνες ('Ο- χρίδας και Μαλίκης), Θεσσαλονίκη 1973, 103 σημ. 1η. Γιά τούς Βλάχους τής Πίνδου βλ. και 31, 76-77, 83, 93 και 99. Οί Α. J. B. W a c e και Μ. S. T h o m p s o n, ό.π., 174 και 210, γράφουν Μπαδραλέξης («Badraleks»). Σέ έγγραφο του 'Υπουργείου 'Εξωτερικών τό επί- ρωτο δίνεται με τή γραφή Πατραλέξης. Βλ. Ε ύ α γ γ έ λ ο υ Κ ω φ ο ύ, 'Η επανάστασις τής Μακεδονίας κατά τό 1878, Θεσσαλονίκη 1969, 311-312, πρβλ. δέ και 100, σημ. 1, και 333, σημ. 1 (όπου έκλαμβάνονται ως άδελφοί οί Παύλος και Πέτρος Πατραλέξηδες, πού ήσαν όμοις πρώτα εξοδέφια), βλ. όμοις και τίς 73 και 332: («Μπαδραλέξης»). Πρβλ. και 'Ιω ά ν - ν ο υ Σ. Ν ο τ ά ρ η, 'Ανέκδοτα έγγραφα γιά τήν επανάσταση του 1878 στή Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1966, 76, 277, 342-344, 353 και 362. Είναι πιθανό νά άλλαξαν τό επίθετο τούτο οί έγγονοί του γενάρχη 'Αλέξη Βάδρα ή Μπάδρα, από Μπαδραλέξης (μπάδρας + 'Αλέξης = Μπαδραλέξης) σέ Πατραλέξης, επιδιώκοντας νά τό «έξελληνίσουν», κατά τή γνώμη τους, με τήν αντικατάσταση του κακόηχου Μπ. με τό Π, γιατί και ό έπίσκοπος Κίτρος Νικό- λαος (Λούσης) χρησιμοποιεί τόν τύπο Πατραλέξης. Βλ. Μ ι λ τ ι ά δ η Δ. Σ ε ι ζ ά ν η, 'Η πολιτική τής 'Ελλάδος και ή επανάστασις του 1878 έν Μακεδονία, 'Ηπείρου και Θεσσαλία, 'Αθήναι 1879, 151, 165, 183 και 197. (Τό βιβλίό τούτο επανακυκλοφόρησε σέ φωτοαναστα- τική άνατύπωση. Στή βιβλιοθήκη μου έχω τό αντίτυπο, πού δώρισε ό συγγραφέας του στόν έπίσκοπο Κίτρος, με τήν έξής άφιέρωση: «Τῷ πρόην Κίτρος κ.κ. Νικολάφ λούση σε- βασμοῦ, υπολήψεως και άγάπης ένεκεν Μ.Δ.Σ.»). Φαίνεται όμως ότι και ύστερα στόν λαό ήταν γνωστός ό τύπος «Καλύβια Σελίου», όπως άναφέρονται και στοὺς συμβολαιογραφι- κούς κ.λ. κώδικες τής έλληνικής κοινότητος τής Βέροιας και σέ άλλα έγγραφα. Βλ. και Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Α. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο υ, 'Ο Βόρειος 'Ελληνισμός κατά τήν πρώτη φάση του Μακεδονικου 'Αγώνα (1878-1894), 'Απομνημονεύματα 'Αναστασίου Πιχξόνα, Θεσσαλονίκη 1983, 92 κ.έ. και 374, όπου άπαντιέται τό επίθετο ως Πατραλεζάνης, ίσως από παρανόληση. Όμως, ό οίκαιμός είναι γνωστός και ως «Μπαντραλέξη καλύβια», γιατί έτσι άναφέρει τό μικρό χωριό ό Ν ι κ ό λ α ο ς Θ. Σ χ ι ν ά ς, ό.π., 144 (φυλλάδιο πρώτο). Πρβλ., άλλωστε, και Ε ύ α γ γ έ λ ο υ Κ ω φ ο ύ, 'Η επανάστασις..., ό.π., 332, πρβλ. δέ και σ. 73. Εξάλλου, και τώρα σάζεται ό τύπος αυτός σέ έγγραφα, στή στοματική παράδοση και σέ δημοτικά τραγούδια. Σέ γνωστό κατάλογο ιδιοκτητών κοπαδιών τής περιοχής Δο- μοκού (τό 1816) συναντιώνται τά όνοματεπώνυμα άρκετών Σαμαρινιωτών και 'Αβδελιω-

και Ζεάνας Ντάσου. Ὁ Γκιζάρης ἀπὸ τῆ Σμίξη. Ὁ Χατζημπύρας ἀπὸ τῆ Σαμαρίνα καὶ ὁ Βαρδούλης ἀπὸ τὸ Περιβόλι καὶ ἄλλοι.

Τὸν καιρὸ ἐκεῖνο στὴν Κωνσταντινούπολη προβλέπονταν μεγάλες ἀλλαγές. Τὸ 1817 ἀνέβηκε στὸν τουρκικὸ θρόνο ἕνας πολὺ ἐπιτήδειος ἄνθρωπος, ποὺ ὀνομαζόταν σουλτάνος Μαχμούτ. Ἀμέσως πῆρε τὰ ἡνία τοῦ κράτους στὰ χέρια του καὶ ἄρχισε τὴν ὀργάνωση τακτικοῦ στρατοῦ (γιά νὰ μπορέσει νὰ στηριχθεῖ) καὶ ἀπεφάσισε νὰ κτυπήσει μὲ ὅλα τὰ μέσα τὶς ἐπικυριαρχίες τῶν διαφόρων πασάδων, ποὺ ἦσαν ἐπικίνδυνες γιὰ τὴν ὁμόνοια στὴν αὐτοκρατορία. Γιὰ τοῦτο ἔστειλε στὴ Θεσσαλονίκη ἄλλον, κατὰλληλο πασά, ὁ ὁποῖος νὰ εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ στὸν Ἀλὴ πασά. Ἦταν ἀποφασισμένος νὰ φέρει σοβαρὲς μεταρρυθμίσεις στὴν ἐπικράτειά του. Μεγάλο ὅμως ἐμπόδιο συνάντησε ἐκ μέρους τῶν γενιτσάρων, ποὺ ζοῦσαν στὴν Κωνσταντινούπολη, στοὺς στρατῶνες μὲ τὶς οἰκογένειές τους καὶ δημιουργοῦσαν συχνὰ ταραχὲς μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τους.

Ὅλοι οἱ τσελγκαδες, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὸ συμβούλιο τῆς Ἀβδέλλας, εἶχαν τὴ γνώμη ὅτι ὁ Ἀλὴ πασάς δὲν θὰ παῦσει νὰ πιέζει τοὺς Βλάχους μέχρι νὰ τοὺς ἐξαντλήσει οἰκονομικά¹ καὶ πῶς μετὰ θὰ δοκίμαζε νὰ προσβάλλει ἐκεῖνο, ποὺ εἶχαν πρὶο σεβαστὸ οἱ Βλάχοι, δηλαδὴ τὴν οἰκογενειακὴ τιμὴ. Γι' αὐτὸ ἦτο προτιμότερο τώρα (καὶ ὄχι ἀργότερα) νὰ ἐγκαταλείψουν γιὰ πάντα τὰ βουνὰ τῆς Πίνδου καὶ νὰ ζητήσουν ἀποκούμπι σὲ καμιά ἄλλη ἀπὸ τὶς πολλὲς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας. Ὅλοι οἱ Βλάχοι ἀπὸ τὰ χωριά κατέβαιναν κάθε φθινόπωρο στοὺς κάμπους τῆς Θεσσαλίας. Γνώριζε ὁ Ἀλὴ πασάς, πῶς ἦταν ἀδύνατο νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἐπιρροή του καὶ ἀπὸ τὴν ἐπικράτειά του, ἀφοῦ ἡ Θεσσαλία ἀνῆκε στὴ σφαῖρα τῆς ἐπιρροῆς του καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔφερεν ἐμπόδια στὴν ἀναχώρησή τους. Αὐτοὶ ὅμως ἀπεφάσισαν νὰ πάρουν ἄλλη κατεύθυνση, τὴν ἄνοιξη. Μόνο ὁ Μπαδραλέξης, ὁ Ζεάνας Ντάσου, ὁ Βέρος, καὶ ἕνα μέρος τῆς οἰκογένειας Καραγιάννη, πῆραν τὸ φθινόπωρο ἄλλη κατεύθυνση. Προσιέθηκε σ' αὐτοὺς καὶ ὁ τσελγκαὺς Γκιζάρης ἀπὸ τῆ Σμίξη. Μέχρι τὰ Γρεβενὰ κατέβηκαν ὅλοι μαζί. Ἀπ' ἐκεῖ ὅμως, ἀντὶ νὰ πάρουν τὸν δρόμο γιὰ τὴ Θεσσαλία ἀλλαξοδρόμησαν πρὸς τὸν ποταμὸ Βαρδάρη μὲ σκοπὸ νὰ φθάσουν τοῦτον καὶ νὰ τὸν προσπεράσουν, γιατί ὁ Βαρδάρης ἦταν τὸ σύνορο τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Ἀλὴ πασά. Ὅλο τὸ φαλκάρι (ὁμάδα) τοῦ Μπαδραλέξη, μὲ τὸν Γκιζάρη καὶ τοὺς ἄλλους ἀποτελοῦ-

τῶν, ὅπως καὶ ἐνὸς Παπαλέξη. Βλ. Σπύρου Ἀσδραχᾶ, Ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία (ιη' καὶ ιθ' αἰῶνες), Ἀθῆνα 1982, 138-139 (α/α 38) καὶ 143. Τὸ ἐπίθετο τοῦτο (μὲ τὴ γραφὴ «Πατραλέξης») ἔχουν καὶ σημερινοὶ κάτοικοι τοῦ νομοῦ Ἡμαθίας (π.χ. στὴ Μελίκη), μερικοὶ, μάλιστα, χωρὶς νὰ εἶναι Βλάχοι.

1. Γιὰ τοὺς φόρους τῶν κτηνοτρόφων βλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, ὅπ., μέρους Α', κδ' καὶ σημ. 3 καὶ μέρος Β', 10 σημ. 1 καὶ 2.

νταν ἀπὸ 200 οἰκογένειες. Ὁδηγός τους ἦταν ὁ Μπαδραλέξης. Ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα μέχρι τὸν Βαρδάρη ἦταν γύρω στὰ 250 χιλιόμετρα. Τὴν πρώτη τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1819 τὰ κοπάδια τῶν γιδοπροβάτων καὶ ἡ ἀγέλη ἀπὸ ἄλλα καὶ φοράδια (ποὺ ἀριθμοῦνταν γύρω στὰ χίλια) ἀναχώρησαν μὲ ὁδηγὸ τὸν τσέλιγκα (Μπαδραλέξη). Οἱ οἰκογένειες (μὲ ὅλα τὰ ὑπάρχοντά τους φορτωμένα στὰ μουλάρια) ἀκολουθοῦσαν κατόπι. Στὸν μεγάλο ἐκεῖνο ἀναβρασμὸ (ἐξαιτίας τοῦ ὁποῖου τίποτε δὲν φαινόταν παντοῦ παρὰ κοπάδια ἀπὸ γιδοπρόβατα καὶ ἀγέλες ἀπὸ ἄλλα) οἱ φύλακες τοῦ Ἀλῆ πασᾶ δὲν ἀντελήφθηκαν ἀμέσως, πὼς ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ τσελιγκάκια εἶχε πάρει ἄλλον δρόμο καὶ ὄχι ἐκεῖνον πρὸς τὴ Θεσσαλία. Ἡ πρώτη πόλη, ποὺ συνάντησαν, μετὰ τὰ Γρεβενά, ἦταν ἡ Κοζάνη, ποὺ εἶναι κτισμένη στὴ νότια ἄκρη τοῦ κάμπου Σαρῆ Γκιόλ. Ἀπὸ κεῖ ἄρχισαν ν' ἀνεβαίνουν στὴ δυτικὴ πλαγιά τοῦ βουνοῦ Δόξα (Βερμίου) καὶ μετὰ ἄρχισαν νὰ κατεβαίνουν ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς πλαγιὰς τοῦ βουνοῦ καὶ πέρασαν ἀνάμεσα ὑπὸ τὶς πόλεις Βέροια καὶ Νάουσα, ποὺ βρίσκονται κάτω σὲ περίφημα ὀροπέδια. Ἀπὸ ἐκεῖ βάδισαν ἀνατολικά πρὸς τὴν πόλη Βοδενά (Ἑδεσσα), πρὸς τὸν ποταμὸ Μογλενά, τὸν ὁποῖον πέρασαν χωρὶς πολλὰς δυσκολίες. Ὑστερα, πορεύτηκαν πρὸς τὰ βουνὰ τοῦ Πάϊκου (Γιαννιτσά) καὶ ἔφθασαν στὸ μέσο τοῦ ποταμοῦ Βαρδάρη, τὸν ὁποῖο ἔπρεπε νὰ διαβοῦν ἀπὸ τὸν πόρο (διάβαση), γιατί ὅλα τὰ γεφύρια (ποὺ ὑπῆρχαν τότε στὸν Βαρδάρη) φρουροῦνταν ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴ μακριὰ πορεία οἱ Ζεόνας Ντάσιου καὶ Γκιζάρης προηγοῦνταν μὲ καμιὰ εἴκοσι ἀρματομένα παλικάρια, ὅσο ἦταν δυνατό στὶς κρίσιμες αὐτὲς περιστάσεις, ἔτοιμοι ν' ἀντιμετωπίσουν, ὅ,τι ἐμπόδιο θὰ τοὺς τύχαινε μπροστά τους. Ὁ Μπαδραλέξης, μὲ καμιὰ τριάντα παλικάρια, ἀποτελοῦσαν τὴν ὀπισθοφυλακὴ τῶν οἰκογενειῶν. Μόλις εἶχε βρέξει καὶ τὰ νερά τοῦ Βαρδάρη ἦσαν ἐξογκωμένα. Μερικὰ παλικάρια δοκίμασαν (καὶ κατόρθωσαν) νὰ περάσουν καβάλα τὴ διάβαση καὶ (ὕστερα) περνοῦσαν μὲ τὴν προστασία τους κάθε οἰκογένεια, καβάλα στὰ μουλάρια. Τὰ κοπάδια καὶ οἱ ἀγέλες πέρασαν δίπλα, ἀπὸ ἄλλη διάβαση. Ὄταν βρέθηκαν στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, ξεφόρτωσαν ἀμέσως τὰ μουλάρια, τοποθέτησαν τὴν πορὰ καὶ ἔστησαν τὶς τέντες. Ὁ παπὰ Δημήτρης Τσουμέτης (ποὺ ἀκολουθοῦσε καὶ αὐτὸς τὶς οἰκογένειες μὲ τὸ κοπάδι του) ντύθηκε τ' ἄμφια καὶ διάβασε μιὰ εὐχαριστήρια παράκληση. Ὅλη ἡ ὁμάδα γονάτισε καὶ συνεχῶς σταυροκοποῦνταν, εὐχαριστώντας τὸν Θεό, γιατί τοὺς γλίτωσε ἀπὸ τὴν τυραννία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Ἐξ ἡμέρας κράτησε αὐτὴ ἡ ὁδύσσεια τοῦ Μπαδραλέξη καὶ τῆς ὁμάδας του. Ἦταν μιὰ πορεία χωρὶς στάση. Μόνο στέκονταν σὲ καμιὰ βρῶση γιὰ νὰ πιοῦν καὶ γιὰ νὰ πάρουν τὸ ἀναγκαῖο νερό. Τὰ μουλάρια δὲν τὰ ξεφόρτωναν πουθενά, κάπου κάπου ὅμως τὰ ἐβαζαν τὸν τορβά μὲ κριθάρι στὸν λαίμο καί, μόλις τέλειωνε, δρόμο.

Μετά από δύο μέρες, από τότε που εγκατέλειψαν τὰ Γρεβνά, πληροφορήθηκαν πὼς ὁ Ἄλφιασὺς ἔστειλε ἓνα μεγάλο ἀπόσπασμα ἱππικῆς γιὰ νὰ τοὺς πιάσει καὶ γιὰ νὰ τοὺς φέρει πίσω. Ὁ ἀποσπασματάρχης πίστευε ὅτι ὁ Μπαδραλέξης θὰ δοκίμαζε νὰ περάσει ἀπὸ τὴ γέφυρα ποὺ ἦταν ἀνάμεσα στὴ Βέροια καὶ στὴ Θεσσαλονίκη. Τὴν ὥρα ὁκριβὼς ποὺ ἔφθασε τὸ ἀπόσπασμα στὴ γέφυρα τοῦ Βαρδάρη, ὁ Μπαδραλέξης διέβαινε τὸ ποτάμι σὲ μιὰ ἀπόσπαση ἐξήντα χιλιόμετρα βορειότερα.

Στὴν ὀριστερὴ πιά ὄχθη τοῦ Βαρδάρη, ὁ Μπαδραλέξης δὲν εἶχε λόγο νὰ φοβηθεῖ, γιατί ἐκεῖ βρισκόταν σὲ ἔδαφος τῆς κυριαρχίας τοῦ σουλτάν Μαχμούτ, ἐνὸς νεωτεριστῆ σουλτάνου, ποὺ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐξευρωπαϊθεῖ τὸν στρατὸ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ κράτος ἀκόμα. Γιὰ τοῦτο, μιὰ ἐβδομάδα τὴν πέρασαν μὲ τραγούδια καὶ χοροὺς καὶ ψήνοντας συνέχεια κριάρια στὴ σοῦβλα.

Ἐπὶ τέλους, μετὰ ἀπὸ μιὰ ἀνάπαυση (ποὺ τὴν εἶχαν τόσο μεγάλη ἀνάγκη), ἄρχισαν νὰ ἐτοιμάζονται γιὰ τὴν ἀναχώρησι. Πρῶτα, ἔπρεπε νὰ φροντίσουν νὰ βροῦν λιβάδια γιὰ νὰ ξεχειμάσουν τὰ γιδοπρόβατά τους καὶ ἡ ἀγγέλι μὲ τὶς φοράδες καὶ γιὰ τοῦτο ἦταν ἀνάγκη νὰ πλησιάσουν σὲ μέρη, ὅπου δὲν ἔπεφτε χιόνι τὸν χειμῶνα. Ἀπὸ κεῖ ξεκίνησαν μὲ τὰ κοπάδια καὶ τὰ ἄλογα καί, ἀφοῦ φόρτωσαν τὰ μουλάρια, κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ χωριὸ Πορόϊα, ποὺ κατοικοῦνταν τότε ἀπὸ κάμποσες οἰκογένειες Βουλγάρων.

Μετά ἀπὸ πολλὰς στάσεις—γιατί δὲν βιάζονταν—ἔφθασαν στὸ χωριὸ Πορόϊα, ποὺ βρίσκεται σὲ μιὰ πλαγιά, κοντὰ στὴν πεδιάδα τοῦ βουνοῦ Μπέλες. Ὁ Γκιζάρης (μὲ πενήντα οἰκογένειες, ποὺ φύγανε ἀπὸ τὴ Σμίξη καὶ μὲ εἴκοσι χιλιάδες πρόβατα) ἀπεφάσισε νὰ μείνει στὰ Πορόϊα καὶ ἔτσι χώρισε ἀπὸ τὸν Μπαδραλέξη.

7. *Ἡ ἄφιξη στὴν Κασσάνδρα. Ταξίδι τῶν ἐπικεφαλῆς στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐπίσκεψη στὸν διοικητὴ τῆς πόλεως*

Οἱ ἄλλοι πήραν τὴν κατεύθυνση πρὸς τὸν Νότο καὶ μετὰ ἀπὸ πολλὰς στάσεις ἔφθασαν στὴ χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας, θέση κατάλληλη ἀπὸ κάθε ἄποψη. Ἐκεῖ ὑπῆρχαν θάμνοι ἀπὸ ὀγριελιές, ποὺ τὸ φύλλωμά τους μένει τὸν χειμῶνα χλωρὸ καὶ εἶναι καλὴ τροφή γιὰ τὰ γίδια. Δίπλα ὑπῆρχαν πολλοὶ ἐλαιῶνες, ὅπου φῦτρωνε χλωρὸ χορτάρι γιὰ τὰ πρόβατα καὶ τὰ ἄλογα. Δὲν ὑπῆρχε καιρὸς γιὰ χάσιμο. Ξεφόρτωσαν τὰ ζῶα καὶ κάθε οἰκογένεια ἄπλωσε τὶς τέντες (σκηνές), ποὺ θὰ ἦσαν ἡ κατοικία γιὰ ὁλόκληρο τὸν χειμῶνα. Καὶ παρ' ὅλα ταῦτα ὅλοι τοὺς ἦσαν εὐχαριστημένοι.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὅλα τὰ χωράφια τῆς Μακεδονίας ἦσαν κτήματα Τούρκων μπέηδων καὶ τῶν πασάδων, ἐνῶ ὅταν ἦλθαν οἱ Τούρκοι ἀνῆκαν στοὺς

ντόπιους¹. Αὐτοί, γὰρ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὶς πιέσεις, ποὺ δεχόντουσαν ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες καὶ ἀπὸ τοὺς μπισμπουζούκους (ἀτάκτους) Τούρκους, πέρρασαν ὅλα τὰ κτήματά τους κάτω ἀπὸ τὴν προστασία ἐνὸς μπέη ἢ πασᾶ, στὸν ὁποῖο πλήρωνε κάθε οἰκογένεια ἀπὸ ἓνα ποσό, γιὰ τὴν προστασία ποὺ τοὺς προσέφερε. Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως οἱ μπέηδες καὶ οἱ πασάδες ἔγιναν ἰδιοκτῆτες τῶν χωραφῶν. Μέχρι τὴν ὥρα, ποὺ ἤλθαν οἱ Βλάχοι στὰ μέρη αὐτά, ἡ βοσκὴ τῶν κτημάτων αὐτῶν δὲν χρησιμοποιοῦνταν παρὰ σπάνια, γιατί ἦσαν λιγοστὰ τὰ γιδοπρόβατα καὶ ἔτσι τὰ εἰσοδήματα ποὺ εἶχαν οἱ μπέηδες ἀπὸ τὰ κτήματα ἦσαν πολὺ ἐλάχιστα. Μετὰ ὅμως ἀπὸ τὴν ἀφίξη τῶν πολυάριθμων κοπαδιῶν ἀπὸ γιδοπρόβατα τῶν Βλάχων τὰ εἰσοδήματα ἄρχισαν νὰ μεγαλώνουν. Μόλις ἔφθασαν οἱ Βλάχοι στὴν Κασσάνδρα ἐνδιαφέρθηκαν καὶ βρῆκαν ποιὸς ἦσαν οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν χωραφῶν ποὺ κατέλαβαν καὶ πληροφορήθηκαν, ὅτι τοῦτοι κατοικοῦσαν στὴ Θεσσαλονίκη.

Ὁ Μπαδραλέξης καὶ ὁ Ζεάνας Ντάσος καβαλίκεψαν τ' ἄλογά τους, πῆραν μαζί τους καὶ χρυσὰ νομίσματα (ποὺ θὰ ἦσαν ἀπαραίτητα) καὶ κίνησαν γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Ὅταν ἔφθασαν στὴν πόλη κατέλυσαν στὸ πανδοχεῖο τῶν ξένων, ποὺ ὀνομαζόταν «Πατέρα Χάν», τὸ ὁποῖο βρισκόταν στὴ βορεινὴ πλευρὰ τῆς πόλεως, ποὺ λεγόταν «Βαρδάρ Καποῦ» (δηλαδὴ Πύλη Βαρδάρη)².

Ἡ διαδρομὴ ἔγινε σὲ δύο μέρες. Ἀφοῦ ἀναπαύτηκαν, τὴ δευτέρη μέρα ἀπὸ τὴν ἀφίξή τους, ἔχοντας μαζί τους καὶ τὸν ἰδιοκτῆτὴ τοῦ πανδοχείου (ποὺ ἦτανε καὶ μεσίτης καὶ γνώριζε προσωπικὰ καὶ τὸν μπέη) παρουσιάστη-

1. Βλ. σχετικὴ βιβλιογραφία στοῦ Γιώργου Χ. Χιονίδη, Ζητήματα ἰδιοκτησίας-φορολογίας καὶ διώξεις στὴ Νάουσα στὰ χρόνια 1870-1877 (μὲ βάση τὸ φερμάνι ἐπαναχορηγήσεως (1830) τῆς περιουσίας στοὺς ἐπαναστάτες καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα ἔγγραφα), «Μακεδονικά» 19 (1979) 93-123 καὶ κυρίως τίς σημ. 2 τῶν σ. 93 καὶ 98.

2. Βλ. γιὰ «τὰ χάνια» τῆς Θεσσαλονίκης Βασίλη Δημητριάδη, Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, 1430-1912, Θεσσαλονίκη 1983, 564 (πίνακας λέξεων) καὶ κυρίως 405-407, καὶ Π. Κ. Ἐνεπεκίδη, Μακεδονικὲς πόλεις καὶ οἰκογένειες, 1750-1930, Ἀθήνα 1984, 25-26, καὶ τοῦ Ἰδίου, Ἡ Θεσσαλονίκη στὰ χρόνια 1875-1912, Θεσσαλονίκη 1981, 94-95. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸ «Πατέρα Χάν» βλ. τὸ ἄρθρο τῆς Ἀννας Παπαδάμου, Ἐνα χάνι τῆς Θεσσαλονίκης, στὸ περιοδ. «Ἀρχαιολογία», τχ. 3 (Μαΐου 1982) 38 καὶ 39 (φωτογραφίες). Πρβλ., ἀκόμα, Ἀλίκης Σαμουηλίδου καὶ Αἰμιλίας Στεφανίδου-Φωτιάδου, Ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν τουρκοκρατία. Τὰ μνημεῖα, περιοδ. «Ἀρχαιολογία», τχ. 7 (Μαΐου 1983) 62-63 καὶ σημείωμα (μὲ ἀρχικὰ Ξ.Ι.) μὲ φωτογραφία στὸ περιοδ. «Μακεδονικὴ ζωή», τχ. 203 (Ἀπριλίου 1983) 10-11. Γιὰ τὴν πύλη αὐτὴ βλ. στοῦ Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 315 π.Χ. -1912, Θεσσαλονίκη 1947, 110, 150, 152, 159 καὶ 168. Τὰ ἴδια γράφονται καὶ στὴ δευτέρη ἐκδόση (1984) τοῦ βιβλίου τούτου. Ὑπῆρχαν πολλὰ πανδοχεῖα κοντὰ σὲ τοὐτὴ τὴν πύλη. Βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, ὁ.π., 168. Εἰκόνα τῆς πύλης βλ. στοῦ Πολυχρόνη Κ. Ἐνεπεκίδη, Ἡ Θεσσαλονίκη στὰ χρόνια 1875-1912, Θεσσαλονίκη 1981, εἰκ. 28, πρὶν τὴ σ. 119.

καν μπροστά του, ντυμένοι με την εθνική τους στολή. Συγκεκριμένα, ο Μπαδραλέξης με την άσπρη φλοκάτα (σάρικα), καθαρή σαν το χιόνι—διακριτικό σημείο του τσέλιγκα—και ο Ζεάνας Ντάσου με σάρικα μαύρη¹.

Έντυπωσίασαν βαθιά τον μπέη και γιατί ο Μπαδραλέξης μιλούσε πολύ καλά την τουρκική γλώσσα. Ο μπέης έμεινε ένθουσιασμένος, ιδιαίτερα όταν του ανακοίνωσαν τον σκοπό αυτής της αναπάντεχης επισκέψεως και όταν προσφέρθηκαν να του δίνουν κάθε χρόνο, για ένοίκιο του κτήματος, διακόσιες (200) χρυσές λίρες για τη βόσκηση σαράντα χιλιάδων γιδοπρόβατων και πεντακόσιων φοράδων και αλόγων, ποσό πολύ μεγάλο για την εποχή εκείνη².

Μετά το κλείσιμο της συμφωνίας, που αποτελούνταν από μια απλή απόδειξη στην τουρκική γραμμένη και με τη σφραγίδα του μπέη, οι Μπαδραλέξης και Ζεάνας δεν μπόρεσαν να φύγουν άμέσως, γιατί ο μπέης τους κράτησε στο κονάκι του τρεις μέρες σαν φιλοξενούμενους, τους περιποιήθηκε και τους έδειξε όλη την αγορά της Θεσσαλονίκης. Την τρίτη μέρα, επέτρεψε να φύγει μόνο ο Ζεάνας. Τον Μπαδραλέξη τον κράτησε για να τον παρουσιάσει στον πασά, που ήταν γενικός διοικητής της Θεσσαλονίκης και ο οποίος ήταν νέος στην ηλικία³. Είχε έλθει πριν λίγους μήνες και ανέλαβε τη γενική διοίκηση.

Κατά την τριήμερη παραμονή κοντά στον μπέη ο Μπαδραλέξης είχε τον καιρό να διηγηθεί και να περιγράψει τα δεινά που υπέφεραν οι Βλάχοι και ο άλλος κόσμος από τον επαναστάτη Άλη πασά και τις περιπέτειες που υπέστησαν ο ίδιος και όλη η ομάδα του, ώσπου να φθάσουν στον άγιο τόπο του μεγαλειότατου σουλτάνου Μαχμούτ. Ο Χαϊδάρ μπέης—έτσι ονομαζόταν ο βέης—κατείχε μια από τις πιο σπουδαίες θέσεις στη διοίκηση του βιλαετίου. Άνέφερε λοιπόν στον γενικό διοικητή όλα τα διηγηθέντα από τον Μπαδραλέξη.

Ο διοικητής, που ήταν νέος και επιφορτίστηκε από τον σουλτάνο να ενδιαφερθεί ιδιαίτερα (και να πληροφορηθεί) για τη συμπεριφορά του Άλη πασά, άντελήφθηκε ότι ο σατράπης έδειχνε τάσεις για ανεξαρτησία. Ζήτησε λοιπόν να παρουσιασθεί μπροστά του ο Μπαδραλέξης.

1. Για τα ρούχα των Βλάχων βλ. και φωτογραφίες στο βιβλίο των A. J. B. Wace - M. S. Thompson, ό.π., σε πολλές σελίδες. Πρβλ. F. Rouquenville, ό.π., τ. 2, 391-392, και K. Σιμόπουλου, ό.π., τ. Γ², 349.

2. Χρειάζονταν άδεια του τοπικού Τούρκου διοικητή για το νοίκιασμα των λιβαδιών και συντάσσονταν σχετικά συμφωνητικά. Βλ. Άγγελικῆς Χατζημιχάλη, ό.π., μέρος Α', 48' και σημ. 3, και μέρος Β', 11-16, όπου δημοσιεύονται και συμφωνητικά των μέσων του 19ου αϊ.

3. Πιο κάτω (βλ. την παράγραφο 9) ο συγγραφέας αναφέρει ότι γενικός διοικητής της Θεσσαλονίκης ήταν ο Μουσταφά πασάς.

Τὴ δευτέρα μέρα παρουσιάστηκε στὸν γεν. διοικητὴ μαζί με τὸν Χαϊδάρ μπέη. Ἀπὸ τὸν πρῶτο χαιρετισμὸ (τὸν περίφημο τεμενά) καὶ μετὰ τοὺς τρόπους ποὺ παρουσιάστηκε ὁ Μπαδραλέξης, ἀντελήφθηκε ὁ διοικητὴς ὅτι ἔχει νὰ κάνει μετὰ ἕναν λεπτὸ ἄνθρωπο, ἔστω καὶ ἀγράμματο. Ὅταν ὄρχισε ἡ συνομιλία τοὺς (ὁ διοικητὴς) δὲν ἤθελε νὰ πιστέψει ὅτι ἔχει μπροστά του ἕναν Βλάχο, ποὺ περνοῦσε τὴ ζωὴ του, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, στὰ βουνά. Τόσο καλὰ μιλοῦσε (ὁ Μπαδραλέξης) τὴν τουρκικὴ γλῶσσα. Συζητήσαν γιὰ πολλὰς υποθέσεις καὶ ἰδιαίτερα γιὰ ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρονταν σὲ ὅσα ὑπέφεραν οἱ Βλάχοι ἀπὸ τὸν σατράπη Ἀλὴ πασά, τὸν ὁποῖο ὁ διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης θεωροῦσε πὼς εἶναι ὁ μεγαλύτερος προδότης τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ διοικητὴς εἶπε στὸν Μπαδραλέξη: «Ὅ,τι ἀνάγκη θὰ ἔχεις, θὰ ἔρθεις, κατευθεῖα σὲ ἐμένα καὶ θὰ με ἐπισκέπτεσαι, ὅταν θὰ ἔρχεσαι στὴ Θεσσαλονίκη».

Τότε γιὰ τὴν Τουρκία εἶχε ἀρχίσει μία νέα ἐποχὴ, τῶν μεταρρυθμίσεων. Οἱ διοικητὲς εἶχαν ἐντολὴ νὰ φέρνονται εὐγενικὰ στοὺς φιλήσυχους χριστιανούς.

Ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο ὁ Μπαδραλέξης ἐπέστρεψε στὸ «Πατέρα χάνι», ὅπου καὶ συνάντησε πολλοὺς τσελικάδες, περιπλανώμενους σὰν κι αὐτόν, οἱ ὁποῖοι ἐκ θαύματος εἶχαν σωθεῖ ἀπὸ τὴν καταδίωξη τοῦ Ἀλὴ πασά. Ἔτσι ἦταν ἐκεῖ ὁ Χατζὴ Στέργιος καὶ ὁ Παπάζης ἀπὸ τὴ Γράμμοστα, ὁ Γκίκας καὶ ὁ Τίκας ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι συζητήσαν καὶ διασκέδασαν μαζί ὅλη τὴ νύκτα. Ἦσαν εὐχαριστημένοι, ὅτι (γιατὶ) γλίτωσαν ἀπὸ τὰ νύχια τοῦ Ἀλὴ πασά.

8. *Ἡ ζωὴ στὴ Χαλκιδική. Ἡ συμμορία τοῦ κλέφτη καπετάνιου Καραμήτσου*

Στὴν περιφέρεια τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας (ἡ ὁποία εἶναι περικυκλωμένη ἀπὸ τὰ τρία μέρη ἀπὸ θάλασσα) παρουσιάστηκε πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες μία συμμορία κλεφτῶν, μετὰ ἐπικεφαλῆς τὸν καπετάνιο Καραμήτσο¹. Ἀριθμοῦσε κάπου πενήντα ἄτομα. Ὅταν ἐμφανίζονταν τὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα καὶ ἀνακάλυπτε τυχὸν τὰ ἴχνη τους, αὐτοὶ ἐπιβιβάζονταν σὲ ἕνα δίκω

1. Μετὰ τὸ ἐπιθετο Καραμήτσος-Καραμήτσιος ἢ Καραμήτζος-Καραμήτζιος εἶναι γνωστοὶ περισσότεροι ἀπὸ ἕνα κλεφταρματολὸ καὶ ληστής, ποὺ ἔδρασαν στὴ Μακεδονία γιὰ πολλὰ χρόνια. Βλ. Γ ε ω ρ γ ί ο υ Χ. Χ ι ο ν ί δ η, Ἡ ἐκστρατεία καὶ ἡ ἐπανάστασις εἰς τὸν Ὀλυμπόν κατὰ τὰ ἔτη 1821-1822. (Μετὰ ἀνεκδότων ἐγγράφων καὶ νέων στοιχείων περὶ τῶν Λαζαίων καὶ τοῦ Διαμαντῆ Νικολάου-Ὀλυμπίου), Θεσσαλονίκη 1975, 22, 24, 28, 31 καὶ 54 σημ. 3, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Πρβλ. Γ ι ά ν ν η Κ ο λ ι ό π ο υ λ ο υ, Ληστής. Ἡ Κεντρικὴ Ἑλλάδα στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, Ἀθήνα 1979, 18. Ἐξάλλου, γνωρίζομε ὅτι τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1878 ὁ «λήσταρχος» Δ. Καραμήτζος χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὴ «Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ» μετὰ 1.100 φράγκα γιὰ νὰ ἐπαναστατήσει τὴ Μακεδονία. Βλ. Λ ε ω ν ί δ α Α. Β ο ύ λ γ α ρ η, Ἀποκαλυφθῆτω ἡ ἀλήθεια, Ἀθήνα 1878, 251.

τους καράβι με πανιά και περνούσαν από την Κασσάνδρα στον Λόγγο, μιάν άλλη χερσόνησο (πού ήταν απέναντι), και όταν αποσυρόταν το απόσπασμα, πάλι αποβιβάζονταν οι κλέφτες στην ξηρά.

Πρώτα παρουσιάστηκαν στην ομάδα του Μπαδραλέξη και ζήτησαν να τους δώσει ψωμί. Ή ομάδα αναγκάστηκε να εκτελέσει την απαίτησή τους. Κατά την επιστροφή του Μπαδραλέξη στην Κασσάνδρα, και ακριβώς όταν ήταν σε απόσταση λίγων χιλιομέτρων από τα καλύβια, τον σταμάτησαν μερικοί συμμορίτες του Καραμήτσου και τον οδήγησαν στον καπετάνιο, με τον οποίο έγιναν φίλοι. Του υποσχέθηκε ότι θα του δώσει, ότι τους χρειάζεται αλλά του συνέστησε να προσέχει πολύ να μη αντίληφθει το απόσπασμα ότι παίρνει ψωμί από το δικό του το φαλκάρι (όμάδα). "Όλο τον χειμώνα (1819-1820) τὰ πήγαν καλά. Είχαν έναν γλυκό χειμώνα και βόσκησαν άνετα τὰ γιδοπρόβατα.

Ή ανοιξη ήρθε με χυρά, αλλά τώρα είχαν τη φροντίδα, που θα πᾶνε το καλοκαίρι και που θα στήσουν τις στάνες. Στον κάμπο ήταν αδύνατο. Να πᾶνε, πάλι, προς τον Βαρδάρη, να τον περάσουν και να εγκατασταθούν στο βουνό Δόξα (Βέρμιο) δεν ήταν δυνατό, γιατί τὰ μέρη αὐτὰ (πέρα από τον Βαρδάρη) ἦσαν στην κυριαρχία του σατράπη των Ἰωαννίνων. Καί εἰσι δεν ἔμεινε να κάνουν τίποτε ἄλλο (για τον χρόνο αὐτόν) παρά να κινήσουν προς τὰ βουνὰ των Ποροίων, τὰ ὁποῖα εἶχαν δεῖ οἱ ἀγωγιάτες όταν μετέφεραν ἐμπορεύματα γιὰ τὴν Καβάλα. Καί ἔπειτα ἐκεῖ θὰ συναντοῦσαν και τὸν τσέλιγκα Γκιζάρη.

Μέχρι να ἔλθει ἡ ἀνοιξη ὁ Μπαδραλέξης ἔκαμε πολλὰ ταξίδια στη Θεσσαλονίκη. Ὑπῆρχαν πολλές ἀνάγκες, τόσο δικές του, ὅσο και ὀλόκληρης τῆς ὁμάδας του. Ἀπὸ τὸν χειμὼνα ἔπρεπε νὰ σκεφθεῖ και νὰ ἐνεργήσει πού θὰ πήγαινε τὸ καλοκαίρι με τὰ πολυάριθμα κοπάδια του, γιατί τοῦτο ἦταν δική του φροντίδα. Στὴ Θεσσαλονίκη ἐνδιαφέρθηκε νὰ γνωρίσει τοὺς ἰδιοκτῆτες ὅλων τῶν βουνῶν (θερινῶν βοσκῶν) τῆς περιφέρειας τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐννοεῖται ὅτι ὅπως στὰ λιβάδια ἦταν ἰδιοκτῆτες διάφοροι μπέηδες και πασάδες, τὸ ἴδιο ἦταν και στὰ βουνὰ (θερινὲς βοσκές). Ὁ Χαϊδάρ μπέης (ἰδιοκτῆτης τῆς Κασσάνδρας και καλὸς φίλος) τὸν συνέστησε σὲ ὅλους τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν βουνῶν.

Κοντὰ στὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα, πρὸ τοῦ Πάσχα, ὁ Μπαδραλέξης, ὁ Ζεάνας και ὁ Καραγιάννης, καβάλησαν και οἱ τρεῖς τὰ μαῦρα ἄλογά τους και ξεκίνησαν ὅλοι (ὁ καβένας σὲ διάφορα βουνὰ) γιὰ νὰ ἰδοῦν με τὰ μάτια τους, ποῖα θὰ ἦσαν καλύτερα γιὰ νὰ στήσουν τις στάνες τους, ὥστε νὰ περάσουν ἄνετα τὸ καλοκαίρι.

9. Αναχώρηση για τὰ Πορϋία

Μετά ἀπὸ ἔρευνα μιᾶς ἐβδομάδας ἀπεφάσισαν νὰ πᾶνε στὰ βουνὰ τῶν Πορϋίων, ποὺ εἶχαν διάφορες ὀνομασίες καὶ ὄλα μαζί ὀνομάζονταν (βουνό) Μπέλες.

Ἔπρεπε νὰ στήσουν τουλάχιστον ὀκτῶ (8) στάνες.

Τρία ἀπὸ αὐτὰ τὰ βουνὰ (θερινὲς βοσκές) ἀνῆκαν στὸν γενικὸ διοικητὴ τῆς Θεσσαλονίκης Μουσταφά πασὰ καὶ ἔφθαναν κοντὰ στὴν πόλιν τῆς Κάτω Τζουμαγιάς, ποὺ ἦταν κτισμένη ἀπὸ Βλάχους, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἔλθει ἀπὸ τὴ Βορούσα πρὶν κάμποσα χρόνια κάτω ἀπὸ δεινὲς περιστάσεις. Δὲν συνάντησαν δυσκολίες στὸ νοίκιασμα, ἀπεναντίας, μάλιστα, ἡ ὑψηλότητά του αἰσθάνθηκε μεγάλη εὐχαρίστηση διὰν ἄκουσε ὅτι ὁ τσελιγκας Μπαδραλέξης ζητάει νὰ νοικιάσει τὶς βοσκές του γιὰ τὸ καλοκαίρι, ποὺ μέχρι τότε ἦσαν σχεδὸν ἔρημες. Δύο ἀνῆκαν στὸν Μοχαρέμ μπέη, κάτοικο τῆς Δοϊράνης, καὶ ἔφθαναν κοντὰ στὴν πόλιν τοῦ Δεμίρ Χισάρ (Σιδηρόκαστρου). Τὸ ἕνα ἀνῆκε στὸν Κιαζήμ μπέη, κάτοικο Θεσσαλονίκης, καὶ δύο στὸν Μαλήκ μπέη, κάτοικο τῶν Σερρών.

Μετά τὴν τακτοποίηση τῶν χαρτιῶν τῆς ἐνοικιάσεως (μὲ ὄλους τοὺς μπέηδες) ἀναχώρησαν χαρούμενοι γιὰ τὴν Κασσάνδρα καὶ ἔφθασαν στὶς σκηνὲς τὸ μεσημέρι τῆς παραμονῆς τοῦ Πάσχα.

10. Πάσχα στὴν Κασσάνδρα καὶ ἐπιστροφή στὰ Πορϋία

Ἡ Ὀλόκληρη ἡ Κασσάνδρα ἦταν κτῆμα τοῦ Χαϊδάρ μπέη. Σ' αὐτὴν βρίσκονταν πολλὰ χωριά, κατοικοῦμενα ἀπὸ Γραικοὺς, ποὺ ζοῦσαν σὲ ἀθλιότητα. Κατοικοῦσαν σὲ κάτι σπίτια, ποὺ δὲν ἔμοιαζαν οὔτε μὲ καλύβες, οὔτε μὲ τρώγλες. Σὲ κάμποσα χωριά βρισκόταν καὶ ἕνας παπάς. Οἱ ἐκκλησίες ἦσαν κτισμένες ἀπὸ πέτρα, ποὺ ἀφθονοῦσε στὴ χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας. Στὴν παραλία ὑπῆρχαν πολλὰ θαλασσινὰ πεῦκα μὲ τὰ κλωνάρια γερτά. Οἱ κάτοικοι ἀπασχολοῦνταν λίγο μὲ τὴ γεωργία, εἶχαν ὀπωρῶνες ἀπὸ ἐλιές καὶ μελίσσια, ἀλλὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν στὸν μπέη ἕνα μεγαλοῦτσικο ἐνοίκιο.

Ἀπὸ τὸ πρωὶ (τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα) ἀπεφάσισαν σὲ ποιά ἐκκλησία θὰ πᾶνε ν' ἀκούσουν τὴν ἅγια λειτουργία καὶ τὴν ἅγια Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Στὰ χωριά ἡ Ἀνάσταση δὲν γινόταν τὰ μεσάνυχτα ἀλλὰ τὸ πρωί. Ἀκόμα, ἀπὸ τὴν Μ. Παρασκευὴ βράδυ, ἀρνιά εἶχαν ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὶς μανάδες τοὺς καὶ τὴν ἄλλιν μέρα τὸ πρωὶ τὰ πρόβατα ἀλμέχθηκαν γιὰ νὰ ἔχουν οἱ νοικοκυρεὲς ἄφθονο γάλα, γιὰ τυρὶ, γιὰ γιαούρτι καὶ γι' ἄλλα. Κάθε ἀρχηγὸς τῆς οἰκογένειας ἐρχόταν ἀπὸ τὰ κοπάδια του μὲ τὸ ἀρνὶ τῆς Πασχαλιάς καὶ ἄλλοι μάλιστα ἔφερναν δύο, καὶ τρία ἀκόμα γιὰ νὰ ἔχουν ἄφθονο κρέας καὶ γιὰ

τις τρεις μέρες του Πάσχα. Κάθε οικόγένεια είχε από την παραμονή τ' άρνι έτοιμο στη σούβλα.

Κατά τα χαράματα άρχισε ν' ακούγεται ή τόκα (σήμανδρο) από την εκκλησία. Όλο τó φαλάκரி (όμάδα) ήταν στο ποδάρι. Όλοι ντυμένοι με τὰ καινούργια ρούχα (σάν μεγάλη γιορτή που ήταν), άνδρες, γυναίκες και παιδιά, έχοντας εμπρός τόν τσέλιγκα Μπαδραλέξη με τή σάρικα (φλοκάτα) άσπρη—διακριτικό του τσέλιγκα—προχωρούσαν για τήν εκκλησία, που ήταν σε μιά απόσταση δύο περίπου χιλιόμετρα μακριά από τις καλύβες. Μόλις έφθασαν στην εκκλησία ó παπάς τής ομάδας του Παπαδημήτρης Τσουμέτης νύτθηκε και αυτός με τó άμφια για νά λειτουργήσει με τόν παπά του χωριού. Στις τέντες δέν έμειναν παρά μόνο μερικοί γέροι και γριές, που δέν μπορούσαν νά άντέξουν στόν δρόμο μέχρι τήν εκκλησία. (Αυτοί μονάχα έμειναν για νά φυλάξουν τις σκηνές). Άφοú ψάλθηκε ή λειτουργία βγήκαν όλοι έξω, όπου διαβάστηκε τó Ευαγγέλιο και οί δύο παπάδες έψαλαν τó «Χριστός Άνέστη». Μετά τó τέλος τής λειτουργίας και έπειδή όλη ή ομάδα (άνδρες και γυναίκες) είχαν νηστέψει με εύλάβεια όλη τή σαρακοστή του Πάσχα (διότι ó Θεός τούς έσωσε από τήν όργή του Άλη πασά) άραδιάστηκαν κοντά στο Άγιο Βήμα και μετάλαβαν όλοι με τή σειρά, από τó χέρι του ίερέα Παπαδημήτρη Τσουμέτη.

Έπείστρεψαν από τήν εκκλησία πριν τó μεσημέρι και οί άνδρες άρχισαν τις συνηθισμένες επισκέψεις και εύχονταν, πίνοντας ρακί, «καλό καλοκαίρι». Στο μεταξύ άναψαν οί φωτιές και άρχισαν νά στριφογυρίζουν τ' άρνια στις σούβλες, σε κάθε σκηνή.

Πέρασαν τρεις ήμέρες με χορούς και με τραγούδια, μιά ζωή ύπαιθρια αλλά γεμάτη γοητεία. Τήν τρίτη μέρα του Πάσχα άρχισαν νά σηκώνουν τις τέντες για νά έτοιμαστούν για αναχώρηση. Κίνησαν πρώτα τὰ κοπάδια και έπειτα οί άγέλες για νά υποδείξουν ιόν δρόμο, που θ' ακολουθοΰσαν. Έπρεπε νά περάσουν κοντά από τή Θεσσαλονίκη.

Τó πρώτο κατάλυμα ήταν τó χωριό Γαλάτιστα και από εκεί κίνησαν προς τόν Λαγκαδά και (ύστερα) κατευθύνθηκαν προς τó Κιλκίτσι (Κιλκίς). Μετά τήν αναχώρηση τών κοπαδιών ξεκίνησαν και οί οικόγένειες, με όλα τὰ υπάρχοντά τους φορτωμένα στα μούλάρια. Στα Πλατανάκια, κοντά στη Θεσσαλονίκη, έκαμαν τήν τέταρτη στάση, όπου και στήσανε τις τέντες για νά αναπαυθοΰν μερικές μέρες και για νά προμηθευθοΰν, από τήν αγορά τής Θεσσαλονίκης, τὰ αναγκαία ψώνια για όλο τó καλοκαίρι. Μετά φύγανε και αυτές προς τó Κιλκίτσι, όπου συνάντησαν τὰ κοπάδια, φυλαγμένα από τσομπανραίους με τήν επίτηρηση του Δημήτρη, μικρότερου γιού του Μπαδραλέξη. Άπό εκεί κίνησαν οί οικόγένειες και τὰ κοπάδια μαζί, πέρασαν κοντά από τή λίμνη τής Δοϊράνης και, μετά μερικές διανυκτερεύσεις, έφθασαν στο χωριό Πορόια, στούς πρόποδες του βουνού Μπέλες.

Ὁ Μπαδραλέξης, ὁ Καραγιάννης καὶ ὁ Ζεάνας παρέμειναν στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ τακτοποιήσουν τὶς ὑποθέσεις τους καὶ ἤλθαν ὕστερα καβάλα στὰ μαῦρα ἄλογά τους.

Ἦταν ἄνοιξη τοῦ 1820.

11. Τὸ τέλος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τὸ σκόρπισμα τῶν Βλάχων τῆς Ἡπείρου

Μέχρι τὸ 1817 ὁ Ἀλῆ πασᾶς εἶχε ἀποκτήσει ἀπεριόριστες δυνάμεις στὸ βιλαέτι τῶν Ἰωαννίνων, στὸ ὁποῖο προστέθηκαν καὶ ὁ Βόλος καὶ ὁ Νεγρεπόντες (ἡ Εὐβοία) καὶ ἄλλα μέρη. Ἀκόμα καὶ αὐτὸς ὁ πασᾶς τῆς Θεσσαλονίκης τέθηκε στὶς διαταγές του.

Οἱ διοικητὲς τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας δὲν εἶχαν μεταξὺ τους καμιὰ συνεννόηση καὶ μὲ τὴν πρωτεύουσα ὁ σύνδεσμός τους ἦταν πολὺ χαλαρός. Καθένας κυβερνοῦσε τὴν ἐπαρχία του κατὰ τὸ κεφάλι του καὶ ἀνάλογα μὲ τὰ συμφέροντά του. Ὡς καὶ στὸ φερμάνο ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Πύλη δὲν ἔδιναν καὶ τόση σημασία, ὥστε μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι στὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἦσαν τόσα κράτη, ὅσοι ἦσαν καὶ οἱ διοικητὲς τους. Οἱ περισσότεροι σουλτάνοι ἔδιναν τὴ διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας στὰ χέρια τῶν μεγάλων βεζύρηδων, ἐνῶ οἱ ἴδιοι εὐχαριστιοῦνταν μὲ τὶς διασκεδάσεις καὶ μὲ τὶς ἀπολαύσεις, ποὺ εἶχαν ἀνάμεσα σὲ πολυάριθμες γυναῖκες (χαρέμι).

Στὰ 1817 ἀνέβηκε στὸν τουρκικὸ θρόνο ὁ σουλτάνος Μαχμούτ, ὁ ὁποῖος ἀπεφάσισε νὰ ἐξαλείψει τὴν κατάσταση τῆς ἀναρχίας καὶ νὰ ἐπαναφέρει τὴν ὁμόνοια στὴν αὐτοκρατορία. Ζήτησε ἀμέσως ὅπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων τὴν πλήρη ὑποταγή του. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ποὺ εἴκοσι χρόνια κυβερνοῦσε τὴν Ἡπειρο, τὴ Θεσσαλία καὶ τὸν Μοριά, σχεδὸν ἀνεξάρτητος ὅπὸ τὴν Πύλη, καὶ ὄντας περικυκλωμένος ἀπὸ πολλοὺς Γραικοὺς, ἀρνήθηκε, τὸν Μάιο τοῦ 1820, νὰ ὑποταχθεῖ στὸν σουλτάνο. Στὶς 6 Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου συνθηκολόγησε μὲ τὸν Μάρκο Μπότσαρη (Βλάχο¹ καπετάνιο) καὶ

1. Γύρω ἀπὸ τὴν καταγωγή τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ τῶν Σουλιωτῶν πρὶν γενικὰ ὑπάρχει μεγάλη διαμάχη, ποὺ φούντωσε τελευταῖα (1981) μὲ δημοσιεύματα στὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες μετὰ τὴν ἐκδόση ἀπὸ τὸν Τίτο Π. Γιολαῖα τοῦ Ἑλληνο-αλβανικοῦ λεξικοῦ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, στὴ σειρά τῶν πραγματειῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1980, ὅπου καὶ βιβλιογραφία, στὴν ὁποία πρόσθεσε Βασίλη Κρασίτη, Ἡ ἀληθινὴ ἱστορία τοῦ Σουλίου (1600-1803), Ἀθῆναι 1982, Κωνσταντῖνου Γ. Πανταζῆ, Σουλιῶτες. Πραγματεία, Ἀθῆναι 1976, καὶ Γιάννη Μπενέκου. Οἱ ἀληθινοὶ Σουλιῶτες, Ἀθῆναι, 1η ἐκδ. 1958, 2η ἐκδ. 1981, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Πάντως, ὁ Μάρκος Μπότσαρης δὲν ἦταν Βλάχος. Μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ Σουλίου, ἀρκετοὶ Σουλιῶτες κατέφυγαν στὴ Δροσοπηγή (ἄλλοτε Μπελκαμένη) τῆς Φλώρινας, ἄλλοι στὸν Γράμμο κ.ά., γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν κυριαρχία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Βλ. Μαρίας Μιχαήλ - Δεδε, Ἀ-

μέ τους Σουλιάδες, τους όποιους πολέμησε πολλά χρόνια. Τότε ό σουλτάνος έστειλε τόν 'Ισμαήλ Πασόμπη με πολυάριθμο στρατό και κύκλωσε τὰ Γιάννενα.

Στις 5 Φεβρουαρίου τοῦ 1822 τὰ Γιάννενα έπεςαν και ό 'Αλή πασάς πέθανε στοῦ παλάι του, πού ήταν στη λίμνη τῶν 'Ιωαννίνων¹. Οί χριστιανοί, Γραικοί και Βλάχοι, μετά τη συνθήκη φιλίας τοῦ 'Αλή πασά με τόν Μάρκο Μπότσαρη, πίστευαν ότι με τη βοήθειά του θα μπορούσαν νά ιδρύσουν τό νέο έλληνικό κράτος και γι' αυτό πολλοί αγωνίσθηκαν με τό μέρος τοῦ 'Αλή πασά έναντίον τοῦ σουλτάνου.

Στόν αναβρασμό τοῦ πολέμου και προτού νά πέσουν τὰ Γιάννενα τὰ κοπάδια τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου, όπως και πολλά φαλκάρια (όμάδες) και τσελιγκάτα, διασκορπίστηκαν και καθένας φρόντιζε νά απομακρυνθεῖ γιά νά γλιτώσει άπ' τις διαρπαγές τῶν σωμάτων, πού πολεμούσαν².

Μερικοί πήσαν τόν δρόμο πρὸς τὰ βουνά τοῦ Βίτσι και άπό εκεί έφθασαν στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Περιστερί και εγκαταστάθηκαν στην καμόπολη Νιζόπολη, κοντά στα Μπιτώλια (Μοναστήρι).

'Άλλοι πήσαν τόν δρόμο πρὸς τόν κάμπο τῶν Μπιτωλίων. 'Από εκεί άκολούθησαν τη δεξιά όχθη τοῦ ποταμοῦ Τσέρνα και άνέβηκαν στοῦ βουνό Μορίχοβο, όπου και εγκαταστάθηκαν. 'Ο τσέλιγκας, πού εγκαταστάθηκε στοῦ Μορίχοβο, ήταν ό Ζέγκας, ό όποιος είχε πάρει μαζί του διακόσιες οίκο-

---

πόγονοι Σουλιάδων στη Μακεδονία. Γαμήλια έθιμα και τραγούδια στη Δροσοπηγή, περ. «Μακεδονική ζωή», τχ. 201 (Φεβρουαρίου 1982) 42-45. Γιά την καταγωγή τῶν Βλάχων γενικά, άπό άνθρωπολογική άποψη, βλ. 'Α ρ η Ν. Π ο υ λ ι α ν ο ὅ, 'Η προέλευση τῶν 'Ελλήνων, έκδ. 2η, 'Αθήνα 1966, όπου (163-170) ιστορικά στοιχεία, όπως (171-181) και άνθρωπολογικά δεδομένα. ('Όμοια είναι και ή 3η έκδοση, τοῦ 1968, όπου προστέθηκε άπλάς μιá εισαγωγή). Πρβλ. τοῦ Ἰ δ ι ο υ, «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Βλάχων», περ. «Σύγχρονα Θέματα» (1η περίοδος), τχ. 3 (1963) 283-291, 'Α πο σ τ ό λ ο υ Ν. Ε ὐ θ υ μ ι ά δ η, Κατανομή τῶν φαινοτύπων τοῦ συστήματος τῶν πρωτεϊνικῶν ομάδων ὀρεῦ G C και τοῦ συστήματος ABO τῶν έρυθρῶν αίμοσφαιρίων ἐπὶ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Καλαρρῦται τῆς 'Ηπείρου, Θεσσαλονίκη 1976 (διδακτορική διατριβή), και Σ ω κ ρ. Ν. Λ ι ά κ ο υ, 'Η καταγωγή τῶν 'Αρμονίων (τοῦπικλιν Βλάχων), Θεσσαλονίκη 1965, 85-121. Γιά τοὺς Βλάχους τῆς Πίνδου και τοὺς 'Αλβανοὺς βλ. και M a r i n o P. V r e t o, *Mélanges néohelléniques*, 'Αθήνα 1856 (φωτοαναστατική επανέκδοση Δ. Ν. Καραβία, 'Αθήνα 1981), 21-26, ενώ γιά τοὺς Βλάχους και τοὺς Καραγκούνδες τῆς Θεσσαλίας, ειδικά, βλ. την όμότιτλη άνθρωπολογική έρευνα τῆς Ζ ω ὅ ς Τ σ ι ῶ λ η, 'Αθήνα 1980.

1. 'Η ήμερομηνία πού δίνεται (5.2.1822) γιά την πτώση τῶν 'Ιωαννίνων και τη δολοφονία τοῦ 'Αλή δέν είναι σωστή. Βλ. σχετικά στοῦ 'Α πο σ τ ό λ ο υ Ε. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, 'Ιστορία τοῦ Νέου 'Ελληνισμοῦ, τ. Ε', Θεσσαλονίκη 1980, 775-776.

2. Γιά τὰ καραβάνια τῶν τσομπαναραίων βλ. 'Α γ γ ε λ ι κ ῆ ς Χ α τ ζ η μ ι χ ά λ η, ό.π., μέρος Β', 42-44, και Γ ι ά ν ν η 'Α λ. Μ π ο τ ο ὅ, Οί Σαρακατσαναίοι, 'Αθήνα 1982, 89-115.

γένειες φυγάδων από τη Φράσιαρη¹, που βρίσκεται στα σύνορα της Άλβανίας και της Ήπειρου. Τά κοπάδια τους άριθμοΰσαν περίπου πενήντα χιλιάδες κεφάλια.

Άλλοι πάλι έφυγαν προς τη διεύθυνση της Κορυτσάς και εγκαταστάθηκαν στην Πλιάσα². Τό τελευταίο έκανε ό τσέλιγκας Μπαλαμάτσιος με 150 οικόγένειες.

Μερικοί έφυγαν προς την πεδιάδα της Κοζάνης, άνεβαίνοντας τό βουνό Δόξα (Βέρμιο) και εγκατεστάθηκαν στα έρειπια του χωριού Ξερολίβαδο, όπου είναι και μέχρι σήμερα³. Αυτές είναι οί οικόγένειες Γώγου (που άργότερα λεγόταν Χατζηγώγος), Βράνα και Τσάρα από την Άβδέλλα και του Χασιώτη και του Καπρίνη από τη Σαμαρίνα. Στο σύνολό τους ήσαν έκατό (100) οικόγένειες.

Άλλοι πέρασαν τόν κάμπο των Καϊλαρίων (Σαρή Γκιόλ) και κατευθύνθηκαν προς τά Βοδενά (Έδεσσα), κατεβαίνοντας στόν κάμπο των Γιαννιτσών και από εκεί άνέβηκαν στα βουνά, που έχουν τό όνομα της πόλεως και έκτισαν την κομόπολη Λιβάδια, που άριθμεί και σήμερα πάνω από χίλιες οικόγένειες⁴. Αυτοί ήσαν οί Ντούμας (που ήταν φευγάτος από τη Γράμμοστα) και ό Μανδήςλης, ό καθένας με την ομάδα του.

1. Για τό χωριό Φράσιαρη-Φράσιαρη και τούς κατοίκους του, οί όποιοι θεωρούνται Άρβανίτες ή Άρβανιτόβλαχοι, βλ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, Σύντομη έπισκόπηση..., ό.π., 10, 32 και κυρίως 33-35, Άρ η Ν. Πουλιανού, ό.π., 168, Άχιλλέως Γ. Λαζάρου, ό.π., 86, σπμ. 64, 87-88, σπμ. 69 και 122. Πρβλ. 'Ιωακείμ Μαρτινιανού, 'Η Μοσχόπολις, 1330-1930, Θεσσαλονίκη 1957, 25, 28, 54, 169, 174, 200, 204, 207, 222, 250, 253, 266 και 300, του ίδιου, Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχόπολεως, Άθήναι 1939, 76, 92 και 112, Τηλεμάχου Μ. Κατσουγιάννη, Περί των Βλάχων των έλληνικών χωρών, Β', Θεσσαλονίκη 1966, 11, 12-13 και σπμ. 1, Άντωνίου Δ. Κεραμοπούλου, Τί είναι οί Κουτσόβλαχοι, Άθήναι 1939, 17, και Άντώνη Μ. Κολτσίδα, Οί Κουτσόβλαχοι, τ. 1ος, Θεσσαλονίκη 1976, 21-22. Τελευταία βλ. και Άντωνίου Δ. Μπουσμπούκη, ό.π., 28-29 και 71.

2. Για την Πλιάσα βλ. Κοσμᾶ Θεσπρωτού και Άθανασίου Ψαλίδα, Γεωγραφία Άλβανίας και Ήπειρου, Προλεγόμενα και σημειώσεις Άθαν. Χ. Παπαχαρίση, 'Ιωάννινα 1964, 5 και 16.

3. Βλ. για τό χωριό τουτό (τό όποιο παραδίνεται με τούς τύπους Ξηρολίβαδο-Ξηρολίβαδο και Ξερολίβαδο-Ξερολίβαδο) στῶ Γιώργου Χ. Χιονίδη, Λιδίος Ξερολίβαδιώτης. Ένας άγνοημένος Μακεδόνας άγωνιστής του '21 και λίγα για την ιστορία του Ξερολίβαδου, Θεσσαλονίκη 1977. Πρβλ. και Α. J. B. Wace - Μ. S. Thompson, ό.π., 210 και 212.

4. Στήν παράγραφο 5 ό συγγραφέας τοποθετεί τό χωριό Λιβάδια (Λειβάδια) κοντά στη Γευγελή, ένῶ έδώ γράφει ότι πρόκειται για κομόπολη, ή όποία είχε πάνω άπό 1.000 οικόγένειες και βρισκόταν κοντά στα Γιαννιτσά. Τό χωριό πήρε, ίσως, τό όνομα τουτό σέ άνάμνηση του όροπέδιου Λειβαδάκια των Ζαγοριών Ήπειρου. Βλ. Κ. Κρυτσάλη, ό.π., 505. Πρβλ. δσα γράφει για τό χωριό και ό Σωκρ. Ν. Λιάκος, Σύντομη έπισκόπηση,

Μερικοί πήραν τὸν δρόμο πρὸς τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν ἀκροθαλασσιά, ἔφθασαν στοὺς πρόποδες τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἔστησαν τὶς στάνες στὸ βουνὸ Κίσσαβος, ἐνῶ ἐγκατέστησαν τὶς οἰκογένειές τους στὸ χωριὸ Φτέρη¹.

Ἐξαιτίας τοῦ πολέμου ὅλες οἱ ἐπαρχίες ὑπέφεραν (ἀπ' αὐτὴ τὴ πληγὴ) καὶ ἡ ἀθλιότητα ἐφτάσε στὸ κατακόρυφο. Τὸ σιτάρι καὶ τὸ καλαμπόκι ἦσαν

δ.π., 29. Ὁ δάσκαλος καὶ ἱστορικός τῆς περιοχῆς Παιονίας, κ. Χρῆστος Ἴντος, εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ στείλει (20.9.1983) τρισέλιδο καὶ περιεκτικὸ ἱστορικὸ σημείωμα γιὰ τὸ χωριὸ καὶ τὴ γύρω περιοχή, ὅπου γράφει, μεταξὺ τῶν ἄλλων: «Τὰ Μεγάλα Λιβάδια ἦταν ὀνομαστὸ χωριὸ, κτισμένο πάνω σὲ ἐπίπεδο τοῦ ὄρους Πάικου καὶ σὲ ὕψόμετρο 1.140 μέτρα. Ἡ κοινότητα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο οἰκισμοὺς (οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπεῖχαν πολὺ μεταξὺ τους), τὰ Μικρά καὶ τὰ Μεγάλα Λιβάδια. Ἀπ' αὐτοὺς, ὁ δεύτερος εἶχε καὶ τοὺς περισσότερους κατοίκους καὶ ἔδωσε τ' ὄνομά του στὴν ὁμώνυμη Κοινότητα. Ἡ παράδοση θέλει σὰν ἀρχὴ τῆς ἱδρύσεως τῶν Μ. Λιβαδιῶν τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μάλιστα ἐκεῖνη τῆς διοικήσεως τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὸν γνωστὸ Ἀλῆ-Πασά. Χρονολογικὰ ἡ ἱδρυση αὐτῆς τοποθετεῖται μεταξὺ τοῦ 1750 καὶ τοῦ 1800, περίοδο κατὰ τὴν ὁποία στὴ Μακεδονία ἐγιναν σημαντικὲς ἀνακατατάξεις. Δημιουργήθηκαν νέα χωριά, ἐγιναν μετακινήσεις πολλῶν κατοίκων, ἐρημώθηκαν ἀπὸ παλαιὰ κατωκημένοι τόποι. Οἱ Λιβαδιῶτες ἦταν βλαχόφωνοι, εἶχαν ὅλα τὰ (ἴδια) ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν Βλάχων, ποὺ κατοικοῦν σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς χώρας μας, καὶ κύρια ἀπασχόλησή τους ἦταν ἡ κτηνοτροφία καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς πατάτας. Τὴν τελευταία συνεχίζουν νὰ τὴν καλλιεργοῦν καὶ σήμερα, ὅσοι διατηροῦν, ἐκεῖ ψηλά, τὰ κτήματά τους. Χαρακτηριστικὸς ἦταν ὁ γάμος, ἡ ὁμαδικὴ στέψη πολλῶν ζευγαριῶν, κυρίως στὶς 15 Αὐγούστου, ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία πανηγύριζε τὸ χωριὸ καὶ ἀκούγονταν τὰ ἠρωϊκά τραγούδια καὶ ἡ ὁγάπη τους πρὸς τὴν ποιμενικὴ καὶ γεωργικὴ ζωή. Σὲ μιά, παλαιὰ ἀπογραφή τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ ἐγινε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας, φαίνεται πὼς τὰ Λιβάδια κατοικοῦσαν πάνω ἀπὸ 3.000 κάτοικοι καὶ γιὰ τὴν ἀκρίβεια, μάλιστα, 3.305. Ἦταν ἡ περίοδος τῆς δόξας καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ὀρεινοῦ χωριοῦ. Τότε ἀνῆκε στὸν καζά (ἐπαρχία) Γευγελῆς καὶ συνδεόταν ὀδικὰ μὲ τὴ Γουμένισσα, στὴν ἐπαρχία τῆς ὁποίας σήμερα ἀνῆκει (Παιονίας), τὰ Γιαντισὰ καὶ τὴν περιοχή Ἀλμωπίας, στὴν ὁποία ἀνῆκε μέχρι τὸ 1940». Ἐξάλλου, στὴν περιοχή τοῦ Πάικου ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα βλαχόφωνα χωριά, ὅπως ἡ Κάρπη, ἡ Κούπα, τὸ Σκρά κ.ἄ. (Γιὰ τὴν περιοχή τοῦ Σκρά βλ. τώρα τὸ βιβλίο τῆς Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου, Παραμῦθια ἀπὸ μύθους ἀρχαίων ἐλληνικῶν ποιητικῶν ἔργων ποὺ χῆθηκαν καὶ ἄλλα παραμῦθια τοῦ Βλαχόφωνου χωριοῦ Σκρά (Λιουμνίτσα)», τ. Α'-Β' (συνεχοῦς ἀριθμῆσεως σελίδων), Θεσσαλονίκη 1984, καὶ ἰδιαίτερα τὴν εἰσαγωγή, σελ. 1-8 (τ. Α'). Ὑστερα, δίδονται πληροφορίες γιὰ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα καὶ διεκτεργεῖται ἡ σταδιακὴ ἐγκατάλειψη τῆς κοινοπόλεως, μὲ συνέπεια νὰ ὑπάρχουν, τὸ 1928 215 κάτοικοι, τὸ 1928 303, τὸ 1951, 1961 καὶ 1971 κανένας καὶ στὴν ἀπογραφή τοῦ 1981 μόνο 15 κάτοικοι. Οἱ παλαιοὶ κάτοικοι ἐγκαταστάθηκαν στὴ Γουμένισσα, στὴν Ἀξιούπολη, στὴ Βέροια, στὴ Θεσσαλονίκη (ὅπου ἔδρευε καὶ «Σύλλογος Λιβαδιῶν Πάικου» καὶ «Ὁ ἐκπολιτιστικὸς σύλλογος Λειβαδιωτῶν»), στὴν περιοχή Γιαντισῶν (Λάκκα), στὸ Ἀσβεστοχώρι καὶ στὸν Δρυμό Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλου. Γιὰ τὸ ὁροπέδιο Λιβάδι καὶ τοὺς ἑλληνόβλαχους τῆς Καρατζόβας βλ. καὶ Κωv/vov A. Βακαλόπουλου, δ.π., 92-93.

1. Βλ. L. Heuzy, Le mont Olympe et l'Acarnanie, Παρίσι 1860, 44-49 (ὅπου γράφονται ἐνδιαφέροντα γιὰ τὸ Βλαχολεῖβαδο καὶ τοὺς Βλάχους τοῦ Ὀλύμπου), Κ. Κρυστάλλη, δ.π., 504, Ἀποστ. Ε. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας..., 102, καὶ Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου, δ.π., 15.

σπάνια. Πολλοὺς μῆνες οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν σὰν τὰ ζῶα καὶ τρέφονταν μὲ χόρτα καὶ ἰδίως μὲ τσουνκνίδια, βραστά, στὸ παγκράτσι, ὅπου ἔβαζαν—ὅσοι φυσικὰ εἶχαν—ἀπὸ μιὰ χούφτα μπομπότα (καλαμποκίσιο ἀλεύρι) γιὰ νὰ πηχτώσει λίγο. Καὶ (ὕστερα) μαζευόταν ὅλη ἡ οἰκογένεια στὸ τραπέζι. Αὐτὴ ἦταν ἡ καθημερινὴ τροφή τους.

Ἔτσι μοῦ τὰ διηγήθηκε ἕνας γέρος, ἐνενηντάρης, τσέλιγκας, ὁ Μιχάλης Παπάξης ἀπὸ τὰ Λιβάδια.

12. Ὁ ξεσηκωμὸς τοῦ 1821 στὴ Νάουσα κ.ά.

Μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ἑλῆ πασᾶ, τὰ πνεύματα ἠσύχασαν ὥπωςδῆποτε σὲ μερικὲς περιφέρειες τῆς τουρκικῆς ἐπικράτειας.

Τὸ 1821 ἔλαβε χώρα καὶ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς πόλεως Νάουσας¹ μὲ τὰ γύρω χωριά. Οἱ Ναουσαῖοι ἀπεσύρθηκαν στὸ βουνὸ «Πηγαδάκι»² μὲ ἀρχηγὸ τὸν Καρατάσο³, ἀλλὰ δὲν μπόρεσαν νὰ κρατήσουν πολὺ (καιρὸ) ἄμυνα. Μεγάλο μέρος ἀπὸ τοὺς ἄνδρες σκοτώθηκαν. Ἐνα μέρος ἀπὸ τίς γυναῖκες, γιὰ νὰ μὴ πέσουν ζωντανὲς στὰ χέρια τῶν Ἀγαρηνῶν, ρίχτηκαν στὸν γκρεμὸ τοῦ ποταμοῦ τῆς Ἀράπιτσας, ποὺ περνᾷ ἀπὸ τὴν ἄκρη τῆς πόλεως καὶ ἄλλες πάρθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὰ χαρέμια τους.

Στὰ παίδικὰ μου χρόνια, κάνονταν ἐμπόριο μὲ τυριά, μοῦ δόθηκε ἡ ἀφορμὴ νὰ γνωρίσω πολλοὺς Ναουσαῖους. Ἄλλοι εἶχαν ἐξαδέλφια Τούρκους (γιατὶ οἱ μητέρες τους εἶχαν ἀρπαγεῖ ἀπὸ Τούρκους, ἐνῶ ἄλλες Ναουσαῖες, γλίτωσαν ἐκ θαύματος). Τέτοια ἦταν ἡ οἰκογένεια τοῦ Κόκκινου⁴ (ἀπὸ τὴ

1. Βλ. γιὰ τοῦτο Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ χρονολόγησή τοῦ «χαλασμοῦ» τῆς Νάουσας καὶ τῶν μοναστηριῶν στὰ 1822, «Μακεδονικὰ» 21 (1981) 155-166, τοῦ Ἰδίου, Τὰ γεγονότα εἰς τὴν περιοχὴν Ναούσης-Βεροίας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1822 (προβλήματα κατὰ τὴν χρονολόγησίν των), «Μακεδονικὰ» 8 (1968) 211-220, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία, στὴν ὁποία πρόσθεσε καὶ Ἀποστόλου Ε. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1982, 127 κ.έ. καὶ κυρίως τίς σ. 136-139.

2. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὴν εὐρύτερη καὶ φυσικὰ ὀχυρὴ τοποθεσίαν Κοτίζας-Σμῆξης, Στύλου κ.λ., ὅπου ὑπῆρχαν καὶ ἡ «Δραγασιά Πλάτανος» καὶ ὁ «Μονυχὸς Πλάτανος». Βλ. Εὐσταθίου Ι. Στουγιαννῆς (μὲ βάση τὸ ἀνέκδοτο σχέδιον τοῦ Δ. Πλαταρίδη), Ἱστορία τῆς πόλεως Ναούσης, ἐκδ. 2η, Θεσσαλονίκη 1976, 159-160. Στὸν Στύλον ὑπῆρχαν πηγές (Εἰσβόρια-Ἰσβόρια). Βλ. δ.π., 20, 22, 72 σημ. 2, 168 καὶ 172.

3. Βλ. γιὰ τοῦτον τὴ μελέτη τοῦ Ἀ.π. Μ. Τζαφεροπούλου, Οἱ Καρατασαῖοι. Α'. Ὁ Γέρο Καρατάσος, Βέροια 1971. Πρβλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Σχέδιον περὶ τοῦ Γέρο Καρατάσου καὶ τῆς οἰκογενείας του, «Μακεδονικὰ» 9 (1969) 295-315, καὶ Ἰωάννου Πετρώφ, Περίδοξος κλεφτουριά τῆς Μακεδονίας (Βιογραφίαι 28 κλεφταρματολῶν τῆς, εἰσαγωγή... προσθήκαι καὶ ἐπιμέλεια Γεωργίου Χ. Χιονίδη), Θεσσαλονίκη 1972, 82-97, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

4. Πρόκειται γιὰ πολὺ παλιὰ καὶ γνωστὴ οἰκογένεια τῆς Νάουσας. Βλ. Εὐστ. Στου-

Νάουσα), ο όποιος ήταν έμπορος τυριών και κρασιών και εργαζόταν με την 'Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, και ο Χαλήτ εφέντης, ο όποιος ήταν ιδιοκτήτης τών Μονοσπίτων, όπου πολλά χρόνια κατά σειρά ο πατέρας μου ξεχειμάζε τα πρόβατά του και πλήρωνε ενοίκιο.

Η επανάσταση εξακολούθησε στην Παλαιά Ελλάδα μέχρι το 1828, όταν οι Ρώσοι κήρυξαν τον πόλεμο στους Τούρκους. Στην Ήπειρο και στη Θεσσαλία δεν είχαν επαναστατήσει, δροῦσαν όμως συμμορίες από κλέφτες, που αποζούσαν από τη ράχη τών άλλων και μάλιστα τών Βλάχων, μιά που τοῦτοι έρχονταν σ' επαφή μαζί τους και έτσι ή ράχη τους έπρεπε να υποστεί όλες τις απαιτήσεις τους...

13. Νέες μετακινήσεις τών Βλάχων κτηνοτρόφων

Το φθινόπωρο του 1821, εκτός από την Παλαιά Ελλάδα, και στις λοιπές επαρχίες παρατηρήθηκε κάποια αναταραχή, εξαιτίας του ότι ήταν αδύνατο οι κάμποι της Θεσσαλονίκης, της Κατερίνης και της Κασσάνδρας να έπαιρ κέσουν για τα πολυάριθμα κοπάδια και τις αγέλες, που είχαν κατακλύσει-αὐτόν τόν χῶρο λόγω της επαναστάσεως.

Μεγάλο μέρος από τα τσελιγκάτα έπρεπε να πάρει πάλι τόν δρόμο για τη Θεσσαλία. Οι περισσότεροι όμως παρέμειναν στην επαρχία της Θεσσαλονίκης. Ο Μπαλαμάτσης πήρε τόν δρόμο της Θεσσαλίας αλλά δεν επέστρεψε πιά στη Φράσιση, γιατί εγκαταστάθηκε δια παντός στην Πλιάσσα, της επαρχίας Κορυτσάς. Ο τσέλιγκας Ζέγας εγκαταστάθηκε (για ιήν περίοδο του χειμῶνα) κοντά στην Κατερίνη, ο Ντούμας (από τα Λιβάδια), με τόν Πάπαρη και τόν Τίκα, στόν κάμπο τών Γιαννιτσών και ο Γκιζάρης στην πεδιάδα τών Ποροίων. Ο Μπαδραλέξης, που παραθέριζε στα βουνά του Μπέλλες, κοντά στα Πορόια, κατέβηκε πάλι στην Κασσάνδρα, στο κτήμα του Χαϊδάρ μπέη. Μετά την αποχώρηση του Γκιζάρη, ή ομάδα του Μπαδραλέξη μειώθηκε σε 190 οικογένειες. Ζούσαν πολὺ κρίσιμη εποχή. Κανένας δεν γνώριζε τί θα φέρει ή επόμενη μέρα. Γι' αυτό, σάν μέτρο ασφάλειας και ενότητας, τα ἀδέλφια δεν χώριζαν μετά τόν γάμο τους αλλά εργαζόνταν και ζούσαν ὅλοι μαζί, μέχρι να παντρεύουν τα ἀγόρια και τα κορίτσια τους. Υπήρχαν οικογένειες που έφθαναν μέχρι τα σαράντα άτομα και κυβερνιόντουσαν από τόν πιό γέρο (όπου ήταν ο «πάτερ φαμίλιας») και οι άλλοι, παιδιά και εγγόνια, τόν υπάκουγαν και τόν τιμούσαν.

γ ι α ν ν ά κ η (Α. Πλαταρίδη), δ.π., 29 σημ. και σ. 109. Μεταξύ τών άλλων, μέλος της οικογένειας αυτής, ο Φιλώτας Κόκκινος, διετέλεσε και δήμαρχος της Νάουσας για πολλά χρόνια.

14. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Γέρο Μπαδραλέξη καὶ τῶν ἄλλων τσελιγκάδων

Ὁ τσέλιγκας Μπαδραλέξης εἶχε δύο παιδιά καὶ δύο κορίτσια. Ἀπὸ αὐτά, τὴ μιὰ τὴν πάντρεψε μὲ ἓναν τσέλιγκα ἀπὸ τὴ Βοβούσα, ποὺ ὀνομαζόταν Ἀγούλιας. Τοῦτος ἔφυγε ἀπὸ τὴ Βοβούσα (μαζὶ μὲ ἄλλους) καὶ ἐγκαταστάθηκε στὶς Σέρρες, ὅπου (μετὰ ἀπὸ καιρὸ) συνάντησα, τώρα τελευταῖα, τὰ ἐγγόνια του—τὰ ὁποῖα εἶχα ἐξαδέλφια—στὴ Θεσσαλονίκη. Εἶχαν ἐξελληνισθεῖ καὶ δὲν μιλοῦσαν βλάχικα.

Τὸ δεύτερο κορίτσι ἦταν παντρεμένο μὲ ἓνα νέο, τὸ γένος Καραγιάννη, ποὺ ἔμενε στὴν Ἀβδέλλα. Αὐτὴ ἡ θυγατέρα τοῦ Μπαδραλέξη ἦταν ἡ μητέρα τοῦ ἀεμίνηστου Ἰωάννου Καραγιάννη, καθηγητῆ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἰασίου τῆς Ρουμανίας καὶ γιατί τοῦ συγγραφέα-καθηγητῆ Περικλῆ Παπαχατζῆ.

Ὁ μέγας γιὸς τοῦ Μπαδραλέξη, ὁ Γεώργιος, ἦταν παντρεμένος καὶ συνόδευε πάντοτε τὸν πατέρα του (στὶς ἐπισκέψεις του) σὲ ὅλες τὶς ἀρχές. Τὸν ἐτοίμαζε ἀπὸ νέο γιὰ νὰ τὸν διαδεχθεῖ (μετὰ τὸν θάνατό του) στὴν ἀρχηγία τοῦ τσελιγκάτου.

Ὁ δεύτερος (γιὸς τοῦ Μπαδραλέξη) ὀνομαζόταν Δημήτριος καὶ ἦταν πάμπρος (ἀπὸ τὴ μητέρα) τοῦ συγγραφέα αὐτῆς τῆς ἱστορίας. Ἦταν ἐπιφορισμένος μὲ τὴ διεύθυνση τῶν κοπαδιῶν τους.

Ὁ ὑποτσέλιγκας Ζεάνας Ντάσιου εἶχε ἓνα γιό, ποὺ λεγόταν Γιώτης, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου φέρει καὶ ὁ ἐγγονός του, δηλαδὴ ὁ συγγραφέας αὐτῆς τῆς διηγῆσεως.

Ὁ τσέλιγκας Καραγιάννης εἶχε πολλὰ παιδιά. Ἀπ' αὐτὰ διακρίθηκε ὁ Μητρούσης. Στὴν ἐποχὴ τοῦ σουλτάνου Ἀζήζ (ὁ ὁποῖος δοκίμασε νὰ κάνει σοβαρὲς μεταρρυθμίσεις στὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία), ὁ Μητρούσης διορίστηκε μουδούρης (καὶ μουδίρης=πρόεδρος) τοῦ χωριοῦ Μεγάλο Σέλι, ἔχοντας γραμματέα τὸν δάσκαλο Νάτσεα.

15. Ἡ ἐκδίκαση τῶν πταισμάτων ἀπὸ χριστιανὸ μουδίρη

Κατὰ τὸ ἔτος 1870 καὶ ἔπειτα ἡ δύναμη τοῦ μουδίρη ἦταν τέτοια, ὥστε αὐτός, ὁ γραμματέας του καὶ ἓνα συμβούλιο δικάζαν τὶς μικροποθέσεις καὶ προστιμάραν τοὺς φταίχτες. Εἶχαν κάμει καὶ μιὰ κάσα, ποὺ τὰ κλειδιά της κρατοῦσε ὁ μουδίρης καὶ τὴν κάσα ὁ γραμματέας.

(Μιὰ φορὰ) εἶχαν δικάσει περίπου ἐξήντα ὑποθέσεις καὶ ὅλοι τους τιμωρήθηκαν, πλήρωσαν τὰ πρόστιμα, ἄλλος πιὸ πολὺ καὶ ἄλλος πιὸ λίγο. Τὰ πρόστιμα τὰ ἔριχναν ὅπὸ τὴν τρυπίτσα στὴν κασέλα. Τὸ φθινόπωρο, ὅταν ἐτοιμάζονταν νὰ κατέβουν στὰ χειμαδιά, συνήλθε τὸ συμβούλιο γιὰ νὰ ἀνοίξει τὴν κασέλα καὶ γιὰ νὰ ἀποφασίσει ποῦ θὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ

λεφτά. 'Ο μουδίρης έβγαλε τὸ κλειδί καὶ ὁ γραμματέας ἔφερε τὴν κασέλα. "Όταν ἀνοίχτηκε ἡ κάσα, συνέβηκε ἕνα... θαῦμα: 'Η κάσα ἦταν ἀδεια!!

"Όλα τὰ λεπτά εἶχαν πετάξει ἀπὸ τὴν τρυπίτσα τῆς κασέλας καὶ μόνο ἕνα τέταρτο μετζιτιοῦ—ἴσο μετὴ δραχμὴ—εἶχε μέσα, τὸ ὁποῖο δὲν μπόρεσε νὰ πετάξει(!!).

16. 'Η ἀπληστία καὶ τὸ τέλος (1821) τοῦ κλέφτη Καραμήτσου

'Ο μικρὸς γιὸς τοῦ Μπαδραλέξη μόλις εἶχε παντρευτεῖ. Φθάνοντας στὴν Κασσάνδρα πῆραν σπίτια ἀπὸ τοὺς χωριάτες, τὰ ὁποῖα ἦσαν πασαλειμμένα μετὰ λάσπη. Τὰ διόρθωσαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτά. Οἱ ἄλλοι ἔκαμαν καλύβες, σκεπασμένες μετὰ καλάμια. 'Αλλὰ μόλις πάτησαν στὴν Κασσάνδρα παρουσιάσθηκε πάλι ἡ συμμορία τοῦ καπετάνιου Καραμήτσου. Κάμποσους μῆνες ὀλόκληρη ἡ συμμορία ἔζησε σὲ βάρος τῆς ὁμάδας τοῦ Μπαδραλέξη. Τὸ ἀπόσπασμα, ποὺ τοὺς καταδίωκε, ἐρχόταν τώρα ἀραιότερα, ἀλλὰ «ὁ κλέφτης πάλι κλέφτης εἶναι» καὶ ὅ,τι καὶ ἂν τοῦ δώσεις καὶ ὅ,τι καὶ ἂν κάνεις γι' αὐτόν, αὐτὸς δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὸ ἀναγνωρίσει.

Μιά μέρα, ὅταν ὁ Μπαδραλέξης μετὰ τὸν γιό του Γεώργιο καὶ μετὰ τὸν Ζεάνα ἦταν στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ τακτοποιήσουν διάφορες ὑποθέσεις, ὁ καπετάν Καραμήτσος ἐπέδραμε στὸ χωριὸ καὶ συλλαμβάνει πολλὰς γυναῖκες καὶ παιδιὰ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ὁ ἡλικίας 18 ἐτῶν γιὸς τοῦ Ζεάνα. 'Ανάμεσα στίς γυναῖκες ἦταν καὶ ἡ νύφη τοῦ Μπαδραλέξη, γυναῖκα τοῦ γιοῦ του Γεωργίου. Κατὰ τὴν ἀναχώρησή του ὁ Καραμήτσος ἄφησε καὶ μιὰ ἐπιστολὴ γιὰ τὸν Μπαδραλέξη, στήν ὁποία τοῦ ἔγραφε νὰ τοῦ φέρει διακόσια χρυσὰ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγπαγέντων. Καὶ ἔφυγε στὸ καράβι.

Τὴν τρίτη μέρα ἔφθασε ὁ Μπαδραλέξης ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ μετὰ ποὺ τοῦ εἶπαν τὰ ὅσα ἔγιναν, δὲν κάθισε οὔτε λεπτό, σάματι καὶ καμιὰ κρυφὴ φωνὴ τὸν ἔλεγε νὰ φύγει ἀμέσως. Πῆρε διακόσια χρυσὰ καὶ ἔφυγε μετὰ τὸν Καραγιάννη, διότι εἶχαν ἀρπάξει καὶ μιὰ ἀπὸ τίς νύφες τοῦ τελευταίου.

Γινώριζε τὸ μέρος, ὅπου θὰ τοὺς συναντούσαν. Μιά βάρκα τοὺς περιμένε στὴν παραλία, ἡ ὁποία τοὺς μετέφερε στὸ καράβι. "Όταν ἔφθασε μπροστὰ στὸν Καραμήτσο, ἄρχισε μεταξὺ τῶν ἑνῶν ἀνὺς διάλογος: «Δὲν περιμένα, κοπετάνιε Καραμήτσο», τὸν λέγει ὁ Μπαδραλέξης, «νὰ δείξεις ἀπέναντί μου τέτοια διαγωγή, γιατί σὰς ἔβρεψα μετὰ τὴν συμμορία σου δυὸ χεϊμῶνες ὀλόκληρους κατὰ σειρά καὶ σήμερα μοῦ ζητᾶς καὶ 200 λίρες χρυσῆς γιὰ νὰ ἐλευθερώσεις τοὺς ἀρπαγέντες. "Ε, λοιπόν, πάρε λεφτὰ καὶ κατέβασε τοὺς σκλάβους στὴ βάρκα, ἀλλὰ νὰ ξέρεις πὼς δὲν θὰ τὰ χαρεῖς σὺτὰ τὰ λεφτὰ, ποὺ πῆρες ἀπὸ μένω». 'Ο Μπαδραλέξης κοίταξε συνεχῶς πρὸς τοὺς κλέφτες καὶ ἔλεγε: «Δὲν θὰ χαρεῖς, Καραμήτσο, αὐτὰ τὰ λεφτὰ μου». 'Ο Κα-

ραμῆτσος τοῦ ἀπήντησε: «Ἄφρησε, ὁρὲ Μπάδρα (νὰ λές) νὰ μὴ τὰ χαρῶ, καλὰ εἶναι ὅτι τὰ πῆρα».

Ἄκριβῶς, ὅταν ὁ Μπαδραλέξης μὲ τοὺς λοιποὺς ἀποβιβάσθηκαν στὴ στεριά, ἐμφανίσθηκαν σὲ μικρὴ ἀπόστασι τέσσερα καράβια, πὺθ μεγάλα ἀπὸ αὐτὸ τοῦ Καραμήτσου. Ἦσαν τὸ ἀπόσπασμα, ποὺ τοὺς καταδίωκε ἀπὸ πολὺ καιρὸ καὶ τώρα τοὺς πέτυχε. Ἀμέσως περικυκλώθηκε τὸ καράβι τοῦ Καραμήτσου καὶ ἄρχισαν οἱ πυροβολισμοὶ καὶ ἀπὸ τὰ τέσσαρα τὰ καράβια μαζί. Ὁ Μπαδραλέξης καὶ οἱ ἄλλοι κρύφθηκαν σὲ θάμνους ἀπὸ ἀγριελιές καὶ παρακολουθοῦσαν τὴ μάχη. Καὶ δὲν ἔφυγαν ἀπ' αὐτοὺς ἕως ὅτου εἶδαν, πὼς καταβυθίστηκε τὸ καράβι τοῦ Καραμήτσου μὲ τὰ χρυσὰ τοῦ Μπαδραλέξη.

Γύρισαν στὰ σπίτια τους εὐχαριστημένοι, εὐχαριστώντας τὸν Θεό, γιατί τοὺς γλίτωσε ἐκ θαύματος ἀπὸ βέβαιο θάνατο, τὸν ὁποῖο δὲν θὰ ἀπέφευγαν ἐὰν ἀργοποροῦσαν, παραμένοντας ἀκόμα λίγο στὸ καράβι.

Σ' αὐτὴ τὴ μάχη ὅλη ἡ συμμορία τοῦ Καραμήτσου ἐξοντώθηκε καὶ ἡ ὁμάδα τοῦ Μπαδραλέξη πέρασε ἐκεῖνο τὸν χειμῶνα μιὰ ἄνετη ζεῇ, ἡ ὁποία δὲν διαταράχθηκε ἀπὸ τίποτε.

17. Ἡ μαζικὴ ἐγκατάστασι (1822) τῶν Βλάχων στὴν περιοχὴ τῆς Βέροιας-Νάουσας

Τὴν ἀνοιξη, ἀφοῦ γιόρτασαν, ὅπως συνήθως, τὸ Πάσχα, ὀδηγώντας τὰ κοπάδια καὶ τὶς ἀγέλες ἀπὸ ἄλλο δρόμο, διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν περσινό, καὶ ἀφοῦ φόρτωσαν τὰ ὑπάρχοντά τους, ξεκίνησαν. Τὸ κατάλυμα, ὅπου θὰ κάθονταν περισσότερο χρόνο ἦταν τὰ Πλατανάκια, κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐδῶ ἔπρεπε νὰ συναντήσουν τὰ κοπάδια μὲ τὰ γιδοπρόβατα. Ὁ Μπαδραλέξης, ὁ Καραγιάννης, ὁ Ζεάνας καὶ ὁ Βέρος πῆγαιναν μπροστὰ, καβάλα στὰ μαῦρα ἄλογά τους, μὲ κατεύθυνση τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ σκοπὸ νὰ νοικιάσουν βουνὰ (θερινὲς βοσκές) γιὰ νὰ παραθερίσουν μὲ τὰ ποίμνια καὶ μὲ τὶς οἰκογένειές τους.

Πέρα ἀπὸ τὸν Βαρδάρη δὲν ἦταν πιά ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ποὺ ἐκεῖνὴ τὴ στιγμὴ ἦταν περικυκλωμένος στὴν πρωτεύουσά του. Ἀντίθετα, ἡ ἐξουσία τοῦ διοικητῆ τοῦ βιλαετίου τῆς Θεσσαλονίκης ἐπεκτεινόνταν μέχρι τὴν Κοζάνη, πέρα ἀπὸ τὸ βουνὸ Δόξα (Βέρμιο). Θυμήθηκαν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς περιπλανήσεώς τους εἶχαν περάσει μὲ τὰ κοπάδια τους ἀπὸ αὐτὰ τὰ βουνὰ καὶ ὑπελόγιζαν, ὅτι ἀνταποκρίνονταν τέλεια στὶς ἀνάγκες τους. Πληροφορήθηκαν ὅτι αὐτὰ τὰ βουνὰ ἀνῆκαν στὰ τρία χωριά, Μαρούσια, Σκουτῖνα καὶ Σέλι, ποὺ εἶχαν λάβει μέρος στὴν ἐπανάστασι τῆς Νάουσας τοῦ

1822 (άκριβώς την άνοιξη έκείνου του χρόνου) και καταστράφηκαν έντελώς¹. Ένα μέρος των κατοίκων, που γλίτωσαν ζωντανοί, μετακινήθηκαν κρυφά και κρύφτηκαν στη Βέροια και δέν παρατολμοῦσαν νά πούν φανερά ότι άνήκουν σ' έκείνα τά χωριά.

Ο Μπαδραλέξης άπεφάσισε νά πάει και νά τά έποικίσει και έάν θά παρυσιασθεί ιδιοκτήτης θά του πλήρωνε τὸ ένοίκιο τῆς βοσκῆς. Άμέσως παρυσιάσθηκε με τὸν Χαϊδάρ μπέη στὸν γενικό διοικητῆ γιά νά του άνακοινώσει ότι άπεφάσισε νά έγκατασταθεί όριστικά στὰ βουνά τῆς Βέροιας.

Μετά, πού πήρε τὴν έγκριση του διοικητῆ και μιὰ συστατική έπιστολή πρὸς τὸν μουδῆρη τῆς Βέροιας, έφθασε στὰ Πλατανάκια, όπου βρίσκονταν τὰ κοπάδια και οἱ οἰκογένειες. Ήταν όλα έτοιμα γιά άναχώρηση τὴν άλλη μέρα. Θά κανόνιζαν ἐπὶ τόπου, πού θά τοποθετοῦνταν οἱ στάνες, γιατί δέν γνώριζαν καλά τὰ βουνά, έπειδὴ τὰ εἶχαν δεῖ μονάχα μιὰ φορά, στὸ διάβα τους.

Στὰ Πλατανάκια, οἱ τέντες² εἶχαν τοποθετηθεῖ ἡ μιὰ κοντὰ στὴν άλλη, σὲ σχῆμα κυκλικὸ και στὴ μέση ὁ χῶρος παρέμεινε άδειανός. Τῇ βραδιᾷ έκείνη, παραμονή τῆς άναχωρήσεως, άνάφθηκαν πολλές φωτιές και δεκάδες άρνιά στριφογύριζαν στὴ σούβλα. Άφοῦ ψήθηκαν τὰ άρνιά, στρώθηκαν ὅλοι στὸ χλωρὸ χορτάρι σὲ κοινὸ δείπνο. Γλέντησαν μέχρι τὰ μεσάνυχτα με χοροὺς και τραγοῦδια. Τὰ χαράματα τὰ κοπάδια ξεκίνησαν και τὰ μολάρια ἦσαν έτοιμα γιά φόρτωμα. Στὰ πρόσωπα ὄλων φαινόταν μιὰ μεγάλη χαρά, σάν νά τοὺς έλεγε μιὰ κρυφὴ φωνή, ότι τελειώνει ἡ περιπλάνηση και ότι φθάνει ὁ καιρὸς γιά νά σταθεροποιήσουν ἕνα νοικοκυριό, σάν έκεῖνο πού εἶχαν ἐκεῖ, ἀπ' όπου έφυγαν και στὸν ὁποῖο τόπο δέν σκέπτονταν νά ξαναγυρίσουν.

Πέρασαν τὴ γέφυρα του Βαρδαριου και μετὰ ἀπὸ δύο καταλύματα (διανυκτερεύσεις) έφθασαν στὴν πόλη τῆς Βέροιας, ἀπὸ όπου άρχιζε ὁ άνήφορος, κοντὰ στὸ μοναστήρι Ντοβρά³, σὲ ἕνα ὁροπέδιο, σκεπασμένο (σάν χαλί πρά-

1. Γιά τὰ χωριά πού έλαβαν μέρος στὴν έπανάσταση του 1822 και γι' αὐτὸ πυρπολήθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Τὰ γεγονότα..., ὁ.π., σῆμ. 1 τῆς σ. 220, και του Γ. Δίου, Νέα στοιχεῖα..., ὁ.π., σῆμ. 1 τῆς σ. 162, όπου και βιβλιογραφία, στὴν ὁποία πρόσθεσε και 'Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, 'Ιστορία του Νέου 'Ελληνισμοῦ, τ. ΣΤ', 139. Εἰδικά γιά τὰ τρία τοῦτα χωριά-τοπωνύμια βλ. και τὴ μελέτη του Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, Τοπωνύμια Σελίου Βεροίας, «Μακεδονικά» 13 (1973) 365-376 και ιδιαίτερα τῆς σ. 367, 371, 374, 375 και 376.

2. Γιά τίς τέντες βλ. σῆς 'Αγγελικῆς Χατζημιχάλη, ὁ.π., μέρος Β', 44-48.

3. Γιά τὸ μοναστήρι αὐτὸ βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, 'Ιστορία τῆς Βεροίας, τῆς πόλεως και τῆς περιοχῆς, τ. 2, Βυζαντινοὶ χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1970, 196-197 (πρβλ. δὲ και 81, 82 και 96, όπου και βιβλιογραφία).

σινο) από χορτό και από διάφορα λουλούδια. Ξεφόρτωσαν τὰ μουλάρια και ἀπλώσαν τὶς τέντες.

Ἡ πρώτη φροντίδα τοῦ τσέλιγκα Μπαδραλέξη (κεχαγιᾶ) ἦταν νὰ παρουσιασθεῖ στὸν μουδῖρη και νὰ τοῦ δώσει τὴν ἐπιστολὴ ποὺ εἶχε ἀπὸ τὸν γενικὸ διοικητὴ. Ὁ μουδῖρης, ἀφοῦ διάβασε τὸ γράμμα, τοῦ εἶπε ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ τοῦ ἱκανοποιήσει ὅλες τὶς ἀνάγκες, ποὺ ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὶς ἀρχές. Ὁ Μπαδραλέξης τοῦ ἀπήντησε ὅτι δὲν ἔχει καμιά ἀνάγκη και πὼς ἦλθε μονάχα γιὰ νὰ τὸν γνωρίσει και γιὰ νὰ τοῦ γνωστοποιήσει ὅτι ἐγκαθίσταται γιὰ πάντα με ὅλο τὸ φαλκάρι του στὰ βουνὰ τῆς Βέροιας. Ζήτησε ὁ Μπαδραλέξης, ἂν παρουσιασθεῖ καμιά σχετικὴ καταγγελία ἀπὸ κανένα, νὰ τὸν εἰδοποιήσει, γιατί δὲν γνωρίζει αὐτὸς ποιοὶ εἶναι οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν βουνῶν.

Μὲ δυσκολία βάδιζαν στὰ ἀχρησιμοποίητα μονοπάτια, ποὺ εἶχαν κλείσει ἐξαιτίας τῶν (ἀνώμαλων) περιστάσεων¹. Ἐφθασαν σὲ ὕψος 1.100 μέτρα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, σὲ ἓνα σταυροδρόμι ὅπου σμίγονταν τέσσερα ρεῦματα, ὅπου σὲ ἓνα ἀπ' αὐτὸ ἔτρεχαν πολλὰ ἱσβόρια (πηγές) με κρύο νερό. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Μπαδραλέξης διατάζει νὰ ξεφορτώσουν τὰ μουλάρια και νὰ ἀπλώσουν τὶς τέντες και μετὰ ἀπὸ λίγες μέρες κάθε οἰκογένεια ἀρχίζει νὰ κτίζει καλύβια γιὰ τὴν παραθερίση. Γιὰ πολλὰ χρόνια τὸ χωριὸ αὐτὸ — ποὺ μετὰ μεγάλωσε—λεγόταν «Καλύβια τοῦ Μπαδραλέξη»², ἐπειδὴ ὁ Μπαδραλέξης ἦταν ὁ πρῶτος, ποὺ ἔβαλε στύλους γιὰ νὰ φτιάξει τὴν καλύβα του.

Πρὸς τὸν βοριά, γύρω στὰ δύο χιλιόμετρα, ἀρχίζει δάσος ἀπὸ πεῦκα, πολὺ πυκνὸ, ποὺ κατεβαίνει στὸ χωριὸ Παλιὸ Σέλι, τὸ ὁποῖο ἦταν καταστραμμένο ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση. Πρὸς τὴ δύση, ἀπλώνονταν γυνὰ βουνά, σκεπασμένα με γλωρὸ χορτάρι, κατάλληλο γιὰ τὰ πρόβατα, τὰ ὁποῖα κάλυπταν γύρω στὰ σαράντα χιλιόμετρα. Πρὸς ἀνατολὰς και πρὸς τὸν νότο, σὲ μικρὴ ἀπόσταση, ἦταν γυνὰ και ἀπ' ἐκεῖ ἀρχίζει δάσος πυκνὸ ἀπὸ δξιά.

Ὁ τσέλιγκας Βέρος χώρισε προσωρινὰ ἀπὸ τὸν Μπαδραλέξη και ἐγκαταστάθηκε παρέκει, σὲ ἀπόσταση πέντε χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ «Καλύβια τοῦ Μπαδραλέξη», σὲ μιὰ γούρνα, ὅπου ἀνάβλυζαν κάμποσες πηγές. Ὀνομάζεται και μέχρι σήμερα «ἡ πηγὴ τοῦ Βέρου». Πηγάζει ἀπὸ τὸ βουνὸ Σκουτέρνα. Ἐδῶ ἔστησε τὴ στάνη του, με κάπου πέντε χιλιάδες πρόβατα, δικὰ του και τῆς ὁμάδας του (ποὺ ἀποτελοῦνταν) ἀπὸ εἴκοσι οἰκογένειες.

1. Οἱ Ἕλληνες ραγιάδες εἶχαν ἐγκαταλείψει τὶς περιουσίες τους, τὶς ὁποῖες, ἄλλωστε, εἶχαν δημιουργήσει οἱ Τούρκοι. Μετὰ ὅμως λίγα χρόνια ἐπεστράφηκαν. Βλ. σχετικὰ στοῦ Γ ι ὶ ὀ γ ο υ Χ. Χ ι ο ν ῖ δ η, Ζητήματα ἰδιοκτησίας..., δ.π.

2. Ὅπως σημειώθηκε κιόλας καλύβια ἢ στάνη τοῦ Μπάρδα ὑπῆρχαν και ἄλλοι. Βλ. Κ. Κ ρ υ σ τ ἄ λ λ η, δ.π., 467. Ἡ τοποθεσία ὀνομάζεται και τώρα ἔτσι και ὑπῆρχε (1886) σὲ τούτη και μικρὸ χωριὸ με 40 οἰκογένειες Βλάχων, ποὺ ξεχειμώνιαζαν στὴ Βέροια. Βλ. Ν ι κ ο λ ἄ ο υ Θ. Σ χ ι ν ᾶ, δ.π., 144.

Τὸ μέρος, ὅπου ἔστησε ὁ Μπαδραλέξης τὰ καλύβια του, ἀνῆκε στὸ χωριὸ Σέλι, ποὺ εἶχε κατερειπωθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Στὸ Σέλι, ἄλλωστε, ἀνῆκαν περισσότερα βουνά (θερινὲς βοσκές). Ὁ Μπαδραλέξης τὰ χώρισε μόνος του, ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ζώων ποὺ εἶχε ὁ καθένας ὑποτσέλιγκας.

Ὁ Μπαδραλέξης, μὲ τέσσερες χιλιάδες πρόβατα καὶ χίλια γίδια, ἐγκαταστάθηκε στὸν Μερά¹ κοντὰ στὰ καλύβια.

Ὁ Καραγιάννης, μὲ τὰ χίλια δικά του πρόβατα (καὶ ἄλλοι μὲ λιγότερα), ἐγκαταστάθηκε στὴ Στέρνα².

Ἄλλοι, κατασκεύασαν τὶς στάνες τους στὸ Ἀρσούμπαση³, στὴν Τζουμαγιά, στὸ Μπέη Μπουνάρ, στὴν Πιλαλίστρα⁴, στὸ Στουρνάρι⁵, στὸ Ἀγκάθι⁶ καὶ στὴ Μαρούσια⁷, δηλαδὴ (ὑπῆρχαν) συνολικὰ δέκα στάνες ποὺ ἀριθμοῦσαν ἀπὸ πέντε καὶ ἕξ χιλιάδες (ζῶα) ἢ καθεμιά (στάνη), ἀπὸ τὰ ὁποῖα πάνω ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες ἦσαν γαλάρια.

Οἱ οἰκογένειες ὅμως ἔμειναν στὸν τόπο (στὰ «Καλύβια τοῦ Μπαδραλέξη») γιὰ καλύτερη ἀσφάλεια.

Τὸν ἐπόμενο χρόνο ἤλθε καὶ ὁ Βέρος μὲ τὶς ἄλλες οἰκογένειες καὶ ἦσαν ὅλοι πιά μαζεμένοι.

Ἀπὸ τὸ 1821 ἕως τὸ 1829, ὁπότε ἐγινε ἡ συνθήκη εἰρήνης στὴν Ἀδριανούπολη, γύρω στὰ ὀκτῶ χρόνια, δὲν ἀποκαταστάθηκε ἡ ἡσυχία στὴν τουρκικὴ κυριαρχία. Ὅπου δὲν ὑπῆρχαν ὁμάδες ἀπὸ ἐπαναστάτες, ἦσαν συμμορίες ἀπὸ κλέφτες, οἱ ὁποῖες ἀνησυχοῦσαν περισσότερο τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς παρὰ τοὺς Τούρκους, γιατί οἱ τελευταῖοι κατοικοῦσαν, ἐπὶ τὸ πλεῖστον, στίς πόλεις, ὅπου οἱ κλέφτες δὲνμποροῦσαν νὰ εἰσδύσουν. Γι' αὐτὸ ὁ Μπαδραλέξης, ἐπειδὴ δὲν ἦταν βέβαιος τί θὰ συνέβαινε τὴν ἄλλη μέρα, φρόντιζε νὰ ἀντιμετωπίζει τὶς δυσκολίες ποὺ συναντοῦσε μὲ μεγάλη ἐπιτηδειότητα καὶ ἦταν εὐχαριστημένος, ὅταν ἡ ἀνοιξὴ τὸν ἔβρισκε ἐντάξει μὲ ὅλη τὴν ὁμάδα του. Ἐτσι δὲν δοκίμασαν νὰ κάμουν τίποτε τὸ στερεὸ καὶ μόνιμο γιὰ τὸ καλοκαίρι. Ἦταν ἓνα εἶδος «πῆγαινε-ἔλα» ἀπὸ τὸ βουνὸ στὸν κάμπο καὶ ἀπὸ τὸν κάμπο στὸ βουνό.

Μετὰ ἀπὸ λίγο καιρὸ τὸ χωριὸ ἄρχισε νὰ μεγαλώνει σὲ πληθυσμό, ἐξαιτίας τῶν δύσκολων περιστάσεων. Μιά μέρα παρουσιάζονται σαράντα οἰκογένειες ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, οἱ ὁποῖες ξεφόρτωσαν τὰ μουλάρια τους καὶ ἔμει-

1. Βλ. γιὰ τοῦτον Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 375-376.

2. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 374 καὶ 376.

3. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 367.

4. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 373 καὶ 376.

5. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 374 καὶ 376 («Στουρνάρι»).

6. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 366 καὶ 376.

7. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 371 καὶ 375-376.

van έδω, όριστικά. Μετά από λίγο, άλλες ένενήντα οίκογένειες πάλι από τή Σαμαρίνα, κατέλυσαν στη Νάουσα (πού ήταν καταστραμμένη από τήν επανάσταση), οί όποίες άφομοιώθηκαν¹. Έτσι μου τά διηγήθηκε μιá γριά, όταν ήμουν στη δεύτερη τάξη, στο γυμνάσιο, στο σπίτι τοῦ Ζιώγα Μαχαίρā στο Μοναστήρι.

Έπίσης τότε ήρθαν, πάλι, στá «Καλύβια τοῦ Μπαδραλέξη» καμιά πενήντα οίκογένειες από τὸ Περιβόλι, με έπικεφαλής τὸν Μποζίνη². Μετά από τρία χρόνια, τήν άνοιξη, εγκαταστάθηκε μόνιμα στá «Καλύβια τοῦ Μπαδραλέξη» καί ὁ Γκιζάρης³ με τήν ομάδα του καί τά κοπάδια από τά Πορόια, όπου είχε συναντήσει κάτι δυσκολίες.

Τὸ χωριὸ έφθασε νά έχει πάνω από τριακόσιες οίκογένειες.

Από τὸ έτος 1835 άρχισε νά παρατηρεῖται ὡπωςδήποτε κάποια ήσυχία, χάρη στá μέτρα ασφάλειας πού είχαν πάρει οί άρχές, αλλά συμμορίες από κλέφτες παρουσιάζονταν πότε πότε στá βουνά, γιá τούτο ὁ Μπαδραλέξης απέφασκε τότε νά βάλει γερά θεμέλια στο χωριὸ καί έκτισε ένα σπίτι άρκε-

1. Στη Νάουσα είναι εγκαταστημένοι Βλάχοι καί από τήν 'Αβδέλλα, ὅπως ὁ προαναφερόμενος πρώτος έπιμελητής τῶν (δακτυλογραφημένων) άναμνήσεων τοῦ Παναγιώτη (Γιώτη) Ναοῦμ κ. 'Αλέξανδρος Παπαβασιλείου. 'Αλλωστε, υπάρχει καί σχετική (πολὺ διαδομένη) προφορική παράδοση γιá τήν ήπειρωτική καταγωγή μερικῶν νεότερων κατοίκων τῆς πόλεως, πού ήλθαν καί κατοίκησαν σ' αὐτὴ πρὶν καί μετά τήν καταστροφὴ τῆς στήν επανάστασι τοῦ 1822. Βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, 'Ο όσιος Θεοφάνης, ὁ νέος, ('Ο έξ 'Ιωαννίνων πολιοῦχος τῆς μακεδονικῆς Ναοῦσης, ἡ ίδρυσις τῆς πόλεως καί ἡ καταγωγή τῶν κατοίκων), «Μακεδονικά» 8 (1968) 223-238 καί κυρίως τίς σ. 237-238, όπου καί βιβλιογραφία, από τήν ὁποία βλ. κυρίως Φωτίου Πέτσα, Νιάουστα-Γλυτουναύστα, «Μακεδονικά» 7 (1966-1967) 81-93, καί τοῦ Ἰδίου καί τοῦ Γ. Α. Σαραλή, 'Αρίστη καί Δυτικὸ Ζαγόρι, 'Αθήνα 1982, 74-79. Γιá τήν εγκατάστασι τῶν Βλάχων στη Νάουσα (Νιάουστα) βλ. καί Α. J. B. Wace - M. S. Thompson, ὅ.π., 46 καί 210. Γιá τὴ μετανάστευσι Σαμαρινιωτῶν από τὸ Σέλι στη Νάουσα βλ. 'Αντων. Κεραμοπούλου, ὅ.π., 73, 'Αλέξ. Παπαβασιλείου, 'Ιστορικὰ σημειώματα γιá τοὺς Βλάχους ἢ Κουτσόβλαχους, Βέροια 1969, καί κυρίως τίς σ. 103-106. (Στίς σ. 91-102 δημοσιεύει εὐρεία περίληψιν τῶν άναμνήσεων τοῦ Παναγιώτη Ναοῦμ). Πρβλ. ακόμα καί 'Αντώνη Μ. Κολτσίδα, ὅ.π., 72. 'Εξάλλου, από έγγραφα πού θά έκδόσω στη μελέτη (πού προανάφερα) γιá τήν επικυριαρχία τοῦ 'Αλῆ πασά στήν Κεντροδυτικὴ Μακεδονία έπιβεβαιώνεται ἡ άποψη ὅτι κάτοικοι τῆς Νάουσας κατάγονταν από χωριά τῆς 'Ηπείρου. Βλ. ακόμα καί Σπύρου Ι. 'Ασδραχά, ὅ.π., 131-132, όπου γίνεται χρησιμοποίησι καί εγγράφων τῆς εποχῆς τοῦ 'Αλῆ πασά (τῶν ὁποίων έχω έτοιμὴ τήν κριτικὴ έκδοσι) καί γράφεται ὅτι τούτα αναφέρονται (1801) σὲ Σαμαρινιώτες, πού είχαν εγκατασταθεῖ στη Νάουσα. Τελευταία (1980) ίδρύθηκε σωματεῖο τῶν Βλάχων τῆς Νάουσας.

2. Τὸ έπίθετο είναι συνηθισμένο στη Βέροια κ.ά. καί μεταξύ τῶν Βλάχων.

3. Ζοῦν άπόγονοι τοῦ τσέλιγκα Γκιζάρη καί στὸν νομὸ 'Ημαθίας, ένὼ στήν περιοχὴ τοῦ Σελιοῦ άπόκειται τὸ τοπωνύμιο «Τρύπα τοῦ Γκιζάρη» καί ἡ 'Προυσιά τοῦ Γκιζάρη», Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, ὅ.π., 368, 373 καί 376.

τὰ μεγάλο και σκεπασμένο με πλάκα (γιατί τὰ καλύβια ἦσαν σκεπασμένα με σανίδισ).

Μόλις όμως ἔζησε δύο καλοκαίρια στο καινούργιο σπίτι του και εἶχε ἀρχίσει νὰ σκέφτεται μεγάλα ὄνειρα γιὰ τὴν ομάδα του, όταν ἀναπάντεχα μία ἀνίατη ἀρρώστια τὸν ρίχνει στο στῆθος και μετὰ ἀπὸ δύο βδομάδες (παρ' ὅλες τὶς περιποιήσεις) πεθαίνει. Τὸν πῆγαν στὴν τελευταία κατοικία του με κλάματα και φωνές ἀπὸ ὅλη τὴν ὁμάδα και τὸ χωριό. Τὸ πένθος, ποὺ ἔφερε ὁ θάνατος τοῦ Μπαδραλέξη, τόσο στὴν οἰκογένεια ὅσο και στὴν ὁμάδα και σ' ὅλο τὸ χωριό, δὲν περιγράφεται. Εὐτυχῶς, ὅτι ἦταν προνοητικός ἄνθρωπος και εἶχε ἐτοιμάσει τὸν διάδοχό του. Ἐντούτοις, ὁ κόσμος διερωτιόταν, ἄραγε, τὸ παιδί του Γεώργιος θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ ὀδηγήσει τὴν ὁμάδα του με τέτοια ἐπιτηδειότητα, ὅσο και ὁ πατέρας του και νὰ τοὺς βγάλει σὲ καλὸ λιμάνι;

18. *Ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης γίνεται ἀρχιτέλικας*

Ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης, ὡς πρὸς τὴν ἡλικία ἦταν ἀρκετὰ ὥριμος, γιατί εἶχε φθάσει τὰ τριάντα ὀκτὼ χρόνια και ἀπὸ μικρὸς ἀκόμα ταξίδευε με τὸν πατέρα του στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Βέροια, στὴν Κατερίνη και σὲ ἄλλες πόλεις και ἐρχόταν σὲ ἐπαφή με ἀνθρώπους πολλῶν εἰδῶν, ποὺ ἀνῆκαν σὲ διάφορες ἐθνότητες, ποὺ κατοικοῦσαν σ' αὐτὰ τὰ μέρη τῆς Μακεδονίας. Παρόλο ὅτι ἤξερε πολλὰ λίγα γράμματα (τόσα ὅσα μπόρεσε νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ τὸν δάσκαλο τῆς ὁμάδας)¹ ἢ καθημερινή του ὁμως πρακτικὴ τὸν ἔκαμε νὰ ὀμιλεῖ (ἐκτός ἀπὸ τὴ μητρικὴ του γλῶσσα) τέσσερες γλῶσσες, τὴν ἐλληνικὴ, τὴν τουρκικὴ, τὴ βουλγαρικὴ και τὴν ἀλβανικὴ. Ἦταν ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐκτιμοῦσε πολλὰ τὰ γράμματα και ποθοῦσε πολλὰ νὰ σπουδάσει μερικὰ παιδιά του, ἀλλὰ τοῦτο ἦταν ἀδύνατο στὶς περιστάσεις ποὺ ζοῦσαν, γιατί

1. Εἶναι γνωστὸ ὅτι μέχρι τὰ τελευταία χρόνια οἱ κτηνοτρόφοι (Βλάχοι, Σαρακατσάνοι κ.λ.) προσλάμβαναν με ἐξοδὰ τοὺς δασκάλους γιὰ νὰ διδάξουν στὰ παιδιά τους στὶς θερινὲς βοσκές. Συχνὰ ἔκαμαν τοὺς δασκάλους «ἐκ περιστάσεως» και ὁποιοῖδήποτε ἤξεραν «ἀνάγνωση και γραφή». Γιὰ τοὺς Σαρακατσάνους βλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Σαρακατσάνοι, τ. 1, μέρη Α'-Β', Ἀθήνα 1957, και Γιάννη Ἀλ. Μποτοῦ, Οἱ Σαρακατσαναῖοι, Ἀθήνα 1982, ὅπου και σχετικὴ βιβλιογραφία. Με τὸ ἴδιο θέμα, ἐξάλλου, ἀσχολήθηκαν και ἄλλοι συγγραφεῖς με μικρότερες μελέτες τους (ὅπως ὁ Γ. Καββαδίας, ὁ Λάζ. Ἀρσενίου, ὁ Βασ. Λαμνάντος, ὁ Εὐθύμ. Κ. Κίτσος, ὁ Νέστορας Μάτσας, ὁ Δημήτρης Γαρούφας κ.ά.), ἐνῶ τελευταία (1981-1982) ἐντάθηκε ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ σωματικὴ δράση τῶν Σαρακατσάνων, με συναντήσεις και λαογραφικὲς ἐκδηλώσεις τους σὲ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας και τῆς Θεσσαλίας. Οἱ Σαρακατσάνοι δὲν εἶχαν καλὲς σχέσεις και συναναστροφὴ με τοὺς Κουτσόβλαχους. Βλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, ὅπ., μέρος Α', νη', σημ. 1, και Γιάννη Ἀλ. Μποτοῦ, ὅπ., και ἰδιαίτερα τὶς σ. 346 κ.ε. Γιὰ τοὺς Σαρακατσάνους βλ. και τὸν τόμο, «Οἱ Σαρακατσαναῖοι», μελέτες, δοκίμια, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1984, ἐκδοσὴ τῆς Πανελληνίας Ὁμοσπονδίας τους.

ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία βρισκόταν συνέχεια σὲ κατάσταση ἀναταραχῆς καὶ ὁ κόσμος δὲν σκεπτόταν καθόλου νὰ ἱδρύσει ἀνώτερα σχολεῖα γιὰ τὰ παιδιὰ του.

Ἦταν ἀρκετὸς καιρὸς ποὺ δὲν πῆγαιναν τὰ κοπάδια τοὺς στὴν Κασσάνδρα. Ἡ διαδρομὴ ἦταν μακρινὴ καὶ κουραστικὴ καὶ ἐπὶ πλεόν ἓνα μέρος ἀπὸ τὶς οἰκογένειες, ποὺ δὲν εἶχαν ζῶα, συνήθισαν νὰ μένουν τὸν χειμῶνα στὴ Βέροια¹.

1. Στὴ Βέροια ὑπῆρχαν Βλάχοι καὶ στὰ παλιότερα χρόνια, ἐνὸς γύρω στὰ 1819 ἔγινε ἀπλῶς ἡ μαζικὴ ἐγκατάστασή τους στὴν πόλη. Βλ. πρόχειρα στοῦ Γιώργου Χ. Χιονίδου, «Πότε ἐγκαταστάθηκαν οἱ Βλάχοι στὴ Βέροια», ἐφημ. «Λαὸς» τῆς Βέροιας, τῆς 6-4-1982. Γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Βλάχων στὴ Βέροια καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Σελιοῦ, δηλαδὴ τῶν Σαμωρινιωτῶν, Περιβολιωτῶν, Ἀβδελλιωτῶν κ.λ. γύρω στὰ 1819 βλ. καὶ Α. J. B. Wace - M. S. Thompson, δ.π., 46, 129, 139, 154, 159 καὶ κυρίως 174, 210, 212, 252, 269 καὶ 287-288. Ὁ Γρηγόριος Ἀθ. Νασίκας, δ.π., 35-39, γράφει ὅτι μερικὲς οἰκογένειες καὶ τῆς Σμίκης ἔμειναν καὶ στὶς περιοχὲς τῆς Βέροιας (ὅπως τοῦ Τσαλέρα, γιὰ τὴν ὁποία βλ. 15, 16 καὶ 39) καὶ τῆς Καρατζιόβας-Ἀξιουπόλεως (Λιβάδια) καὶ διασώζει τρεῖς ἐκδοχὰς γιὰ τὸν ἐκπατρισμὸ τους ἀπὸ τὴ Σιζίη, ἀπὸ τὶς ὁποῖες, θεωρεῖ—σωστά—ὀρθότερη τὴν ἄποψη ὅτι τοῦτο ὀφειλόταν στὸ κινήγι τους ἀπὸ τὸν Ἀλὴ πασά (σ. 36 καὶ 38). Στὸν (ἀνέκδοτο) 160 κώδικα τῆς μητροπόλεως τῆς Βέροιας-Νάουσας, ποὺ περιέχει τὴν ἐπαρχιακὴ ἀλληλογραφία στὰ χρόνια τοῦ μητροπολίτη Κοσμᾶ Εὐμορφόπουλου (βλ. γιὰ τὸν κώδικα τοῦτον στοῦ Γεωργίου Χ. Χιονίδου, Ἱστορία τῆς Βεροίας, τ. 1, Βέροια 1960, 39-40) γράφονται καὶ τὰ ἐξῆς (43-44) σὲ ἐπιστολῇ (τοῦ μητροπολίτη Κοσμᾶ πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην) τῆς 19.1.1893 (διορθώθηκαν σιωπηρὰ τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη): «Παναγιώτατε Δέσποτα! Πρὸ ἑβδόμηκοντα περίπου ἐτῶν, βλαχόφωνοι τινες οἰκογένειαι, ἔξ Ἠπείρου καταγόμεναι, φεύγουσαι τὴν τυραννίαν τοῦ Ἀλὴ Πασᾶ Τεπελενλή, μετόκησαν μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν, εἰς τὰ μέρη ταῦτα, καὶ χειμῶνος μὲν ὦρα περὶ τὰς ἑκατὸν διαμένουσιν ἐν τῇ πόλει Βεροίας, ἐν θέρει δὲ εἰς τὰ παρακείμενα ὄρη, ἐνθα ὑπάρχουσι χωρία Σέλλειον (sic) καὶ Ξηρολεῖβαδον, ὑπὸ Ἑλλήνων πάντα οἰκουμένα καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν καταστραφέντα. Χριστιανοὶ δὲ ὀρθόδοξοι ὄντες μέχρι πρὸ δεκαετίας συνεβίουν εἰρηνικῶς μετὰ τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων ἀναμιῇ ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις καὶ ἐν ταῖς σχολαῖς Βεροίας συμπροσευχόμενοι καὶ συνεκπαιδευόμενοι, ὅτε ὑπεισήλθε καὶ παρ' αὐτοῖς τὸ μόλυσμα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, οὗ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ σύστασις ρουμανικῆς σχολῆς μέσθι Βεροία καὶ ἡ χρῆσις τῆς ρουμανικῆς γλώσσης ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν θερινῶν αὐτῶν κατοικιδίων...».

Ἔτσι, ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀκρίβεια τῶν διδόμενων χρονολογιῶν ἀπὸ τὸν Παναγιώτη (Γιώτη) Ναοῦμ τόσο ἀπὸ τοὺς Wace - Thompson, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ πιὸ πάνω τμήμα τῆς ἐπιστολῆς. Ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὶς διώξεις καὶ τὶς μετακινήσεις τῶν Σαρακατσάνων καὶ τῶν λοιπῶν τοσπαναραίων ἀπὸ τὸν Ἀλὴ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων βλ. στῆς Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, δ.π., μέρος Α', ξη', σημ. 3 καὶ οζ' - π'. Εἶναι συνεπῶς (ἀπὸ χρονολογικὴ ἄποψη) λανθασμένα ὅσα ἔγραψε ὁ Ἀναστασιος Ἑμμ. Χριστοδούλου (Ἱστορία τῆς Βεροίας, Βέροια 1960, 136-137) γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου στὰ βουνὰ τοῦ Βερμίου—δῆθεν—στὰ 1835 καὶ στὴ Βέροια—δῆθεν—στὰ 1878. Βλ. ἀκόμα Ἀντωνίου Κεραμοπούλου, δ.π., 19. Βλάχοι ἐγκαταστάθηκαν καὶ στὰ χωρία τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας Π. Σκυλίτσι, Σταυρὸς καὶ Διαβατὸ. Βλ. Ἀντωνίου Μ. Κολτσίδα, δ.π., 64-65, 71-72, 175-177, 199 καὶ 200, Θεοδόρω Κ. Π. Σαραντή,

Στή Βέροια άρχισαν νά μένουν και έκεινοι, οί όποιοι είχαν πιό λίγα πρόβατα και άσχολουνταν μέ τήν έθνική, χειρωνακτική έργασία, πού ήταν τό νά κατασκευάζεις τίς βελέντσες¹. Αυτοί διατηρούσαν τά κοπάδια τους κοντά στην πόλη, έπου τά φύλαγαν οί τσομπαναραίοι και κάπου κάπου πήγαιναν και οί ίδιοι για νά τά δουν.

‘Η μεγάλη μάζα από τίς οικογένειες πέρασε τόν ‘Αλιάκμονα και κατέλυσε στά γύρω χωριά τής Κατερίνης, όπου βρίσκονταν άρκετά βοσκοτόπια.

Τό καλοκαίρι όμως και αυτοί, πού έμεναν στην πόλη και στά χωριά, τήν περνούσαν στο βουνό μέ τή διεύθυνση του Γεωργίου Μπαδραλέξη. Και όταν είχε κανένα ανάγκη από τίς άρχές, τήν έλυνε αυτός, μέ τή μεσολάβησή του.

Μετά, αφού πέρασαν πολλά χρόνια από τήν εγκατάστασή τους, οί κάτοικοι του χωριού συνήθισαν πιά, παρ’ όλα τά βάρη πού τύχαιναν πολλές φορές εξαιτίας των κλεφτών (οί όποιοι είχαν καταλήξει πιά νά φέρονται σάν άληθινοί κλεφτοκοτάδες) και χωρίς πολλή σκέψη άρχισαν όλοι νά κτίζουν από ένα σπίτι, κατεδαφίζοντας τά καλύβια τους.

‘Ο Γεώργιος Μπαδραλέξης και ό άδελφός του Δημήτριος (ό τελευταίος άπάσχολουνταν μέ τή διεύθυνση του κοπαδιού και του σπιτιού) ήταν άχώριστοι και είχαν δημιουργήσει πολυάριθμη οικογένεια. Τό παλιό σπίτι πού είχαν δέν τούς χωρούσε και γι’ αυτό απέφασισαν και έκτισαν ένα άλλο μέ δύο πατάματα για νά δώσουν θάρρος και τό παράδειγμα και στους άλλους κατοίκους, ώστε νά κτίσουν και αυτοί. Στην αύλη του (άρκετά ευρύχωρου και καινούργιου σπιτιού τους) στήσαν ένα τσαρδάκι².

δ.π., 59, 60, 67, 78, και 98, ό όποιος (βλ. σ. 78 σημ. 92 κ.έ., 98 και 178 κ.έ.) δέχεται, έπίσης, ότι σκοπός τής μεταναστεύσεως των Βλάχων (από τό Περιβόλι) ήταν νά ξεφύγουν από τίς πιέσεις του ‘Αλή πασά των ‘Ιωαννίνων. Πρβλ. και Τηλεμ. Μ. Κατσογιάννη, δ.π., 26-28. Πρέπει νά σημειωθεί έδώ ότι στην Βέροια και στην Νάουσα είχαν εγκατασταθεί και κάτοικοι από τήν περιοχή τής Μοσχολόεως και μάλιστα σέ διάφορες έποχές και ιδιαιτέρα μετά τήν καταστροφή της, στά 1769. Βλ. ‘Ιωακείμ Μαρτινιανού, ‘Η Μοσχόπολις..., 55 και 182, του ίδιου, Συμβολαί..., 94, σημ. 31, και Θεοφράστου Γεωργιάδη, δ.π., 77-78. ‘Η μετακίνηση όμως των Βλάχων, εξαιτίας των διωγμών των Τούρκων, είναι πιό γενικό φαινόμενο. Βλ. και Νικολάου Μάλλα, ‘Ιστορία του Κρουσόβου, πρόλογος Χρ. Νάλτσα, Θεσσαλονίκη 1962, 18-20. Για τή μετανάστευση και τίς γλωσσολογικές άλληλοεπιδράσεις βλ. και Νικολάου ‘Αθ. Κατσάνη, δ.π., 22-24, 43, 62 και 154, και ‘Αντωνίου Δ. Μπουσμπούκη, δ.π., 30, 195, 204-205 κ.ά.

1. ‘Η κατασκευή τους γινόταν στά σπίτια, ενώ τώρα έχει βιομηχανοποιηθεί και οί βελέντσες πουλιούνται κυρίως στο έξωτερικό. Βλ. και ‘Αγγελικής Χατζημιχάλη, δ.π., μέρος Α’, ξέ-ξστ’, σημ. 5.

2. Βλ. για τόν τρόπο κατασκευής του κ.λ. στής ‘Αγγελικής Χατζημιχάλη, δ.π., μέρος Β’, 56-57.

19. Ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης στοὺς κτηνοτρόφους

Στὸν Ἰσκιο (τοῦ τσαρδιοῦ) ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης δίκαιζε τὶς διαφορές, τὶς ὁποῖες εἶχαν οἱ κάτοικοι μεταξύ τους καὶ ἐβρίσκε το δίκαιο. Δίνο-
με ἓνα μονάχα περιστατικὸ ἀπὸ τὰ πολλὰ:

Στὸ χωριὸ βρίσκονταν καὶ μερικοὶ ἔμποροι, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀπὸ ἓνα
ζῶο, τὴ μόνη τους περιουσία. Κατέβαιναν τὴ Δευτέρα στὴ Βέροια (ὅπου τὴν
Τρίτη γινόταν παζάρι)¹, ἀγόραζαν ἀπὸ τοὺς λαδόμυλους² σησαμόλαδο καὶ τὸ
ἐβαζαν στὰ τουλούμια. Τὴν Τετάρτη πῆγαιναν στὰ Γιαννιτσά, ὅπου τὴν
Πέμπτη γινόταν καὶ ἐκεῖ παζάρι καὶ πωλοῦσαν τὸ ἐμπόρευμα καὶ τὴν Παρα-
σκευὴ ἐπέστρεφαν στὴ Βέροια καὶ τὸ Σάββατο τὸ πρῶτ ἐφθάναν στὸ χωριό.

Μιά μέρα, μιὰ νύφη ἑνὸς ὑποτσέλιγκα (λίγο ψηλομῦτα) πῆρε τὶς «μποῦ-
κλες» στὸν ὅμο της καὶ πῆγε γιὰ νερὸ στὴ βρύση, ὅπου εἶχε καὶ κοπάνια γιὰ
νὰ πιοῦν νερὸ τὰ ζῶα. Τὴν ὥρα ποὺ τὸ νερὸ ἔτρεχε στὴν μπούκλα αὐτῆς τῆς
γυναίκας, ἔρχεται ἓνας γιὰ νὰ ποτίσει τὸ ἄλογό του καί, ὅπως τοῦτο ἦταν
διψασμένο, δίνει μιὰ μὲ τὸ κεφάλι του στὴν μπούκλα, τὴν ἀνατρέπει καὶ ἄρ-
χιζε νὰ πίνει νερὸ. Ἡ νύφη θύμασε καὶ κτύπησε τὸ ζῶο στὸ κεφάλι μὲ τὴν
μπούκλα, ὁπότε ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ζῶου χωρὶς νὰ ὑπολογίσει, πὼς ἡ γυναίκα
ἦταν νύφη ὑποτσέλιγκα, παίρνει τὴν μπούκλα καὶ τὴν πετᾷ μακριά. Θυμώνει
ἡ γυναίκα, φεύγει χωρὶς νὰ πάρει νερὸ καὶ πηγαίνει στὸ σπίτι της, ὅπου διη-
γήθηκε στὸν ἄντρα τὸ πάθημά της.

Ὁ ἄντρας της φωνάζει ἀμέσως τὸν φύλακα Χασάν Πάλα, ποὺ ἦταν Ἀλ-
βανός, ἓνα εἶδος ἰδιωτικοῦ χωροφύλακα, καὶ τὸν στέλνει νὰ πιάσει τὸν φταί-
χτη, νὰ τὸν δέσει καὶ νὰ τὸν φέρει στὸ τσαρδάκι τοῦ Μπαδραλέξη, ἐνῶ αὐτὸς
προπορεύθηκε καὶ πληροφορήσε τὸν Μπαδραλέξη, πὼς διαδραματίστηκε
τὸ ἐπεισόδιο.

Ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης κατάλαβε πὼς ἔγινε τὸ ἐπεισόδιο, ἀλλὰ δὲν

1. Καὶ σήμερα τὸ παζάρι («λαϊκὴ ἀγορά») γίνεται τὴν Τρίτη.

2. Ἦσαν περιφῆμοι καὶ οἱ πολλοὶ λαδόμυλοι τῆς Βέροιας, ποὺ ἐβαζαν τὸ σησαμό-
λαδο (σουσαμόλαδο), τὸ ταχὺν (ἄσπρο καὶ «μαῦρο», σκοῦρο) καὶ χαλβά. Λειτουργοῦσαν
μέχρι τὰ τελευταῖα χρόνια, κυρίως στὸ νότιο τμῆμα τῆς πόλεως, ὅπου ἡ περιοχὴ λέγεται
καὶ σήμερα, ἀκόμα, «Λαδόμυλοι» (κοντὰ στὴν «Ἐλῆ», στὴν ἀρχὴ τῆς οδοῦ Πιερῶν).
Ἐκεῖ ὑπῆρχαν, κυρίως, καὶ οἱ ἄλλοι νερόμυλοι, γιὰ τὸ ἄλεσμα τῶν δημητριακῶν κ.λ., γιὰ
τοὺς ὁποίους ὁ Τοῦρκος περιηγητὴς Ἑβλιγιά Τσελεμπί γράφει (1668) ὅτι «...παρόμοιοι
τοὺς δὲν ὑπάρχουν σὲ καμιὰ ἄλλη χώρα». Βλ. Βασίλη Δημητριάδη, Ἡ Κεντρικὴ
καὶ Ἀντικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιά Τσελεμπί, Θεσσαλονίκη 1973, 257. Στούς νερό-
μυλους τοῦτους πρέπει ἴσως νὰ συμπεριλαμβάνονταν καὶ οἱ λαδόμυλοι, γιατί ὁ Ἑβλιγιά
Τσελεμπί γράφει: «Συνολικὰ στὴν πόλη ὑπάρχουν τριακόσιοι νερόμυλοι, δ ι α ρ ὁ ρ ω ν
εἰ δ ὦ ν». (Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μου). Περισσότερα στοιχεῖα θὰ δημοσιεύσω στὸν
3ο τόμο («Τουρκοκρατία») τοῦ βιβλίου μου «Ἱστορία τῆς Βέροιας».

είπε τίποτε και περίμενε να έλθει ό φταίχτης. Στη στιγμή φθάνει ό Χασάν Πάλας, τινάζοντας τη φουστάνέλλα του δεξιά και άριστερά και από κοντά έρχόταν ό φταίχτης με δεμένα όπισθάγκωνα τά χέρια. Φωνάζει ό Μπαδραλέξης: «Άπό πού τόν φέρνεις, όρε Χασάν Πάλα, αυτόν τόν κλέφτη; Λύσε τόν άνθρωπο και τσακίσου από δώ να μη σε ξαναδώ». Μετά από τó λύσιμο τών χειρών, γυρίζει και λέει στόν άνθρωπο: «Πήγαине, χριστιανέ μου, και κοίταξε τίς ανάγκες τοῦ σπιτιοῦ σου και μη σε μέλλει. Και σὺ κύριε Μητρούσιου να πείς στη γυναίκα σου, όταν πηγαίνει στη βρύση να πάρει νερό και βλέπει, ότι έρχονται άλογα, να παραμερίζει να πίνουν τά άλογα νερό, γιατί αυτά είναι ζώα, ένδ ήμεις είμαστε άνθρωποι. Πιστεύω, να με κατάλαβες».

Έτσι έδινε τó δίκαιο ό Γεώργιος Μπαδραλέξης.

20. Τó πανεπιστήμιο 'Αθηνών και ό βασιλιάς 'Οθωνα

Κατά τó έτος 1857, μετά τόν πόλεμο τής Κριμαίας, άποκατεστάθηκε όπωσδήποτε ή ήσυχία στην Τουρκία. Άπό την άλλη μεριά, μετά την ένθρόνιση στην Έλλάδα τοῦ βασιλιά 'Οθωνα από τη Βαυαρία, παρόλο πού συνάντησε μεγάλες δυσκολίες στο διάστημα τής τριακοντάχρονης βασιλείας του, οργανώθηκε στην 'Αθήνα πανεπιστήμιο, τó όποίο έφθασε να θεωρείται ως τó μεγαλύτερο μορφωτικό κέντρο όλων τών χριστιανών τής ανατολικής Εύρώπης, αφού και οι 'Έλληνες τής Μικράς 'Ασίας στην 'Αθήνα έστελναν τά παιδιά τους για να συμπληρώσουν τίς σπουδές τους.

Οί Βλάχοι έβγαλαν τó έξής τραγούδι για τόν 'Οθωνα, τó όποίο τραγουδοῦσαν σε όλους τοῦς γάμους:

*Μας ήρθε Φράγκος βασιλιάς,
μας ήρθε Βαυαρέζος.
Γράφει γραφή στοῦς άρχηγούς
και στόν καπετάνιο Γρίβα.
«Γρίβα μ' να δώσεις τ' άρματα,
να δώσεις και την πάλα»¹.*

Έτσι είχαν τά πράγματα την παραπάνω εποχή και ό Γεώργιος Μπα-

1. Τó τραγούδι αυτό είναι άπόσπασμα παραλλαγής δημοσιευμένου ήδη τραγουδιοῦ (άπό τη Δ. Μακεδονία), πού πρέπει (κατά την έπισήμανση τοῦ όμóτ. καθηγητῆ κ. 'Απ. Ε. Βακαλοπούλου) να αναφέρεται σε γεγονότα μεταγενέστερα τοῦ 1836, όποτε ό Θεόδωρος Γρίβας ανέλαβε την καταστολή κινήματος, πού έγινε στη Στερεά Έλλάδα από τοῦς Δ. Τσέλιο και Ν. Στράτο, όποτε κατηγορήθηκε για άθαιρεσίες, για τίς όποιες είσχθηκε σε δίκη και άθωώθηκε, χωρίς να λησμονήσει, όμως, την έχθρα του πρós τόν 'Οθωνα. Βλ. 'Ακαδημία 'Αθηνών, 'Ελληνικά δημοτικά τραγούδια (έκλογή), τ. 1, 'Αθήναι 1962, 255-257.

δραλέξης (ὁ ὁποῖος ἀγαποῦσε τὰ γράμματα) σκέφθηκε μὲ τὸν ἀδελφό του Δημήτριο καὶ ἀπεφάσισαν νὰ στείλουν καὶ οἱ δύο ἀπὸ ἓνα παιδί στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ σπουδάσει.

Ὅπως ἀναφέραμε, οἱ Μπαδραλεξαῖοι εἶχαν πολυάριθμη οἰκογένεια: Ὁ Γεώργιος εἶχε τέσσερα παιδιά καὶ τρία κορίτσια. Ὁ Δημήτριος δύο παιδιά καὶ τρία κορίτσια. Ἡ μία ἀπὸ αὐτὲς ἦταν μητέρα τοῦ γράψαντος αὐτὲς τὶς γραμμές.

Τοὺς πρωτότοκους γιούς εἶχαν, συνήθως, οἱ γονεῖς ἀνάγκη νὰ τοὺς κρατοῦν κοντά τους, γι' αὐτὸ ἀπεφάσισαν νὰ στείλει ὁ Γεώργιος τὸ δευτέρου τοῦ παιδὶ, τὸν Πέτρο, καὶ ὁ Δημήτριος ἐπίσης τὸν μικρότερο γιό του, τὸν Παῦλο.

Τὴν 1 Σεπτεμβρίου τοῦ 1857 καὶ τὰ δύο παιδιά ἐπιβίβασθηκαν (σὲ πλοῖο) ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν Ἀθήνα, ὅπου τοὺς περίμενε ὁ θεῖος τους Καραγιάννης, καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἰασίου τῆς Ρουμανίας, ποὺ βρισκόταν στὴν Ἀθήνα γιὰ εὐρύτερες σπουδὲς καὶ μὲ τὸν ὁποῖο διατηροῦσαν τακτικὴ ἀλληλογραφία.

21. Ὁ Δημήτριος Μπαδραλέξης καὶ ὁ Ἀλβανὸς τσέλιγκας Ἀμπάζ ἀγὰς

Δύο χρόνια ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τῶν παιδιῶν γιὰ τὴν Ἀθήνα, ἐμφανίστηκε (1859) στὰ βουνὰ τῆς Βέροιας ἓνας Ἀλβανός, μοσμεθανός, μὲ τὸ ὄνομα Ἀμπάζ ἀγὰς, μὲ ἑξὶ χιλιάδες, περίπου, πρόβατα καὶ κατέλαβε μὲ τὴ βία τὰ καλύτερα βουνὰ (θερινὲς βοσκὲς) καὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸ «Μπέη Μπουνάρ» καὶ τὸ «Στουρνάρι», ποὺ ἦσαν τῆς ἰδιοκτησίας τῶν Μπαδραλέξιδων. Ὁ Ἀμπάζ ἀγὰς συνοδευόταν ἀπὸ ὁμάδα Ἀλβανῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἓνα μέρος ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ βόσκησι τῶν ζώων καὶ ἄλλοι ἦσαν σωματοφύλακές του. Ἔστησε τὴ σκηνή του στὸ βουνὸ «Καρατοαῖρ», χωρὶς νὰ θέλει νὰ ἀκούσει τίς διαμαρτυρίες κανενός.

Ὁ Δημήτρης Μπαδραλέξης (ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὰ κοπάδια τῆς ὁμάδας του) ἦταν καὶ καλὸς κυνηγὸς καὶ δὲν ἄφηνε ποτὲ τὸ ὄπλο ἀπὸ τὰ χέρια του. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ μαλώσει μὲ τὸν Ἀμπάζ ἀγὰ. Οἱ ὁμάδες τους εἶχαν ἔρθει σὲ πολλὰς συγκρούσεις, γι' αὐτὸ ὁ Ἀλβανὸς ὀρκίστηκε νὰ τὸν ἐκδικηθεῖ.

Δέκα πέντε χρόνια μετὰ τὴν ἐγκατάστασι τοῦ Μπαδραλέξη στὰ βουνὰ τῆς Βέροιας, ἄλλος τσέλιγκας Ἀρβανιτόβλαχος, ποὺ ὀνομαζόταν Βασίλης, μὲ καμιὰ ἐξήντα περίπου οἰκογένειες, ἔφυγε ἀπὸ τὸ χωριὸ Φράσιαρη καὶ ἐγκαταστάθηκε (1837) στὸ Παλαιὸ Σέλι (ποῦ ἦταν ἐρειπωμένο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Νάουσας). Ἔστησε ἐκεῖ τὴ στάνη καὶ τίς καλύβες του.

Μιά μέρα ὁ Δημήτριος Μπαδραλέξης, καβάλα στὸ μαῦρο ἄλογό του καὶ μὲ τὸ ὄπλο στὸν ὦμο—ποῦ τοῦ ἦταν ἀχώριστος σύντροφος—κίνησε γιὰ τὰ καλύβια τοῦ Βασίλη. Ἐπρεπε νὰ διαβεῖ ἓνα δάσος πολὺ πυκνὸ, χωρὶς νὰ

υπάρχει πιθανότητα νά συναντήσει στὸν δρόμο του ἴχνη ἀνθρώπου. Στὴν κατάβαση δὲν τοῦ συνέβηκε τίποτε, στὴν ἐπιστροφή ὅμως παρατήρησε ἓνα μονοπάτι, ποῦ περνοῦσε ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸν κύριο δρόμο. Ἐπειδὴ τὸ δάσος ἦταν γεμάτο κυνήγι, στάθηκε ἓνα λεπτό γιὰ νὰ σκεφθεῖ ἀπὸ ποῦ νὰ πάει: Νόμιζε ὅτι κάποιος τοῦ ἔλεγε: «Πάρε (τὸν δρόμο) ἀπὸ ἐπάνω, ἴσως βρεῖς κανένα ἐλάφι». Πῆρε τὸ ἄλογο ἀπὸ τὸ καπίστρι καὶ βάδιζε σιγὰ γιὰ νὰ μὴ κάνει θόρυβο. Μόλις κινήθηκε καμιά πεντακοσαριά μέτρα, κοιτάζοντας ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ μὲ μεγάλη προσοχή, ἀντελήφθηκε πρὸς τὰ κάτω τρία ἄτομα μὲ τὰ ὅπλα τεντωμένα πρὸς τὸν κύριο δρόμο. Ἀμέσως κατάλαβε, ὅτι ἦταν ἄνθρωποι τοῦ Ἀμπάζ ἀγᾶ, σταλμένοι γιὰ νὰ τὸν σκοτώσουν. Ἔδεσε τὸ ζῶο ἀπὸ ἓνα πεῦκο καὶ μὲ τὸ ὅπλο «ἐπὶ σκοπῷ», πίσω ἀπὸ τὸ πεῦκο, τοὺς φωνάζει: «Τ' ἄρματα κάτω». Οἱ τρεῖς Ἀλβανοὶ ξαφνιάστηκαν, ὅταν ἄκουσαν τὴ βροντερὴ φωνὴ τοῦ Μπαδραλέξη ἀπὸ πίσω τους καὶ ξαφνικὰ τοὺς ἔπασαν τὰ ὅπλα ἀπὸ τὰ χέρια του. «Συγχώρησέ μας, κεχαγιά», φώναξαν οἱ Ἀλβανοί, «Μπὲς-α-Μπὲς», συνεχίζουν οἱ Ἀλβανοί, «συγχώρησέ μας, μᾶς ἔστειλε ὁ Ἀμπάζ ἀγᾶς νὰ σὲ σκοτώσουμε, ὅμως δὲν θέλησε ὁ Θεός». Ὁ Μπαδραλέξης φώναξε: «Πάρτε τὰ ὅπλα καὶ φύγετε. Μποροῦσα νὰ σᾶς σκοτώσω καὶ τοὺς τρεῖς».

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν Ἀλβανῶν, κατέβηκε καὶ αὐτὸς στὸν δρόμο καὶ συνεχίζοντας ἔφτασε στὸ σπίτι του. Κάλεσε δύο ἀπὸ τοὺς ἐμπιστούς του, τὸν Γεώργιο Μισιακούλη καὶ τὸν Ναοῦνη καὶ (μετὰ τὴ συζήτησή τους) ἀποφάσισαν νὰ πάνε μιὰ μέρα στὸ «Καρά-τσαῖρ» καὶ νὰ σκοτώσουν τὸν Ἀμπάζ ἀγᾶ. Ἐνα ἑξάστερο βράδυ τοῦ καλοκαιριοῦ, ἀφοῦ περίμεναν νὰ ἀποσυρθοῦν οἱ ἄνθρωποι τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἀμπάζ ἀγᾶ ἀπὸ τὴ σκηνή του, καὶ οἱ τρεῖς ζύγωσαν καὶ ἄπλωσαν τὰ ὅπλα τους πρὸς τὸ μέρος ἀπὸ ὅπου ἐρχόταν ἡ φωνὴ τοῦ Ἀμπάζ ἀγᾶ (ποῦ σιγοτραγουδοῦσε τὴν περὶφημὴ τους ἐθνικὴ ἄρια). Ὁταν ὅμως ἦσαν ἑτοιμοὶ νὰ τραβήξουν τὴ σκανδάλη, ὁ Δημήτριος Μπαδραλέξης τοὺς ἐμπόδισε, ἀπωθώντας τὰ ὅπλα κατὰ μέρος καὶ τοὺς εἶπε: «Ἀφῆστε τὸν νὰ τὸ βρεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ὄχι ἀπὸ μένα» καὶ ἀπομακρύνθηκαν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ. Ἡ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΤ 1878 ΣΤΟΝ ΚΟΛΙΝΔΡΟ
ΚΑΙ Ἡ ΜΑΧΗ ΣΤΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ ΠΑΝΤΕΣ¹

1. Οἱ φοιτητὲς Πέτρος καὶ Παῦλος Μπαδραλέξης προετοιμάζονται στὴν Ἀθήνα γιὰ ἐθνικοὺς ἀγῶνες

Οἱ νέοι Πέτρος καὶ Παῦλος Μπαδραλέξης, ὅταν ἔφθασαν στὴν Ἀθήνα, ρίχτηκαν στὸ διάβασμά τους καὶ σὲ διάστημα τεσσάρων χρόνων τέλειωσαν

1. Τμῆμα αὐτοῦ τοῦ (2ου) μέρους δημοσίευσα ἤδη (καὶ συγκεκριμένα τὶς παραγράφους

τὸ γυμνάσιο καὶ γράφτηκαν στὸ Πανεπιστήμιο. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὅμως ἀπὸ τὴ μιά ἄκρη τῆς Ἑλλάδος ἔως τὴν ἄλλη ἀντηχοῦσε ἡ φωνὴ τῶν πολιτῶν, ποὺ ζητοῦσαν τὴ μεγάλη ἔνωση (δηλαδὴ τὴν πραγματοποίηση τῆς «Μεγάλης Ἰδέας»). Συχνὲς συγκεντρώσεις γίνονταν παντοῦ καὶ ζητοῦσαν ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις — ποὺ ἄλλαξαν συχνά — νὰ προετοιμασθοῦν πρὸ ἐντατικὰ γιὰ νὰ διώξουν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ γιὰ νὰ δημιουργήσουν τὴ νέα βυζαντινὴ αὐτοκρατορία μὲ πρωτεύουσα τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ Ἀθήνα, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, εἶχε γίνει τὸ ἐπιστημονικὸ κέντρο ὄχι μόνον τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Οἱ Ἑλληνες ἔτρεφαν τὴν ἐλπίδα ὅτι μετὰ τὸν διωγμὸ τῶν Ἀγαρηνῶν θὰ μπορούσαν νὰ ἐπικρατήσουν οἱ ἴδιοι στὰ Βαλκάνια.

Οἱ νέοι μας (Μπαδραλέξηδες) ἔλαβαν μέρος σὲ ὅλες τὶς κινήσεις τῶν φοιτητῶν, ποὺ εἶχαν γίνει στὴν πρωτεύουσα καὶ μὲ τὶς ὁποῖες ζητοῦσαν τὴν πραγματοποίηση τῆς μεγάλης ἐνώσεως. Ἐτσι, μαζί μὲ τὶς σπουδὲς τοὺς στὰ γράμματα, ἀσχολοῦνταν σοβαρά καὶ μὲ τὶς ἐπαναστατικὲς ιδέες, διότι στὸ περιβάλλον ὅπου ζοῦσαν δὲν γινόταν νὰ κάνουν ἄλλως. Εἶχαν φθάσει σὲ ἄρκετὰ ὥριμη ἡλικία, μιὰ καὶ εἶχαν περάσει κατὰ πολὺ τὰ εἴκοσι χρόνια καὶ ἀντιλαμβάνονταν τῶρα τὰ δεινὰ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπέφερναν οἱ Βλάχοι καὶ ὅλος ὁ χριστιανικὸς κόσμος ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἀπὸ τότε ἄρχισαν νὰ σχεδιάζουν (τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἰδιαιτέρης πατρίδας τοὺς), γιατί πίστευαν ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἐρχόταν ἡ κατὰλληλη εὐκαιρία γιὰ νὰ ξεσηκώσουν ὅλο τὸν πληθυσμὸ ἀπὸ αὐτὸ τὸ μέρος τῆς Μακεδονίας ἐναντὶ τῶν Ἀγαρηνῶν ἀφέντηδων τοὺς καὶ νὰ κηρύξουν τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα, διότι τὸ μόνον ἰδανικὸ ποὺ εἶχαν οἱ Βλάχοι καὶ τὰ μόννα γράμματα ποὺ ἤξε-

6 ἔως 10) στὸ περ. «Μακεδονικὴ ζωὴ», τχ. 45 (Φεβρουαρίου 1970) 25-26, ὅπου πρόταξα (σ. 24) μικρὴ εἰσαγωγή. (Τὸ κείμενο ὅμως ἐκεῖνο ἦταν σύμφωνο μὲ τὴ διαίρεση καὶ τὴν «ἀποκατάσταση» κ.λ. ποὺ εἶχε κάμει ὁ πρῶτος ἐπιμελητὴς κ. Ἀλέξανδρος Παπαβασιλείου. Ἐξάλλου, τὸ τέλος τῆς δῶδ εἰσαγωγῆς μου καὶ πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ ἔργου τοῦ Π. Ναοῦμ ἀνακοίνωσα στὸ Δ' Πανελλήνιο ἱστορικὸ Συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας (1983) καὶ ἡ ἀνακοίνωση δημοσιεύθηκε ἤδη στὰ «Πρακτικά», Θεσσαλονίκη 1984, 43-48. Γιὰ τὰ γεγονότα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, βλ. τώρα Εὐδὲλ οὐ Κωφοῦ, Ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν περίοδο 1869-1881, Ἀθήνα 1981 (ἀνατύπωση, μὲ συμπληρώσεις, ἀπὸ τὸν Π' τόμο τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους», τῆς «Εκδοτικῆς Ἀθηνῶν»), Μερικοί Ρουμάνοι συγγραφεῖς συνεχίζουν νὰ θυσιάζουν στὸν βωμὸ τοῦ σωβινισμοῦ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια καὶ νὰ γράφουν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ «προβλήματος τῶν Ἀρωμούνων» στὴν Ἑλλάδα. Βλ. σχετικὰ στοῦ Κωνσταντίνου Κ. Χατζόπουλου, Οἱ Ἀρωμῶνες καὶ τὸ ὁδοιπορικὸ τοῦ D. Bolintineanu στὴ Μακεδονία, «Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία», παράρτημα τόμ. VII (1978), Θεσσαλονίκη 1982, 27-45. Πρβλ. ἀκόμα, τὰ «Πρακτικά» τοῦ Διεθνoῦς Ἱστορικοῦ Συμποσίου (Βόλος, 27-30 Σεπτεμβρίου 1981), Ἀθῆναι 1983, ὅπου δημοσιεύεται πλῆθος μελετῶν στὰ πλαίσια τοῦ πρὸ γενικοῦ θέματος: «Ἡ τελευταία φάση τῆς Ἀνατολικῆς Κρίσεως καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς (1878-1881)».

ραν στα μέρη αυτά ήταν τα ελληνικά: «Νά φέρουμε τὸ Ρωμαίικο», ἔλεγαν.

Τὸ 1862, οἱ Μπαδραλέξηδες παρέστησαν στὴν ἐξωση τοῦ βασιλιᾶ Ὁθωνα, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε ὅτι δὲν ἐργάστηκε μὲ ζήλο γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας, παρόλο ποὺ ἡ Ρωσία εἶχε δηλώσει ρητὰ ὅτι ἡ Ἑλλάδα δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχει ἐλπίδες γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπίσης, παρέστησαν στὴ στέψη τοῦ Γεωργίου Α', τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας τῆς Δανίας. Ἐγνώριζαν ὅλες τὶς κινήσεις, ποὺ ἔκαμναν οἱ πολιτικοὶ παράγοντες, οἱ ὅποιοι ἀνέτρεπαν συχνὰ τὶς κυβερνήσεις. Ἔτσι, στὸ περιβάλλον, ὅπου ἔζησαν στὰ χρόνια τῶν σπουδῶν τους, θεμέλιωσαν ἀκόμα περισσότερο τὶς σχετικὲς ἀποφάσεις τους.

2. Ἐπιστρέφουν στὸ Σέλι καὶ προπαγανδίζουν γιὰ τὴ «Μεγάλη Ἰδέα»

Σὲ ὅλα τὰ χρόνια ποὺ σπούδαζαν, τὶς διακοπὲς τὶς περνοῦσαν στὸ σπίτι τους, στὸ χωριὸ Σέλι τῆς Βέροιας. Τότε, γνώρισαν ὅλα τὰ γύρω χωριά, τόσο τὰ βλάχικα ὅσο καὶ τὰ ἄλλα, καὶ προσπαθοῦσαν μὲ τὴ δημοτικότητα, ποὺ εἶχαν κληρονομήσει ἀπὸ τὴν οἰκογένειά τους, νὰ ἐπεκτείνουν τὶς γνωριμίες καὶ τὴ φιλία μὲ πολλοὺς κατοίκους αὐτῶν τῶν χωριῶν. Ἔτσι, οἱ φίλοι τους μνηθήκαν καὶ ἔγιναν θερμοὶ συναγωνιστὲς τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ποὺ ἐπέδωκαν (νὰ πραγματοποιήσουν). Στὴν ἐνέργεια αὐτὴ ἦσαν πολὺ ἐπιφυλακτικοὶ καὶ ἐργάζονταν μὲ τέτοιο σύστημα, ὥστε νὰ μὴ δίνουν ὑποποῦς στόχος, γιὰτὶ ἀλλιώτικα ἦταν ἐνδεχόμενο νὰ πέσουν σὲ παγίδα.

Ἡ πόλη Νάουσα, ποὺ εἶχε καταστραφεῖ, σὲ μικρὸ διάστημα κτίσθηκε πάλι χάρις στὶς οἰκογένειες τῶν Βλάχων, τῶν Γραικῶν καὶ τῶν ἄλλων, ποὺ ἤλθαν ἀπὸ μακριὰ καὶ ἀπὸ τὰ γύρω χωριά (τὰ ὁποῖα εἶχαν καὶ αὐτὰ τὴν ἴδια τύχη, μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821) καὶ ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτὴ μόνιμα¹.

Ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης προσπάθησαν νὰ δημιουργήσουν γνωριμίες καὶ φίλους καὶ στὴ Νάουσα μὲ τὴ μεσολάβηση μερικῶν συμμαθητῶν τους στὴ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν. Μὲ μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς εἶχαν στενὲς σχέσεις, ἐπειδὴ ἦσαν μορφωμένοι καὶ αἰσθάνονταν ὅπως καὶ αὐτοί. Τους μύησαν λοιπὸν στὰ σχέδιά τους, ὥστε νὰ εἶναι ἔτοιμοι στὴν κατάλληλη στιγμή.

Μία ἀτυχία ἀνάγκασε καὶ τοὺς δύο νὰ διακόψουν τὶς σπουδὲς τους: Τὸ ἔτος 1867 ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης, πατέρας τοῦ Πέτρου (ποὺ ἦταν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ γερὸ μυαλὸ τῆς οἰκογένειας καὶ ὅλου τοῦ χωριοῦ καὶ τοῦ Ξηρολιβάδου), μετὰ ἓνα κρουολόγημα σὲ ἓνα ταξίδι στὴ Θεσσαλία, ἀρρώστησε καὶ πέθανε. Τὸ γεγονὸς τοῦτο λύπησε πολὺ τὴν οἰκογένεια, τὴν ὁμάδα του, ὅλο τὸ χωριὸ καὶ ὅλους τοὺς γνῶριμους. Ὁ ἀδελφός του Δημήτριος ἔμεινε μό-

1. Βλ. σχετικὰ τοῦ Γεώργιου Χ. Χιονίδη, Ζητήματα φορολογίας..., ὅ.π.

νος, χωρίς να είναι κατάλληλος για τη μεγάλη επιχείρησή τους και τη διεύθυνσή της, γι' αυτό αποφασίστηκε να διακόψουν τις σπουδές οι νέοι Πέτρος και Παύλος και να μείνουν στο σπίτι, στη διαχείριση σάν εγγράμμα-τοι που ήταν.

Αυτοί, από την αρχή κατάλαβαν σε ποιά κατάσταση βρίσκονταν και απεφάσισαν να ελαττώσουν τον αριθμό των ζώων και να τοποθετήσουν τα χρήματα σε κτήματα και καλλιεργήσιμα χωράφια. Στα συχνά ταξίδια που έκαναν σε διάφορα χωριά του κάμπου και τότε στην Κατερίνη, τότε στη Νάουσα και στα Γιαννιτσα, έρχονταν σε επαφή με τους Βλάχους κτηνοτρόφους, οι οποίοι ξεχείμαζαν τα κοπάδια τους στην περιφέρεια αυτών των πόλεων. Έτσι, τους δόθηκε ή ευκαιρία να γνωρίσουν πολλά χωριά που κατοικούνταν από Γραικούς και Βουλγαρόφωνους και ήταν όλα τσιφλίκια Τούρκων μπέηδων.

Στα χωριά αυτά κάθονταν και οι Βλάχοι κτηνοτρόφοι που ξεχείμαζαν τα πρόβατά τους. Για τις οικογένειές τους νοίκιαζαν από αυτούς ένα δωμάτιο και πλήρωναν για ένοικο μονάχα μία βελέντζα, της οποίας η αξία ήταν, για μέν τους κτηνοτρόφους πολύ μικρή, ενώ για τους γεωργούς μεγάλη, γιατί οι γυναίκες τους δεν ήξεραν να τις φτιάξουν.

3. *Η περιοχή Κολινδρού-Ελευθεροχωρίου*

Στη μέση του δρόμου από Βέροια προς Κατερίνη βρίσκεται ο Κολινδρός¹ σε μία θαναμία τοποθεσία, με πληθυσμό τρεις χιλιάδες κατοίκους,

1. Βλ. για τον Κολινδρό στο βιβλίο της Κλεοπάτρας Πολυζού-Μαμέλη, 'Ιστορία Κολινδρού, Θεσσαλονίκη 1972. Για την επανάσταση του Κολινδρού στα 1878 βλ. και τα προαναφερθέντα βιβλία των Ευάγγελου Κωφού και 'Ιω. Νοτάρη, δ. π., όπου και βιβλιογραφία. 'Ο κ. Ευάγγελος Κωφός ετοιμάζει την έκδοση της εξιστορήσεως των γεγονότων από τον επίσκοπο Κίτρους Νικόλαο, που περιέχει πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία. Βλ. Ευάγγελου Κωφού, 'Ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος και η επανάσταση του 1878: Τα ανέκδοτα απομνημονεύματά του, «Μακεδονικά» 20 (1980) 193-207. Την πρώτη όμως αφήγηση των γεγονότων, από τον επίσκοπο Νικόλαο, δημοσίευσε ήδη ο Μιλιτιάδης Δ. Σεϊτζάνης, δ. π., 164-173. Για τον επίσκοπο Νικόλαο βλ. ακόμα Ευάγγελου Γ. Καμαριανάκη, 'Ηρωικά και πνευματικά μορφαι της Θράκης, εκδ. 5η, 'Αλεξανδρούπολις 1974, 123-138, όπου και βιβλιογραφία, 'Ιω. Νοτάρη, 'Ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος και η επανάστασις 1878 στη Μακεδονία, «Μνημοσύνη» 1 (1967) 87-99, και 'Ιεζεκιήλ, μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, 'Η έθνικη ε'ανάστασις του 1878 και ο Θρ'ξ επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, «Θρακικά» 4 (1933) 200-206, και ανάπτυψωσι, 'Αθήναι 1933, όπου και (αναρίθμητη) πρόσθετη σελίδα, στο τέλος, με άλλες πληροφορίες, όπως και τό (εκλαϊκευμένο) άρθρο του 'Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, 'Ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, περ. «'Ο 'Ελληνισμός του 'Εξωτερικού», τχ. 254 (Μάρτιος 1974) 7-8. Για τα γεγονότα στην περιοχή Κολινδρού στα 1821-1822 βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, 'Η εκστρατεία..., δ. π., 22, 24-26, 28, 32-33, σημ. 2, και 34. Για τον Κολινδρό βλ. και το πρόσφατο βιβλίο του Θ. Παπαζώτου, Κειμήλια του Κολινδρού, Θεσσαλονίκη 1985.

πού ήταν κυρίως Γραικοί και δλίγοι Βλάχοι. Οί κάτοικοι ήταν γεωργοί και ιδιοκτήτες στά κτήματα πού καλλιεργούσαν, δηλαδή τὸ χωριὸ ἦταν κεφαλοχώρι. Ἡ κομόπολη βρίσκεται κοντὰ στὴ θάλασσα, γύρω στά 12 χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν παραλία. Ἐδῶ ἦταν ἡ ἔδρα ἀρχιερέα.

Ἔτσι, ὁ Κολινδρὸς θεωροῦνταν κατ'ἀλλήλους γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ σχεδίου γιὰ τὸ μέλλον. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ ἦσαν χριστιανοὶ καὶ δὲν ὑπῆρχε φόβος γιὰ προδοσία, γιατί ὅλος ὁ κόσμος ζητοῦσε νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸν ἀγαρηνὸ ζυγό.

Οἱ Μπαδραλέξηδες βρῆκαν στὸν Κολινδρὸ καὶ ἀγόρασαν μερικά κτήματα γιὰ νὰ εξασφαλίσουν τὴ χειμερινὴ βοσκή γιὰ τὰ κοπάδια, ἐνῶ γιὰ τὴ θερινὴ πῆγαιναν στὴν περιφέρεια τῆς Βέροιας, στὸ βουνὸ Δόξα (Βέρμιο).

Ἀπὸ τὸν Κολινδρὸ μέχρι τὸ Ἑλευθεροχώρι¹ (δπου βρισκόταν τὸ λιμάνι γιὰ καράβια μὲ πανιά) ἡ ἀπόσταση ἦταν 12 χιλιόμετρα καὶ ἀπὸ κεῖ μέχρι τὴ Θεσσαλονίκη ἡ ἀπόσταση μὲ καράβι ἦταν ἑξ ὥρες.

Ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης ἔπρεπε νὰ πηγαίνουν συχνὰ στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ ἐνημερώνονται γιὰ τὴν πορεία τῆς πολιτικῆς καταστάσεως (γενικὰ στὴν Εὐρώπη καὶ εἰδικὰ στὴ Βαλκανικὴ) πού παρακολουθοῦσαν μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον. Στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονικῆς ἦταν ἐπικεφαλῆς ἓνας μεγάλος πατριώτης, πού λεγόταν Ντουμπιγιάτης (sic)². Ἡ πόρτα τοῦ προξενείου ἦταν ἀνοιχτὴ γιὰ αὐτοὺς, ὅποιαδήποτε ὥρα, μέρα καὶ νύχτα. Πολλὲς φορὲς εἶχαν συμβούλιο μὲ τὸν πρόξενο.

4. Οἱ διαμάχες στὴ Βαλκανικὴ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων

Ἡ Μεγάλὴ Ἰδέα δὲν ἦταν δυνατό νὰ πραγματοποιηθεῖ παρὰ μὲ ἐντατικὴ ἐργασία, στὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐνωμένοι οἱ ἰθύνοντες χριστιανοὶ (ὅλοι τῆς Βαλκανικῆς). Ἀπὸ καιρό, οἱ χριστιανοὶ διαιρέθηκαν:

Οἱ Σέρβοι ἱδρυσαν δικό τους αὐτόνομο κράτος, μὲ γλώσσα, γράμματα καὶ ἐκκλησία σερβικὴ. Οἱ Βούλγαροι ἐργάζονταν ἐπίσης ἐντατικὰ γιὰ νὰ ἱδρῦσουν ἐθνικὸ βουλγαρικὸ κράτος, μὲ γλώσσα, γράμματα καὶ ἐκκλησία δική τους. Ἡ ρήξη μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων γινόταν συχνὰ. Οἱ

1. Γιὰ τὸ Ἑλευθεροχώρι βλ. στοῦ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, ὁ.π., 21, 24-27, 30, 39 καὶ 60.

2. Πρόκειται γιὰ σύγχυση τοῦ ἐπιθέτου τοῦ Ἑλλῆνα γεν. προξένου στὴ Θεσσαλονικὴ Κωνσταντίνου Βατικιώτη μὲ τὸν στρατιωτικὸ ἀρχηγὸ τῆς ἐκστρατείας Κοσμὰ Σ. Δουμπιγιάτη. Πολλὰ σχετικὰ βλ. στά βιβλία τῶν Ἰω. Ν. Οτάρη (γιὰ τὴν οἰκογένεια Δουμπιγιάτη βλ. ὅσα γράφονται κυρίως στὴ σημ. 1 τῶν σ. 186-187), Εὐδ. γ. γ. Κωφοῦ καὶ Μιλ. τ. Σετζάνη, ὁ.π. Πρβλ. ἀκόμα (γιὰ τὸν Δουμπιγιάτη) καὶ στοῦ Λεωνίδα Βούλγαρη, ὁ.π., 250.

Βούλγαροι είχαν διώξει πολλούς Έλληνες μητροπολίτες από τις πόλεις που σήμερα κατέχουν με την άνοχη των τουρκικών άρχων, οί όποίς ευνοούσαν αυτή την κατάσταση (σύμφωνα με τό άξίωμα: «Διαίρει και βασίλευε») και δέν συμπαθούσαν διόλου τούς Έλληνες με τη Μεγάλη Ίδέα.

Τό 1870 οί Βούλγαροι, με σουλτανικό διάταγμα, ίδρυσαν στην Κωνσταντινούπολη τη Βουλγαρική Έξαρρία.

Πρός τό παρόν, λοιπόν, για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ίδέας δέν έμεναν παρά οί Γραικοί, τό βλάχικο στοιχείο (πού αποτελούνταν από πολλούς και δραστήριους) και μερικοί έλληνίζοντες βουλγαρογλωσσοί, ένθω νωρίτερα αγωνίζονταν για τόν αυτό σκοπό (δηλαδή για τό διώξιμο των Τούρκων) όλοι μαζί οί λαοί της Βαλκανικής. Τώρα όμως καθένας από τούς τρείς ανταγωνιστές προσπαθούσε νά επεκτείνει τη μορφωτική έπιρροή του στην όθωμανική επικράτεια για νά είναι έτοιμος τη στιγμή που θά κατέρρεε ή αυτοκρατορία, ώστε νά άρπάξει όσες μπορούσε περισσότερες έπαρχίες.

5. *Οί Βλάχοι κτηνοτρόφοι έκμεταλλεύονται τά βοσκοτόπια των περιοχών της Βέροιας, της Κατερίνης και των Γιαννιτών*

Μεταξύ των χωριών Κάτω Σέλι (Κάτω Βέρμιο) και Άνω Σέλι (Άνω Βέρμιο), που κατοικούνταν (τό τελευταίο) από Άρβανιτόβλαχους με τσέλιγκα τόν Βασίλη, και τού χωριού Ξηρολίβαδου ύπήρχε άγάπη και όμόνοια.

Οί κάτοικοι του Άνω Σελίου προέρχονταν από την Ήπειρο, ένθω των άλλων χωριών κατάγονταν από την Άβδέλλα, τη Σαμαρίνα και από άλλα χωριά της Πίνδου. Αύτοί, και έδω συνέχιζαν τό σύστημα νά συμπεθεριάζουν άναμεταξύ τους. Έτσι, ένα άγόρι του Τσάρα από τό Ξηρολίβαδο παντρεύθηκε με ένα κορίτσι του Μπαδραλέξη από τό Κάτω Σέλι και ό Παύλος Μπαδραλέξης πήρε για γυναίκα του κόρη του Στέργιου Χατζηγώγου από τό Ξηρολίβαδο και την άλλη κόρη του την παντρεύτηκε ό Γεώργιος (Γίτης) Τσουμέτης ή Παπαδημητρίου όπó τό Σέλι. Τότε ήλθε ό τσέλιγκας Καπρίνης από τη Σαμαρίνα με καμιά είκοσαριά οικογένειες, με τρείς χιλιάδες γιδοπρόβατα και με άγέλη από φοράδες.

Τά τσελιγκάτα του Ξηρολίβαδου είχαν περισσότερα γίδια, τά όποια τά κρατούσαν στά ριζά του Βερμίου προς τη Βέροια, γιατί ύπήρχαν άφθονοι θάμνοι από πουρνάρι, με φύλλωμα που διατηρείται χλωρό και τόν χειμώνα και είναι πολύ καλή τροφή για τά γίδια.

Όλα τά βουνά και τούς κάμπους της Βέροιας, των Γιαννιτών και της Κατερίνης τά είχαν Βλάχοι και τά κατείχαν έτσι:

Ό Τίκας, ό Δούμας, ό Παπαστεργίου, ό Γιάκας, ό Παπάξης και άλλοι ήσαν στά Γιαννιτά.

Στη Βέροια τά είχαν έτσι: Ό Χατζηγώγος είχε ιδióκτητο κτήμα σόν

‘Αηγιάννη¹. ‘Ο Καπρίνης ήταν εγκατεστημένος στην Τόπλιανη (Γεωργιανούς), ὁ Μπουκουβάλας στὸ Κουμανίτσι (Κομνήναιο). ‘Ο Νικόλαος Θανασιόκας, ὁ Μπυλιόκας καὶ Σαγρῆς στὸ Διχαλεύρι². ‘Ο Γιώτου, ὁ Ζεάνας Ντάσιου στὰ Μονόσπιτα καὶ στὸ Τουρκοχώρι (Πατρίδα). ‘Ολοι ἦσαν μὲ τὶς ὁμάδες τους.

Στὴν περιφέρεια τῆς Κατερίνης (τὰ κατεῖχαν) ὡς ἐξῆς: Στὸ Κίτρος ἦταν ὁ ‘Αρβανιτόβλαχος Βασίλης, στὴ Χράνη καὶ στὸ Νιόκαστρο³ ὁ Χρῆστος Ζέγας, ποὺ τὰ εἶχαν ιδιόκτητα καὶ τὸ καλοκαίρι, μὲ τὶς διακόσιες οἰκογένειες, ἔβγαιναν στὸ Μορίχοβο. Στὸ ‘Ελευθεροχώρι ἦταν ὁ Παναγιώτης Βέρος καὶ στὴν Παλιονέστανη καὶ στὰ ἄλλα γύρω μανδριά ἦταν ὁ Μπαδραλέξης μὲ τὴν ὁμάδα του.

Καὶ μιά καὶ ὅλοι οὗτοι οἱ κτηνοτρόφοι κατεῖχαν ὅλα τὰ βουνὰ καὶ τοὺς κάμπους τῶν περιφερειῶν τῆς Βέροιας, τῆς Νάουσας, τῆς ‘Εδεσσας, τῶν Γιαννιτσῶν καὶ τῆς Κατερίνης καὶ ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος ποθοῦσε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης, ποὺ ἦσαν ἐπικεφαλῆς ὅλης αὐτῆς τῆς κινήσεως, βρῆκαν τὸ κατάλληλο ἔδαφος γιὰ νὰ ἐκμεταλλευστοῦν αὐτὴ τὴν ψυχικὴ κατάσταση τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ὥστε σὲ ὥρα ἀνάγκης νὰ βροῦν σὲ τούτους ἀποκορύμπι. Αὐτὴ ἦταν ἡ κατάσταση κατὰ τὸ ἔτος 1871.

6. Προετοιμάζεται τὸ κίνημα

Τὸ κίνημα προετοίμαζαν κρυφὰ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Πέτρος Μπαδραλέξης μὲ τοὺς ἄλλους κορυφαίους τῆς Βέροιας καὶ τῆς Νάουσας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ὁ Περδικάρης⁴.

1. Πρόκειται γιὰ τοπωνύμιο τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας, ὅπου ἄλλοτε ὑπῆρχε μεγάλο χωριό, ὁ ‘Αγιος ‘Ιωάννης («‘Αι-Γιάννης»), τὸ ὁποῖο καταστράφηκε (πυρπολήθηκε) στὰ γεγονότα, μᾶλλον, τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1822. Σχετικὰ στοιχεῖα θὰ δημοσιεῦσω στὸν 3ο τόμο τοῦ προαναφερμένου βιβλίου μου.

2. ‘Ηταν ἀξιόλογο χωριὸ στὴν περιφέρεια τῆς Βέροιας, ὅπου γεννῆθηκε καὶ ὁ Γέρο Καρατάσος (‘Ο Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς ‘Α θ. Ν α σ ῖ κ α ς, δ.π., 16, γράφει ὅτι ἡ Σμῖξη κτίστηκε γύρω στὰ 1500-1550 ἀπὸ 14-15 οἰκογένειες, στίς ὁποῖες προστέθηκαν ὕστερα ἄλλες τρεῖς οἰκογένειες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ μία ἦταν τοῦ Καρατάσου, ἀπὸ τὴν Τζουντίνα (σημερινὸ Δίκورφο-Δικόρυφο) ‘Ιωαννίνων, ὅπως, ὁμως, μοῦ διευκρίνισε (σὲ τηλεφωνικὴ ἐπαφὴ μας) ὁ συγγραφέας (27-4-1984) δὲν πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ οἰκογένεια τῶν Μακεδόνων ἀγωνιστῶν). Καὶ τὸ χωριὸ αὐτὸ (δηλαδὴ τὸ Διχαλεύρι) καταστράφηκε στὰ χρόνια τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1822. ‘Εχω συγκεντρώσει καὶ γι’ αὐτὸ ἀρκετὸ ὕλικό, περὶ θὰ δημοσιευθεῖ στὸ ἴδιο βιβλίο μου.

3. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸ γνωστὸ χωριὸ Νεόκαστρο, τῆς περιοχῆς Μελίκης ‘Η-μαθίας. Συμμετεῖχε στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878. Βλ. Μ ι λ τ ι ἄ δ ο υ Δ. Σ ε ῖ ζ ἄ ν η, δ.π., 166 καὶ 174, καὶ Εὐ ἄ γ γ. Κ ω φ ο Ὡ, δ.π., 311.

4. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ κεμένου τοῦ Παναγιώτη (Γιώτη) Ναοῦμ, ὁ μεταφραστὴς του

Δέν ήταν όμως δυνατό νά ἔχει καλὰ ἀποτελέσματα τὸ κίνημα τοῦτο χωρίς σοβαρὴ ἐνίσχυση ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ Ἑλλάδα βρισκόταν σὲ ἐλλεινὴ κατάσταση ἀπὸ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀποψη: Οἱ κυβερνήσεις ἦσαν στὴ διάθεση τῶν καπεταναίων, οἱ ὅποιοι ἔκαναν τοῦ κεφαλοῦ τους χωρίς νά ἔχουν συναίσθηση τοῦ ἀληθινοῦ ἐθνικοῦ χρέους. Αὐτοὶ συνεδύαζαν τὸ συναίσθημα αὐτὸ μὲ τὰ συμφέροντα, μὲ τὸ χουζοῦρι καὶ μὲ τὴν καλοπέρασή τους.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις πίεζαν τὸ τουρκικὸ κράτος γιὰ νά κάμει ὅσο τὸ δυνατό περισσότερες μεταρρυθμίσεις. Ὅλος ὁ κόσμος ἦταν σὲ ἀναμονή, μιὰ ἀναμονὴ ἡ ὁποία δέν εἶχε τέλος μέχρις ὅτου ὁ μέγας μεταρρυθμιστὴς Μιδάτ πασάς μὲ τὸ κόμμα του ἀνατρέπει τὸν σουλτάνο Ἀζίζ, τὸ 1876, καὶ τὸν ἀντικατέστησε μὲ τὸν ἀνεψιὸ του, τὸν σουλτάνο Μουράτ, τὸν ὁποῖο όμως δέν κατόρθωσε νά κρατήσῃ στὸν θρόνο του περισσότερο ἀπὸ τρεῖς μῆνες.

Ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ σουλτάνου Ἀζίζ (τὸ 1876) ἡ Σερβία ἐνωμένη μὲ τὸ Μαυροβούνιο ἐπανεστάτησαν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Τρεῖς στρατιεῖς τουρκικοῦ στρατοῦ κινήθηκαν ἐναντίον τους. Ἄλλες ὁρδὲς μαυσιμπουζούκηδων (ἀτάκτων) Ἀλβανῶν κίνησαν καὶ κατέκλυσαν τὸν κάμπο τῆς Θεσσαλονίκης,

(Γ. Καπρίνης) εἶχε προσθέσει στὸ κείμενο τὰ ἑξῆς, στὰ ἑλληνικά: «καὶ ὁ Γεώργιος Χατζηγῶγος ἀπὸ τῆ Βέροια, ὅπου τὰ μυστικὰ συμβούλια γίνονταν ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὸ σπίτι τῶν Χατζηγῶγων (νῦν οἰκία Ζάννου) καὶ ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης ἦταν γαμπρὸς ἀπὸ ἀδελφῆ τῶν Χατζηγῶγων». Ἐξάλλου, ἔγραψε καὶ τὰ ἑξῆς, στὰ ρουμάνικα (πίσω ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη σελίδα τῶν ἀναμνήσεων), ποῦ δέν τὰ μετέφερε όμως στὸ μεταφρασμένο, στὰ ἑλληνικά, κείμενο: «Γιὰ τὸ θέμα τῶν μυστικῶν συμβουλίων ξέρω καλὰ, γιατί μᾶς τὰ ἱστοροῦσε μία ἀπὸ τίς νύφες τῶν Χατζηγῶγων, ἡ γυναίκα τοῦ Ἀποστόλη Χατζηγῶγου, ποῦ ἦταν ἀδελφὴ τοῦ πατέρα μου. Μᾶς διηγόταν, λοιπόν, ὅτι, ὄντας μὲ τίς δύο ἄλλες νύφες τῶν Χατζηγῶγων νέες καὶ δουλεύοντας ὅλη μέρα στὴ λάτρα τοῦ σπιτιοῦ καὶ στὴν περιποίησιν τῶν παιδιῶν τους, περιέμεναν πότε νὰ νυχτώσῃ γιὰ νά ἀναπαυθοῦν. Ὅταν τὸ βράδυ ἐφθάναν ἐπισκέπτες γιὰ συμβούλια αὐτὲς δυσανασχετοῦσαν γιατί πολλές φορὲς ἔμεναν ξάγρυπνες ὅλη τὴ νύχτα, ἀφοῦ ἦσαν ὑποχρεωμένες (σύμφωνα μὲ τίς τότε συνήθειες), σάν νύφες, νά περιποιηθοῦν ἐκεῖνες τοὺς ἐπισκέπτες, μὲ κοφέδες καὶ τσάι καὶ ἔπρεπε νὰ γεμίζουν συνέχεια τοὺς ναργιλέδες μὲ καπνὸ. "Φανταστεῖτε", μᾶς ἔλεγε ἡ θεία μου, "τί βάσανο ἦταν γιὰ μᾶς νά μᾶς φωνάζουν ἡ ὥρα 2-3 τὰ ξημερώματα γιὰ νά γεμίζουμε τοὺς ναργιλέδες μὲ καπνὸ καὶ νά τοὺς κάνουμε τὸν 5ο ἢ καὶ τὸν 7ο καφέ". Αὐτὰ τὰ γράφω ἐγώ, ὁ Γεώργιος Καπρίνης, γιατί ὁ θεὸς μου Γιώτας (πρωτεζάδελφος τῆς μητέρας μου) δέν τὰ γράφει, εἴτε γιατί δέν τὰ ἤξερε, εἴτε γιατί τὰ λησμόνησε». Ἡ μετάφραση (ἐδῶ) στὰ ἑλληνικά εἶναι τῆς δ. Βιργινίας (Τζίνας) Γ. Καπρίνη, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ καὶ ἀπ' ἐδῶ. Ἀσχετα μὲ τὴν ἀλήθεια ἡ τὴν ἀκρίβεια τῆς προσθήκης τοῦ Γ. Καπρίνη τὴν καταχωρῶ, γιατί μᾶς δίνει μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ συγγενικὴ σχέσιν μεταξὺ τοῦ Μπαντραλέξη, τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ μεταφραστῆ τῶν ἀναμνήσεων. Ὁ γιὸς τοῦ Γιώργου Χατζηγῶγου Δημοσθένης («Τένης») Χατζηγῶγος ἦταν ὁ ἡγέτης τῶν Βλάχων τοῦ Ξερολιβάδου, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν παρασκευὴ καὶ τὸ ἐμπόριο τυροκομικῶν προϊόντων στὴν Ἑλλάδα καὶ οὗτο ἐξωτερικῶ. Πέθανε τελευταῖα (27-6-1982) καὶ κηδεύτηκε στὴ Βέροια.

τυραννώντας και λεηλατώντας τὸν πληθυσμὸ και μάλιστα μπροστά στα μάτια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες ἀδυνατοῦσαν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν. Πήγαινε ἡ ὁμάδα στὰ τσελιγκάτα, καθόταν, ἔπινε, ἔτρωγε ψημένα ἀρνιά και κριάρια και ὅταν σηκώνονταν νὰ φύγουν ζητοῦσαν νὰ πληρωθεῖ ὁ κόπος τῶν δοντιῶν τους (:«ντὶς παρασί») σὲ χρῆμα!! Τόσο εἶχε παραγίνει αὐτὴ ἡ κατάσταση, ὥστε και οἱ πιὸ ψύχραιμοι και φιλήσυχοι ἄνθρωποι ἐρεθίστηκαν και ἔπαθαν και τὰ νεῦρα τους.

Σὲ ὅλο τὸ διάστημα τοῦ σερβοτουρκικοῦ πολέμου τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν κουνήθηκε διόλου, οὔτε μάλιστα και μετὰ τὴν πτώση τοῦ σουλτάνου Μουράτ και τὴν ἐνθρόνιση τοῦ σουλτάνου Χαμήτ, ὅταν ἡ Ρωσία κήρυξε τὸν πόλεμο.

Ἄδικο ἔτρεχαν ὁ Παῦλος και ὁ Πέτρος Μπαδραλέξης, ὁ Παναγιώτης Βέρος, ὁ Σαφαρίκας και οἱ ἐξέχοντες Βεροιώτες και Ναουσαῖοι στὸν Ἑλληνα πρόξενο Ντουμπιάτη, γιὰ νὰ μεσολαβήσει στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση, γιὰ νὰ τοὺς στείλει ἐνισχύσεις σὲ ὅπλα και στρατό, ὥστε νὰ κηρύξουν τὴν ἐπανάσταση. Τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ποὺ τότε διοικοῦνταν ἀπὸ τὸν γέροντα Κανάρη (ποὺ ἔφερε τὸν τίτλο: «Ἐθνικὸς ἀνὴρ»), κατόπιν παρεμβάσεως τῆς Ἀγγλίας, δὲν θέλησε νὰ ἀναιμιχθεῖ σ' αὐτὸν τὸν πόλεμο, ποὺ ἔκαμνε ἡ σλαβικὴ φυλὴ ἐναντίον τῶν Τούρκων. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλίας και τῆς Ἠπείρου εἶχε ἐπαναστατήσει, ἐνῶ οἱ κάτοικοι τῆς Δυτ. Μακεδονίας ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἐξεγερθοῦν. Γύρω στὰ τέλη τοῦ 1877 καταλάβε τὸ σφάλμα τῆς ἡ κυβέρνησης, παραιτήθηκε και ἀνέλαβε ὁ Κουμουνδούρος γιὰ νὰ σώσει ὅ,τι ἔμεινε νὰ σωθεῖ.

7. *Ξεφορτώνεται ὁ πλισμὸς (στὸ Ἑλευθεροχώρι)*

Μετὰ τὴν ἐπίμονη παράκληση τῶν ἀρχηγῶν τῆς κινήσεως τῆς Μακεδονίας, ἡ κυβέρνησις Κουμουνδούρου ἔστειλε δύο καράβια μὲ πανιά φορτωμένα μὲ ὅπλα, μπαρούτι και βόλια¹. Δυστυχῶς τὰ ὅπλα ἦσαν «τσακματοῦρες» (ἐμπροσθογεμή), ἐνῶ οἱ Τούρκοι εἶχαν ὅπλα «μαρτίνια»².

Τὰ καράβια ἦρθαν στὸ πέλαγος και περίμεναν τὸ σύνθημα νὰ πλευρίσουν στὴ σκάλα τοῦ Ἑλευθεροχωρίου, ἀλλὰ τοῦτο ἦταν πιὰ ἀδύνατο, γιατί φύλαγαν ἐκεῖ οἱ Τούρκοι. Κοντὰ ὁμῶς στὸ Ἑλευθεροχώρι ὑπῆρχε ῥάσος

1. Βλ. σχετικὰ στοῦ Μιλιτιάδου Δ. Σεϊζάνη, δ.π., 151 και 165, και στοῦ Ἰωάννου Σ. Νοτάρη, δ.π., 343-344 και 338-339.

2. Γιὰ τὰ εἶδη τῶν ὀπλῶν («μαρτίνια», «σασσεπά», τὰ «ἐμπροσθογεμή» και τὰ «ὀπισθογεμή»), βλ. στοῦ Εὐαγγέλου Κωφοῦ, Ἡ ἐπανάστασις..., σ. 32 σημ. 1, 103, 106, 108, 116, 201, 208, 233, 269, 306, 327, 337 και 342, Ἰω. Νοτάρη, δ.π., 57 κ.έ. και Λεωνίδου Α. Βούλγαρη, δ.π., 172-173 σημ.*, σ. 239 σημ.* και σ. 285.

ἀπὸ δρένια δένδρα, ποὺ ἀπλωνόταν μέχρι τὴν παραλία καὶ κάλυπτε γύρω στὰ 10 χιλιόμετρα. Σὲ αὐτὸ τὸ δάσος ἐργάζονταν Ἀρβανιτόβλαχοι, οἱ ὁποῖοι ἔκαμναν κάρβουνα ἀπὸ δρένια γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Κάθε μέρα φόρτωναν κάρβουνο ἀπὸ τὴ σκάλα σὲ ἓνα ἢ δύο καράβια, τὰ ὁποῖα στέλνονταν στὴ Θεσσαλονίκη.

Ὁ πρόξενος Ντουμπιγώτης ἔστειλε τὸν γραμματέα του γιὰ νὰ παραγγεῖλει στὸν Παῦλο Μπαδραλέξη (στὸν Κολινδρό) καὶ στὸν Παναγιώτη Βέρο (στὸ Ἐλευθεροχώρι) νὰ πάρουν ὅλα τὰ κατάλληλα μέτρα, ὥστε νὰ ξεφορτωθοῦν τὰ ὅπλα χωρὶς νὰ γίνεи τοῦτο ἀντιληπτό καὶ νὰ τὰ κρύβουν.

Τὴ φροντίδα αὐτὴ ἀνέλαβε αὐτοπροσώπως γιὰ νὰ τὴν πραγματοποιήσει ὁ Παναγιώτης Βέρος. Ὁ τελευταῖος κάλεσε ὅλους τοὺς Ἀρβανιτόβλαχους καρβουνιάραιους καὶ τοὺς διέταξε νὰ σκάψουν λάκκους γιὰ καμίνια ἀμέσως, τὴν ἴδια νύχτα. Κάλεσε ἀκόμα καὶ ὅλους τοὺς τσομπαναραίους καὶ τοὺς ἀγωγιάτες γιὰ νὰ βοηθήσουν στὴν ἐκφόρτωση.

Ἐδῶ θὰ σημειώσω καὶ ἓνα ἀστεῖο ἐπεισόδιο: Ὁ καπετάνιος τοῦ καραβιοῦ πῆγε στὸν Παναγιώτη Βέρο καὶ ἐπέμενε νὰ ξεφορτώσουν τὰ ὅπλα ἐκείνη τὴ μέρα. Ὁ Παναγιώτης Βέρος ὅμως εἶχε ἀντίθετη γνώμη, ὅτι δηλαδὴ ἦταν πολὺ ἐπικίνδυνον νὰ γίνεи τὸ ξεφόρτωμα στὴ διάρκεια τῆς μέρας, διότι μποροῦσε νὰ γίνουν ἀντιληπτοί. Εἶπε λοιπὸν στὸν πλοίαρχο νὰ παραμείνει ἀνοιχτὰ στὴ θάλασσα καὶ νὰ φέρεи ὕστερα τὸ καράβι, τὴ νύχτα, κοντὰ στὸ δάσος γιὰ νὰ τὸ ξεφορτώσουν. Ὁ καπετάνιος ὅμως ἐπέμενε νὰ ξεφορτώσει γρήγορα καὶ νὰ φύγει, προφασιζόμενος ὅτι τέτοια διαταγὴ εἶχε ἀπὸ τὸν πρόξενο. Ὁ Βέρος ὀργίστηκε καὶ ἔβρισε μὲ πρωτόγονες φράσεις τὶς γυναῖκες τοῦ πλοίαρχου καὶ τοῦ προξένου. Μετὰ πολλὰς μέρες ὁ Παναγιώτης Βέρος πῆγε στὴ Θεσσαλονίκη. Συνάντησε στὸ καφενεῖο τὸν καπετάνιο καὶ πῆγαν μαζί στὸ Προξενεῖο. Ὁ πρόξενος μόλις τοὺς εἶδε, τοὺς κράτησε μὲ χαρὰ στὸ γεῦμα. Ἀφοῦ ἔφαγαν καὶ ἤπιαν, ἤρθαν στὰ κέφια καὶ ὁ πρόξενος εἶπε στὸν πλοίαρχο νὰ ἐπαναλάβει τὰ ὕβριστικά λόγια, τὰ ὁποῖα εἶπε ὁ Παναγιώτης Βέρος γιὰ τὴ γυναῖκα του. Τότε, ὁ πρόξενος φώναξε τὴ γυναῖκα του καὶ τῆς εἶπε ὅτι αὐτὸς εἶναι ποὺ τὴν ἔβρισε. Τέτοια οἰκειότητα καὶ θάρρος εἶχαν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι μὲ τὸν πρόξενο.

Ἡ ἐκφόρτωση ἐγίνε κανονικά. Οἱ καρβουνιάρηδες ἔσκαψαν τὶς γοῦρνες. Ἦρθαν καὶ ὅλοι οἱ ἀγωγιάτες καὶ οἱ τσομπάνηδες. Τὰ καράβια ἄραξαν τὴ νύχτα κοντὰ στὸ δάσος καὶ μέχρι τὸ πρωὶ τέλειωσαν ὅλα. Οἱ καρβουνιάραι οἱ τὰ ἔβαζαν στὰ καμίνια καὶ τὰ σκέπαζαν μὲ χῶμα, σὰν νὰ ἦσαν καμίνια, ἕτοιμα νὰ τὰ δώσουν φωτιά. Κανένας δὲν ἀντιλήφθηκε τίποτε. Ὑστερα, εἰδοποιήθηκαν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὰ γύρω χωριά νὰ ἐπισκεφθοῦν, ἕνας ἕνας, τοὺς καρβουνιάρηδες καὶ μόλις ἔφθασαν ἐπὶ τόπου ἐφοδιάζονταν μὲ ὅπλα, βόλια καὶ μπαρούτι καὶ ἔτσι ἀρματώθηκαν ὅλοι, χωρὶς νὰ πάρει κανένας μυρουδιά.

8. *Ἀρχίζει ἡ ἐπανάσταση*

Τοὺς εἶχαν ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ τοὺς ἔστελναν πέντε χιλιάδες στρατό, ἀλλὰ δὲν ἦρθαν παρὰ μόνο εἴκοσι πέντε ἄνδρες. Ἐκεῖ βρισκόταν καὶ ὁ καπετάν Σπανοβαγγέλης¹ (ὁ ὁποῖος ἦταν Σαρακατσιάνος) μὲ τὴν ομάδα του ἀπὸ τριάντα ἄνδρες. Ὑπῆρχαν καὶ κάμποσες, ἄλλες, πιὸ μικρές ομάδες. Ὅλο ὄλο συγκεντρώθηκαν καμιά τριακοσαριά άτομα².

Ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης ἐγκατέστησε τὸ στρατηγεῖο του στὸν Κολινδρό, μαζί μὲ τὸν δεσπότη καὶ τὸν Σπανοβαγγέλη. Ἐχοντας στὴ διάθεσή τους γύρω στοὺς τριακόσιους ἄνδρες, ἄρχισαν τὴ δράση τους στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονα, στὰ παλιὰ σύνορα, γιατί ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἡπειρος εἶχαν ξεσηκωθεί νωρίτερα.

Στὸν ποταμὸ Ἀλιάκμονα ἡ διάβαση γινόταν μὲ καράβια (:«σάλες») μὲ «σπαρτίνα» (= «σχοινιά»)³. Τὴν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 1878 ἔκοψαν τὰ σχοινιά καὶ ἔτσι διακόπηκε ἡ συγκοινωνία, γιατί τὸν χειμῶνα καὶ τὴν ἀνοιξή τὸ ποτάμι κατεβάζει πολὺ νερὸ καὶ ἔτσι ἦταν ἀδύνατο νὰ ἔλθει ἐνίσχυση ἀπὸ τὴ Βέροια.

Μὲ τὸ πρῶτο δῶσαν φωτιά στὸ κονάκι τοῦ Γιαγιά μπέη ἀπὸ τὸ χωριὸ Μελίκη⁴, ὁ ὁποῖος ἦταν Ἀλβανὸς στὴν καταγωγή καὶ ὁ πιὸ τρομερὸς ἐχθρὸς

1. Πρόκειται, ἀσφαλῶς, γιὰ τὸν καπετάνιο Εὐαγγέλη-Βαγγέλη Χοστέβα. Βλ. γιὰ τοῦτον στὰ βιβλία τῶν Εὐάγγ. Κωφοῦ, Ἰω. Νοτάρη, Μιλτ. Δ. Σεῖζ ἂν η καὶ Λεων. Βούλγαρη, δ.π., σὲ πολλὲς σελίδες τους.

2. Πραγματικά, τόσα άτομα ἀποτελοῦσαν τὸ σύνολο τῆς πολεμικῆς δυνάμεως τῶν ἐπαναστατῶν, ὅπως γράφουν (21.2.1878) ὁ μητροπολίτης Κίτρους Νικόλαος καὶ ὁ Παῦλος Δ. Πατραλέξης πρὸς τὸν Πρόξενο τῆς Θεσσαλονίκης. Βλ. Εὐάγγ. Κωφοῦ, δ.π., 311-312, πρβλ. ὁμοῦ καὶ τὴ σ. 154.

3. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ θέση λεγόταν «Καράβι». Βλ. Γιώργου Χ. Χιονίδη, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα καὶ ἀγνωστα στοιχεῖα γιὰ κλεφταρματολοὺς καὶ γιὰ τὴν ἐπανάσταση (1821-1822) στὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαίτερα στὸν Ὀλύμπο, «Μακεδονικὰ» 20 (1980) 103-165 καὶ ἰδιαίτερα 114. Πρβλ. καὶ 109 καὶ 129. Ἡ κατασκευή γέφυρας ἀποφασίστηκε τὸ 1925. Βλ. σχετικά στοῦ Ἰωάννου Παπαδάκη - Στάϊκου, Μισὸς αἰῶνας πολιτικῶν ἀγῶνων καὶ ἔθνικης δράσεως, Ἀθῆναι 1974, 154-155. Τὰ πέρα ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ Ἀλιάκμονα (σὲ σχέση μὲ τὴ Βέροια) χωριά λέγονται «περατινά» καὶ οἱ κάτοικοί τους «περατινοί», μέχρι καὶ σήμερα, Βλ. σχετικά σὲ γράμμα τοῦ Κ. Κ. Βατικιώτη (22.2.1878) στοῦ Ἰω. Νοτάρη, δ.π., 221-224 καὶ συγκεκριμένα τὴ σ. 224.

4. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ τούτου, ὅπως καὶ ἄλλων χωριῶν τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας καὶ τῆς Νάουσας, συμμετείχαν σὲ τούτη τὴν ἐπανάσταση γι' αὐτὸ καὶ ὑπέφεραν πολλὰ. Βλ. Μιλτ. Δ. Σεῖζ ἂν η, δ.π., 155, 166, 168, 174, 181-185 καὶ 197, Ἰω. Νοτάρη, δ.π., 113, 224-227, 232 κ.έ., 276, 284, 297, 302, 312, 318 καὶ 365, Εὐάγγ. Κωφοῦ, δ.π., σὲ πολλὰς σελίδες καὶ ἰδιαίτερα στὴ σ. 88 σημ. 4, σ. 101-105, 108, 110, 113, 121, 125, 132, 153, 155, 162, 311, 334-336 καὶ 341, πρβλ. δὲ καὶ 348, ὅπου («ἐβρετήριο τοπωνυμίων») μνημονεύονται οἱ σελίδες στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται ἡ συμβολὴ τῆς Βέροιας, πρόσθεσε ὁμοῦ καὶ τίς (παρालεφθεῖσας) σελ. 88, 144, 153, 157 καὶ 158, τοῦ Ἰδίου, Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος,

τῶν χριστιανῶν ἐκεῖνης τῆς περιφέρειας. Τὰ κοπάδια τοῦ, ἀπὸ δύο χιλιάδες πρόβατα, τὰ πῆραν καὶ τὰ χρησιμοποίησαν γιὰ τὴ διατροφή τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος αὐξάνονταν κάθε μέρα. Τὸ ἕνα κατόπι τοῦ ἄλλου, καὶ σὲ λίγο διάστημα, ὅλα τὰ κονάκια τῶν Τούρκων μπέηδων ἔγιναν στάχτη γιὰ ἐκδίκηση γιὰ ὅσα δεινὰ ὑπέφεραν ἀπὸ αὐτοὺς δλόκληρους αἰῶνες. Ἡ κατάστασις αὐτὴ ὅμως δὲν πρόκειταν νὰ κρατήσῃ πολὺ, γιατί δὲν ἦλθε ὁ ἑλληνικὸς στρατός, ποὺ τοὺς εἶχαν ὑποσχεθεῖ. Ἡ κυβέρνησις Κουμουνδούρου ἦρθε στὰ πράγματα στὸ τέλος τοῦ 1877, ἀκριβῶς ὅταν ὁ ρωσο-ρουμανο-τουρκικὸς πόλεμος τέλειωνε. Δοκίμασε νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ σφάλματα τῆς προηγούμενης κυβερνήσεως, ἐπιστράτευσε στρατὸ καὶ τὸν ἔστειλε στὰ σύνορα, μόλις ὅμως ἔφθασε αὐτὸς στὸν Δομοκὸ διατάχθηκε νὰ παραμείνῃ ἐπὶ τόπου, μετὰ ἀπὸ ἐπέμβαση τῆς Ἀγγλίας.

Τὴν πρώτη Μαρτίου τοῦ 1878, ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης, ὁ δεσπότης, ὁ Παναγιώτης Βέρος, ὁ Σαφάρικας, ὁ καπετὰν Σπανοβαγγέλης, ὁ Πέτρος Μπαδραλέξης καὶ ἄλλοι κορυφαῖοι Γραικοὶ καὶ Βλάχοι συγκεντρώθηκαν στὸν Κολινδρό, σήκωσαν τὴν ἐπαναστατικὴ σημαία καὶ κήρυξαν τὴν ἔνωσιν τούτης τῆς περιφέρειας μετὰ τὴν Ἑλλάδα. Δῶσαν διαταγὴ, ὅλα τὰ κοπάδια νὰ ἐνωθοῦν καὶ νὰ τὰ φυλάξουν μόνο οἱ γέροι καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι (ὅσοι μποροῦσαν νὰ βαστοῦν ὄπλο) νὰ συσπειρωθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν σημαία καὶ νὰ προστατεύσουν τὴν πατρίδα.

9. Τὰ γεγονότα στὸ μοναστήρι τῶν Ἀγίων Πάντων

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο σχηματίστηκε στρατὸς ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες ἄτομα, ὁ ὁποῖος ἀποσύρθηκε στὸ μοναστήρι τῶν Ἀγίων Πάντων.

Τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι λέγει¹.

*Φλεβάρης δὲν κουσούργιασε-Καὶ Μάρτης δὲν ἐμπῆκε
"Ὀλ' ἢ Βλαχιά συντάγεται-Νὰ φέρεῖ τὸ Ρωμαῖκο
Στῶν Ἀγίων Πάντων βγήκανε-Ψηλὰ στὸ καρασόλι*

δ.π., 195-196, 200-202, 203 καὶ 205, καὶ Νικ. Γκαρμπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε ἐλληνική, Θεσσαλονίκη 1933, 23, 27, 50, 106-107, 110, 116, 153 καὶ 207-208. Βλ. ἀκόμα καὶ Γεωργίου Χ. Χιονίδου, Ἡ συμμετοχὴ τῆς περιοχῆς Βεροίας εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878, «Μακεδονικὴ ζωὴ» τχ. 9 (Φεβρουαρίου 1967) 46. Ὁ Ἰδ. ο.μ. Ν. Στρατηγόπουλος, Ἀναμνήσεις ἐκ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐπανάστασεως τοῦ 1878, Ἀθῆναι 1904, ἀντιγράφει ἀπλῶς (βλ. τίς σ. 16 καὶ 24-30) τὸ βιβλίον τοῦ Μιλτ. Σεϊζάνη (βλ. τίς σ. 151, 155, 165-166, 168, 170 καὶ 172). Πρβλ. καὶ Ἰεζεκιήλ, μητροπολίτου Θεσσαλιωτιδὸς καὶ Φαναριοφερσάλων, δ.π., 203.

1. Τὸ δημοτικὸ αὐτὸ τραγοῦδι δὲν ὑπῆρχε στὴ σ. 37 τοῦ κεϊμένου τοῦ Παναγιώτη (Γιώτη) Ναοῦμ. Προστέθηκε (στὴ σ. 52 τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεώς του) ἀπὸ τὸν Γ. Καπρίνη.

*Και τὸν Δεσπότη λέγανε-Και τὸν Δεσπότη λένε
Δεσπότη μ', δὸς μας δύναμη-Δὸς μας τὴν εὐλογία
Τοὺς Τούρκους νὰ βαρέσουμε-Τ' ἄγρια θηρία.*

Ἐκεῖ ἄρχισαν νὰ ὀχυρώνονται οἱ ἐπαναστάτες γιὰ τὴν ἄμυνά τους. Ἐδῶ, ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης σχημάτισε μία προσωρινὴ κυβέρνησις. Πρόεδρος τῆς ἦταν ὁ ἴδιος¹, ἐνῶ μέλη τῆς ὁ δεσπότης, ὁ Σπανοβαγγέλης καὶ ὁ Σαφάρικας.

Ὁ Παναγιώτης Βέρος ἔμεινε ἐπιφυλακὴ στὸ Ἐλευθεροχώρι, τὸ ὁποῖο ἦταν πιὸ κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ ἐπικοινωνεῖ πιὸ εὐκόλα μὲ τὸ Προξενεῖο. Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς βλάχικες οἰκογένειες ἀκολούθησε τοὺς ἐπιστρατευμένους ἄνδρες τους καὶ παρέμειναν κοντὰ στὸ μοναστήρι τῶν Ἀγίων Πάντων.

Ἀπὸ τὴν 1 Μαρτίου μέχρι τὴ 15 Ἀπριλίου τοῦ 1878 δὲν παρέμεινε οὔτε ἓνας Τούρκος στὸ δεξιὸ μέρος τοῦ Ἀλιάκμονα ποταμοῦ, γιατί ἀντελήφθησαν τὶς κινήσεις καὶ τὶς ἐτοιμασίες τῶν ἐπαναστατῶν ἔγκαιρα καὶ ἔτσι ἔφυγαν πέρα ἀπὸ τὸν ποταμὸ καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Βέροια.

Ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς Βέροιας, τῆς Νάουσας, τῆς Ἑδεσσας

1. Δὲν εἶναι τοῦτο ἀληθινόν. Τὸ λάθος εἶναι τοῦ συγγραφέα καὶ γράφεται στὴ σελίδα 37 τοῦ κειμένου του, καὶ ὀφείλεται, εἴτε σὲ ἄγνοιά του, εἴτε στὴν προσπάθειά του νὰ ὑπερτονίσῃ τὴ συμβολὴ τοῦ συγγενοῦς του. Πρόεδρος τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως ἦταν —ὅπως εἶναι γνωστὸ καὶ ἀναμφισβήτητο— ὁ Εὐάγγελος Κοροβάκος, ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο. Βλ. Ἰω. Ν ο τ ἄ ρ η, ὅ.π., σὲ πολλὰς σελίδες καὶ ἰδιαίτερα 41 κ.έ. καὶ 194 κ.έ., τοῦ Ἰ δ ι ο υ. Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, ὅ.π., 89 καὶ 93, Ε ὕ ἄ γ γ. Κ ω φ ο ὕ, ὅ.π., 31, 35 καὶ 100. Ἄλλωστε στὴ σχετικὴ προκήρυξις τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως ὑπογράφει τοῦτος ὡς πρόεδρος, ἐνῶ δὲν ἀναφέρεται κἀν ὁ Π. Μπαδραλέξης-Πατραλέξης. Βλ. φωτοτυπία τούτης στὸ ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τοῦ Εὐαγγ. Κωφοῦ καὶ φωτοτυπία τῆς ὡς δέκατο πίνακα στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὅπου (εἰκ. 9η) καὶ φωτογραφία τοῦ Εὐαγγ. Κοροβάκου. Τὸ κείμενο δημοσίευσε πρῶτος (σὲ βιβλίον) ὁ Μ ι λ τ ι ἄ δ η ς Δ. Σ ε ἰ ὺ ἄ ν η ς, ὅ.π., 155-156, καὶ ὕστερα ἄλλοι. Βλ. Ἰω. Ν ο τ ἄ ρ η, ὅ.π., σημ. 2 τὸν σ. 225-226. Ὁ Παῦλος Μπαντραλέξης-Πατραλέξης ἦταν βέβαια σπουδαῖος πρωτεργάτης τῆς ἐπαναστάσεως στὴν περιοχὴ Κολινδρῶ-Σελίου καὶ σωστὰ χαρακτηρίζεται, ἀπὸ τὴ Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀθηνῶν, «πρωτοῦ γὼς τοῦ κινήματος ἐν Πιερῷ». Βλ. Ἰω. Ν ο τ ἄ ρ η, ὅ.π., 342-343, σημ. 5. Πρβλ. Μ ι λ τ ι ἄ δ ο υ Δ. Σ ε ἰ ὺ ἄ ν η, ὅ.π., 151, 165, 183 καὶ 187. Ἄλλωστε, ὁ Πατραλέξης συνυπέγραψε καὶ ἔγγραφα μὲ τὸν ἐπίσκοπο Κίτρους Νικόλαο πρὸς τὸν Ἑλληνα γ. πρόξενον στὴ Θεσσαλονίκη. Βλ. Ε ὕ ἄ γ γ. Κ ω φ ο ὕ, ὅ.π., 312-313. Ἐξάλλου, τὰ «Καλύβια Μπατραλέξη» ἦσαν τὸ ὀρμητήριον καὶ τὸ καταφύγιον τῶν καπετάνιων Παναγιώτῃ Καλογήρῳ καὶ Βαγγέλῃ Χοστέβα, οἱ ὅποιοι ἐπικοινωνοῦσαν μὲ τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο μέσῳ τοῦ Παύλου. Βλ. Ε ὕ ἄ γ γ. Κ ω φ ο ὕ, ὅ.π., 332-333. Ὅρθά γράφει ὁ Σ ω κ ρ. Ν. Α ι ἄ κ ο ς, Σύντομη ἐπισκόπησις, ὅ.π., 3, ὅτι ὁ Παῦλος ἦταν «... ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1878». Ἡ συμβολὴ τῶν «Βλαχοποιμένων» τοῦ Σελίου καὶ τῶν ἄλλων χωριῶν τοῦ Βερμίου ἦταν πολὺ σημαντικὴ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ πολλὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται στὰ πῶν πάνω βιβλία.

καί τών Γιαννιτσών, δέν μπορούσε νά έκδηλωθει παρά μόνο όταν θά έφθανε ό στρατός από την Έλλάδα καί, μιá πού ό στρατός δέν ήρθε, δέν κινήθηκε.

Κατά την 3 Μαρτίου 1878 ύπογράφηκε ή ειρήνη μεταξύ της Ρωσίας καί της Τουρκίας καί σύμφωνα με τη συνθήκη αὐτή ή Μακεδονία, ή Θεσσαλία καί ή Ήπειρος, έμειναν στην Τουρκία. Καί έπειδή οί περιοχές αὐτές είχαν έπαναστατήσει έπρεπε ό σουλτάνος νά στείλει ένα σώμα στρατού γιά νά ειρηνεύσει τόν τόπο. Ή Άγγλία, ή όποία είχε έμποδίσει την προέλαση του έλληνικού στρατού, επενέβηκε στίς τουρκικές άρχes καί ζήτησε ό στρατός, πού θά πήγαινε εκεί, νά κρατά λευκή σημαία, της ειρήνης. Ό στρατός αποβιβάστηκε στο Έλευθεροχώρι καί άπ' εκεί άρχισε την πορεία του.

Ό Παναγιώτης Βέρος, ό όποιος περίμενε μέχρι την τελευταία στιγμή νά έλθει ό έλληνικός στρατός, όταν είδε νά αποβιβάζεται τουρκικός στρατός καί νά προχωρεί πρós τá πλάγια καί πρós τίς ρευματιές τών Πιερίων με λευκή σημαία, δέν ήξερε τί νά κάνει. Μιá όμως πού ήταν άνθρωπος έξυπνος καί αποφασιστικός, σκέφθηκε πώς ήταν δυνατό νά σώσει την κατάσταση καί ιδιαίτερα τά γυναικόπαιδα, τά όποία είχαν βγει στο βουνό. Έπειδή, λοιπόν, γνώριζε την τουρκική γλώσσα πολύ καλά, άν καί ήταν άγράφματος, καί μόνο την ύπογραφή του ήξερε νά βάζει έλληνικά, παρουσιάστηκε στον διοικητή τών στρατευμάτων καί κατόρθωσε νά τόν πείσει ότι ό λαός είναι ήσυχος, αλλά οί «κλέφτες» τόν ξεσήκωσαν με τη βία καί τόν ανέβασαν στο βουνό. Παρεκάλεσε τόν πασά νά φροντίσει νά σώσει τά γυναικόπαιδα, με όποιο τρόπο ήξερε αὐτός. Τέλος, ό διοικητής έδωσε διαταγή σέ όλα τά στρατεύματα, σύμφωνα με την όποία όπου βρίσκαν οικογένειες έπρεπε νά τίς προστατεύσουν καί νά τίς οδηγήσουν στά σπίτια τους. Στο μεταξύ όμως ό στρατός είχε προχωρήσει καί σέ μιá χαράδρα (κοντά στους Άγιους Πάντες), πού ονομαζόταν «Γαλακτό»¹, καί δημιουργήθηκε σύγχυση. Στο σημείο αὐτό ό στρατός έπεσε κατά τόν έλιγμό του τυχαία σέ μιá ομάδα από γυναικόπαιδα, πού ήταν κρυμμένα.

Ή προφορική παράδοση μάς πληροφορεί², ότι ρίχτηκαν στον γκρεμό έπτά γυναίκες, δηλαδή: 1) ή Μαρία Μητηρητόνη, 2) ή Κυράτσα Γκουδουβάνου, 3) ή Έλένη Τούλη, 4) ή Βαγγελή Σάντου, 5) ή Σουλτάνα Μαρίτση, 6) ή Μαρία Σνούλα καί 7) ή Κατερίνα Νιώπα, πού ρίχτηκαν στον γκρεμό με τό μωρό της, πού λεγόταν Γιάννης, τό όποιο όμως δέν σκοτώθηκε καί όταν πή-

1. Βλ. ΜιλτιάδουΔ. Σεϊζάνη, δ.π., 172-173 καί 183, Ίω. Νετάρη, δ.π., 230, του Ίδριου, Ό επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, δ.π., καί συγκεκριμένα τη σ. 92, Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ή συμμετοχή..., δ.π. Φωτογραφία της τοποθεσίας βλ. στο περ. «Μακεδονική ζωή» τχ. 45 (Φεβρουαρίου 1970) 2 καί 5.

2. Ή παράγραφος αὐτή δέν ύπήρχε στο κείμενο του Π. Ναούμ. Είναι προσθήκη του μεταφραστή του Γ. Καπρίνη.

γαν να τους πάρουν βρήκαν το παιδάκι να βυζαίνει από τη νεκρή μητέρα του. 'Ο Γιάννης έζησε μέχρι το 1930. 'Η παράδοση λέγει ότι φονεύθηκαν δύο γυναίκες, από τον Κολινδρό, με όπλο, δεν ξέρομε όμως τα όνόματά τους.

'Ο τουρκικός στρατός έφθασε στην περιοχή των 'Αγίων Πάντων, όπου ήταν εγκατεστημένο το στρατηγείο και ή Προσωρινή Κυβέρνηση. Οί 'Ελληνες είχαν όχυρωθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ελεύθερα τα μετόπισθέν τους για να μπορέσουν στην ανάγκη να άποσυρθούν.

Στους 'Αγίους Πάντες¹ ή Προσωρινή Κυβέρνηση με έπι κεφαλής τον Παύλο Μπαδραλέξη και με τον στρατό εφοδιασμένο όπως όπως πολέμησε δύο μέρες, παρόλο ότι οί Τοῦρκοι πρόβαλαν τη λευκή σημαία. Κατάλαβαν οί επαναστάτες ότι ήταν αδύνατη ή αντίσταση, γιατί ήσαν άρματωμένοι με όπλα, με τσακματούρα, τα όποια μούκωναν μετά από λίγα βόλια, ενώ οί Τοῦρκοι είχαν όπλα πισωγεμή, «μαρτίν». Γι' αυτό το βράδυ τής δεύτερης μέρας δόθηκε το σύνθημα τής ύποχωρήσεως. Οί οικογένειες, πού βρέθηκαν στο μοναστήρι, παραδόθηκαν στον τουρκικό στρατό και οί Τοῦρκοι τις όδήγησαν στα σπίτια τους, χωρίς να πάθει κανένας τίποτε. Στη μάχη σκοτώθηκαν τέσσερεις Βλάχοι: 'Ο Γεώργιος Χρήστου ή Τανέκας, ό Δημήτριος Σαραπτοής, ό 'Αποστόλης Μόκανος και ό Στέργιος Τεγουσης.

10. Το άτυχο τέλος και ή αναχώρηση για την 'Αθήνα. 'Η έπιστροφή στη σλαβομένη Μακεδονία

Μετά την ύποχώρηση τής κυβερνήσεως στο βουνό, διαπιστώνοντας

1. Για τις μάχες και τα γεγονότα στο μοναστήρι αυτό του νομού 'Ημαθίας βλ. στοῦ Μιλιτιάδου Δ. Σεϊζάνη, δ.π., 170, 172-174, 181 κ.έ. και 193, 'Ιω. Νοτόρη, 'Ανέκδοτα έγγραφα..., δ.π., 200, 237, 247, 250, 273, 284, 286 και 293-295, Εύαγγ. Κωφοῦ, 'Η επανάστασις..., δ.π., 113, τοῦ Ἰδίου, 'Ο έπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος..., δ.π., 91-93, Νικ. Γκαρπολά, δ.π., 116. Πρβλ. ακόμα Κλ. Τσοῦρκα, Προσκύνημα στοῦς 'Αγίους Πάντας, τό Ζάλογγο τής Μακεδονίας, περ. «Μακεδονική ζωή» τχ. 45 (Φεβρουάριος 1970) 1-11, όπου και πολλές φωτογραφίες, 'Ιεζεκιήλ, μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, δ.π., 202-203, και 'Ηλία Παν. Γεωργίου, 'Η πολιτική τής Γαλλίας κατά τās έν Θεσσαλίᾳ, 'Ηπειρῷ, Μακεδονίᾳ και Κρήτῃ επαναστάσεις τοῦ 1877-1878, 'Αθήναι 1969, 114-115 και σημ. 30 (σ. 167), όπου και παραπομπή σέ εφημερίδες τής εποχῆς. Για τα γεγονότα στον Όλυμπο, πió γενικά, βλ. και 107, 119, 157, 160, 172, 226, 229-230, 239, 246, 256 και 260-261, ενώ για όσα συνέβηκαν στο Λιτόχωρο βλ. και 72, 101, 130 και 232. 'Εξάλλου, αναφέρεται (σ. 66-67) ότι στο γενικότερο κίνημα μετείχε (1877) και ό Ναουσάιος όπλαρχηγός Ν. Στόικος. Για τα γεγονότα τοῦ 1878 υπάρχει και ή (έκλεικτευμένη μᾶ πολύ χρήσιμη και στηριζόμενη σέ πλούσια βιβλιογραφία) εργασία τοῦ Στεφάνου Ι. Παπαδοπούλου, Οί επαναστάσεις τοῦ 1854 και 1878 στην Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1970, 59-129. (Για τις μάχες στέ μοναστήρι τοῦτο γράφει στίς σ. 88-91 και 98).

ό Παύλος Μπαδραλέξης, ότι όλα πάνε χαμένα, διάταξε τόν στρατό, πού άπο-
τελείτο στόν κανόνα άπό κτηνοτρόφους, νά σκορπίσει και ένας ένας νά πε-
ράσουν άνάμεσα άπό τούς Τούρκους και νά έπιστρέψουν στά σπίτια τους,
τό όποιο και έγινε. Παρέμειναν μόνο οί όμάδες τών κλεφτών, πού έλαβαν
μέρος στη μάχη. 'Ο Παύλος Μπαδραλέξης με τόν Σπανοβαγγέλη, τόν Πέτρο
Μπαδραλέξη, τόν δεσπότη του Κολινδροϋ, τόν Σαφαρίκα και άλλους, κα-
μιά έξηνιαριά (πού δέν δέχθηκαν νά γυρίσουν στά σπίτια τους) ξεκίνησαν
άρματαμένοι προς τη Θεσσαλία (ή όποία ήταν και αυτή επαναστατημένη)
και μετά άπό πορεία δέκα ήμερών έφθασαν στην 'Αθήνα.

Στόν δρόμο είχαν και ένα έπεισόδιο: Σέ μία γέφυρα, στόν Σαλαμπριά
(=Πηνιό), φύλαγε άπόσπασμα τουρκικού στρατού και ήταν δύσκολο νά
περάσουν. 'Ο Παύλος Μπαδραλέξης διάλεξε τρεις σκοπευτές (άπό τούς ό-
ποιους ό ένας ήταν ό Γεώργιος Μισιακούλης) και τούς διάταξε νά βαδίσουν
με προφύλαξη, ώστε νά μή τούς πάρει είδηση ό σκοπός, νά ρίξουν και οί
τρεις μαζί και νά τόν σκοτώσουν. Καί πραγματικά τουτο έγινε: Κινήθηκαν
με πολλές προφυλάξεις και σέ τουτο διευκολύνθηκαν άπό τό γεγονός ότι
ήταν νύχτα. Πλησίασαν, έριξαν και οί τρεις μαζί και σκότωσαν τόν σκοπό.
Τό τουρκικό άπόσπασμα, πού κοιμόταν σέ σκηνές, μόλις άκουσε την όμο-
βροντία, ξαφνιάστηκε και οί άντρες τό έβαλαν στά πόδια. Έφυγαν. 'Αμέσως
όλοι, όσοι άποτελοΰσαν τη συνοδεία, πέρασαν γρήγορα τη γέφυρα και τε-
λικά έφθάσαν στην 'Αθήνα χωρίς άλλο έπεισόδιο.

Μετά άπό ένα μήνα παραμονή όλων στην 'Αθήνα, ό Παύλος Μπαδρα-
λέξης τούς συγκέντρωσε και τούς είπε: «Τώρα πλέον δέν έχομε τίποτε νά
κάμουμε έδώ, γι' αυτό σάς συμβουλεύω νά φύγετε όλοι και νά πάτε στά σπί-
τια σας. Έάν σάς συλλάβουν οί Τούρκοι, νά ισχυρισθεΐτε ότι σάς πήραμε
με βία έγώ και ό Σπανοβαγγέλης». Καί έτσι έπέστρεψαν όλοι μαζί με τόν
Πέτρο Μπαδραλέξη.

'Ο Παύλος Μπαδραλέξης επικηρύχθηκε άπό τις τουρκικές άρχές και
παρέμεινε στην 'Αθήνα δέκα όκτώ δλόκληρα χρόνια. Έπιδιοτούνταν άπό
τό έλληνικό κράτος με έξήντα δραχμές τόν μήνα. Στο τέλος άπέκαμε άπό
τη μεγάλη νοσταλγία και έτσι, μετά άπό πολλές ένέργειες και πάρα πολλά
ρουσφέτια, κατόρθωσε νά πάρει άμνηστία άπό τόν σουλτάνο και νά γυρίσει
στην πατρίδα γιά την όποία τόσο άγωνίστηκε¹.

1. Έδώ τέλειωνε τό κείμενο του Παναγιώτη (Γιώτη) Ναούμ. 'Η τελευταία παράγραφος,
στό δημοσιευμένο, έδώ, κείμενο, είναι προσθήκη μου, με βάση πληροφορίες της δ. Βιρ-
γινίας (Τζίνας) Γ. Καπρίνη. 'Ο μεταφραστής Γ. Καπρίνης είχε προσθέσει ακόμα δύο παρα-
γράφους γιά τόν συγγραφέα Παναγιώτη (Γιώτη) Ναούμ και γιά τη συγγένειά του με τόν
Μπαδραλέξη, πού θεώρησα πιο ώφέλιμο νά μεταφερθούν και νά χρησιμοποιηθούν στά «Εί-
σαγωγικά προλεγόμενά μου (όπως είχε κάμει, άλλωστε, και ό πρώτος έπιμελητής του δα-

‘Από τὰ ἀγόρια τοῦ Παύλου Μπαδραλέξη τὸ ἕνα, ὁ Δημητράκης, ἔγινε διευθυντὴς στὸ (Βλάχικο) Δημοτικὸ Σχολεῖο τῆς Βέροιας, ἐνῶ τὸ ἄλλο, ὁ

κυτλογραφημένου, πρώτου κειμένου, κ. Ἀλέξανδρος Παπαβασιλείου), γιὰ νὰ προσοικειωθεί ὁ ἀναγνώστης καὶ νὰ γνωρίζει προκαταβολικὰ ὅσα σχετίζονται μὲ τὸν συγγραφέα του. Ἡ ἐνθύμηση τῶν Μπαντραλέξηδων καὶ τῆς ζωῆς τῶν Βλάχων στὸν 19ο αἰ. διατηρήθηκε στὰ δημοτικὰ τραγούδια τοὺς καὶ μέχρι σήμερα. Ἔτσι ξέρομε (βλ. Εὐαγγέλου Στεφανοπούλου, Ράχη-Ραχιά-Ράχοβον, ἱστορία-λαογραφία, ἀνέκδοτο χειρόγραφο, 253) δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ ἔχει ὡς ἐξῆς:

*Τὸ μάθατε τὸ χαμπέρι;
Βγήκαν οἱ Μαχοῦδες κλέφτες
Στὴν Κρανιά μέσ’ τὸ μπουγάζι.
Πάτησαν ἓνα καρβάνι
Τοῦ Μπάτρα-λέξη ἀπ’ τὸ Σέλι.
Πῆραν ἄσπρα, πῆραν γρόσια
Πῆραν κίτρινα φλωράκια
Πῆραν καὶ μιὰ Βλαχοπούλι
Πούττον ἄσπρη σὰν τὸ γάλα
κόκκινη σὰν τὸ πιπέρι
καὶ ψηλὴ σὰν κυπαρίσσι
Κοὶ τὴ βγάλαν στὸ χαρίτσι.
Χίλια δὴν’ ὁ καπετάνιος
Κι ἄλλες δύο ὁ ψιχαγιὸς του
Κι ἓνας ἔμπορος λεβέντης
Ρίχνει κάτω τὸ κιμέρι.*

Ἐξάλλου, ὁ Βεροιώτης λογοτέχνης κ. Στέλιος Σβαρνόπουλος, δημοσίευσε (βλ. «Τ’ Ἀη-Γιαννιὸ οἱ φωτιᾶς κι’ ὁ κλήδονας», ἔφ. «Βέροια», τῆς 4-6-1982, τὸ ὁποῖο (κείμενο) ἀναδημοσίευσε τελευταῖα στὸ βιβλίο του, Πατριδογνωσία τῆς Βέροιας, Βέροια 1984, σ. 64-66) ἄλλη παραλλαγὴ τοῦ ἴδιου τραγουδιοῦ (ποὺ ὀνομαζόταν «Γ’ κλιάτα»), τὴν ὁποία τραγουδοῦσαν οἱ Βλαχοπούδες, ὅταν γιορταζόταν ὁ «Κλήδονας», δηλαδὴ «οἱ φωτιᾶς τ’ Ἀι-Γιαννιὸ». Οἱ σχετικοὶ στίχοι τῆς ἔχουν ὡς ἐξῆς:

*...Ἄιντι ταρινὰ ταρινὰ νινὰ
κίνησε τὸ καρβάνι
τὸ καρβάνι τοῦ Μπαντραλέξη
ἄιντι ταρινὰ ταρινὰ νινὰ...
Πῆραν ἄσπρα πῆραν γρόσια
πῆραν καὶ μιὰ βλαχοκόρη
ἄιντι ταρινὰ ταρινὰ νινὰ
ποὺ ἦταν ἄσπρη σὰν τὸ χιόνι
κόκκινη σὰν τὸ πιπέρι
καὶ λιγνὴ σὰν τὸ καλάμι.
Πάτησαν κι’ ἓνα καρβάνι
τὸ καρβάνι τοῦ Μπαντραλέξη
Ἄιντι ταρινὰ ταρινὰ νινὰ...*

Ἄλέκος, τέλειωσε νομικά καὶ ἐξάσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου στὴν Κωνσταντζα (τῆς Ρουμανίας).

Βέροια

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗΣ

Παρόμοια τραγούδια ἀκούσθηκαν καὶ στὴν πρώτη χορευτικὴ ἐκδήλωση (κινηματογράφος Καπρίνη, τῆς Βέροιας), τὴν 3-4-1982, τοῦ νεοσύστατου «Λαογραφικοῦ συλλόγου τῶν Βλάχων τῆς Βέροιας».

Γιὰ τίς μετὰ τὸ 1940 συνθήκες γιὰ τὴ ζωὴ τῶν Βλάχων τῆς Βέροιας βλ. τοῦ Σ τ έ λ ι ο υ Χ ρ. Σ β α ρ ν ό π ο υ λ ο υ, Γλωσσάριο τῆς Βέροιας, Βέροια 1973, 128-130.

SUMMARY

George Ch. Chionidis, The unpublished Memoirs of Giotis (Panagiotis) Naoum about the Walachs of Epirus and Macedonia in the 19th C and the 1878 revolution in Macedonia.

Here are published the Memoirs (manuscript) of the Greek Walach Giotis (Panagiotis) Naoum (1874-1966), born at Veroia and died in Bucharest where he had emigrated.

The text of the Memoirs is in Roumanian and was translated in Greek by Georgios Ad. Caprinis (1895-1971), born and died in Veroia, also a Walach and relative of the author.

Giotis Naoum's Memoirs are based on narrations by people who lived during the immigrations of the Walachs from the villages of Pindos—Avdela, Samarina, Gramosta, Smixi, Perivoli etc.—which were the result of the persecutions and unbearable oppression by Ali-Pasha Tepelenlis of Ioannina.

The text is very interesting and is presenting new information about the Walachs of Pindos, displacements, history, way of life, economy etc., and about the administration, security and other subjects concerning the Ottoman Empire during the 19th C.

The family (falkari) Badralexis is playing a leading role in all the events.

In the second part of the Memoirs, there is information about the contribution of the Koutsowalachs in the revolutionary movements of Macedonia in 1878 (Litohoro, Kolindros, monastery of Aghioi Pandes).

In this revolution, the contribution of Pavlos Badralexis and other Koutsowalachs was very important and Giotis Naoum, relative of Badralexis, gives new details about the events.

The publisher of the Memoirs is considering the problems the text is presenting and is commenting on it giving at the same time Greek and foreign bibliography.